dünya SOLU

ÜÇ AYLIK
SOSYALİST
ÇEVİRİ
DERGİSİ
KIŞ-BAHAR'92
SAYI: 8

"Sivil Toplum" mu Burjuva Hegemonyası mı?
Ellen Meiksins Wood

Ulusal Sorun: Bir Güney Afrika Perspektifi
Hoffman & Mzala

Amerikan Müdahaleleri Altında Kore ve Filipinler
Monthly Review

Küba'nın Kendine Yetme Mücadelesi
Carmen Diana Deere

Marx ve Darwin
Valentine Gerretana

Polonya: Gdansk'tan Piyasaya Dayanışma
Gary Fields

İÇİNDEKİLER

1 "Sivil Toplum"un Yararları ve Zararları.....*Ellen Meiksins Wood*
30 "Tarihsel Olmayan Uluslar" ve Ulusal Sorun:
Bir Güney Afrika Perspektifi.....*John Hoffman - Nxumalo* Mzala
48 Kore ve Filipinler: Amerikan Müdahalesinin Bir Asrı.....*M.R.*
59 Küba'nın Kendine Yetme Mücadelesi.....*Carmen Diana Deere*
75 Marx ve Darwin.....*Valentine Gerretana*
101 Gdansk'tan Gelen Yol:
Dayanışma 'Pazaryerinde' Limanı Nasıl Keşfetti?.....*Gary Fields*

Sahibi ve Sorumlu Yazıişleri Müdürü:
Ahmet Zengin

Yönetim Yeri:
Piyer Loti Caddesi, Ortaklar Han, No: 33-35/32 Çemberlitaş-İstanbul

Dizgi: Bilgisiyar&Matbaacılık
Baskı: Aydınlar Matbaacılık/Şubat 1992

AKIŞ
Yayıncılık

AKIŞ YAYINCILIK
Piyer Loti Caddesi, 33-35/32 Çemberlitaş-İstanbul

"Sivil Toplum"un Yararları ve Zararları

Ellen Meiksins Wood

Socialist Register, 1990

Garip bir zamanda yaşıyoruz. Tam da Batılı sol aydınların, gerçekten dünya-tarihsel olmasa da yararlı bir şey yapmak için ender bir fırsatları olduğu sırada, onlar —ya da onların büyük bölümü— tam bir ricat halindeler. Tam da Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki reformcular ekonomik ve siyasal başarı örnekleri için Batı kapitalizmine baktıkları sırada, pekçoğumuz, Batı solunun kapitalizmin eleştirmeni olarak geleneksel rolünden vazgeçer görünüyoruz. Tam da kapitalist sistemin iç yapısını açığa çıkarmak için bir Karl Marx'a ya da "temeldeki" çirkin gerçekliklerini göstermek için bir Friedrich Engels'e her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz bir sırada, karşımızda duran, temel işlevlerinden biri açıkça kapitalizm sorununun önemsizliğini kavramlaştırmak olan bir post-marksistler ordusudur.

"Post-modern" dünya, deniyor bize, parçaların ve "farklılığın" bir pastişidir. Kapitalizmin sistemik birliği, nesnel yapısı ve bütünleyici zorunlulukları (varsa tabii) çok yönlü toplumsal gerçekliklerin bir brikolajına, analitik bir inşayla yeniden düzenlenebilecek kadar çeşitli ve esnek, çoğulcu bir yapıya yol açmıştır. Geleneksel kapitalist ekonominin yerini, her parçası özgürlük mücadeleleri için ayrı bir alan açan "post-fordist" bir parçalaşma (fragmentation) almıştır. Kapitalizmi oluşturan sınıf ilişkileri artık tarihsel merkeziyeti tarafından "ayrıcalıklı" olmayan, başka birçoğu arasında yalnızca bir kişisel "kimliği" temsil etmektedir, vs.

Solda şimdiki teorik eğilimleri ve onların kapitalizmi kavramsal olarak çözümleme biçimlerinin çeşitliliğine rağmen, çoğunlukla özellikle kullanışlı bir kavramı paylaşırlar: "sivil toplum". Uzun ve dolambaçlı bir tarihin ardından Hegel, Marx ve Gramsci'nin eserlerindeki bir dizi aşamalardan sonra ve çok yönlü fikir, geniş bir dizi özgürlük özlemleri ile birlikte —söylemek gerekir ki— siyasal ricat içinde bir dizi mazereti kapsayan, sol için her işe yarar bir slogan haline gelmiştir. Devlet baskısına karşı insan özgürlüklerinin savunulmasında ya da "eski" marksist sol tarafından ihmal edilen bir toplumsal pratikler, kurumlar ve ilişkiler alanını saptamadaki yararları ne olursa olsun, "sivil toplum" şimdi kapitalizm için bir suçsuzluk kanıtı haline gelme tehlikesi taşımaktadır.

Sivil Toplum Fikri: Kısa Bir Tarihsel Taslak

"Sivil toplum"un şimdiki kullanımı ya da "devlet" ve "sivil toplum"un kavramsal karşıtlığı kopmaz bir biçimde kapitalizmin gelişimine bağlı olmuştur. Elbette Batı'da, klasik antikiteye dek bile uzanan, siyasal topluluktan (body politic) ayrı ve devlet otoritesinden bağımsız ve bazen ona da karşı, ahlaki iddiaları olan bir "toplum" kavramı, insan birliğinin bir alanını çeşitli biçimlerde tanımlamış olan uzun bir entellektüel gelenek vardır. Böyle kavramları üretmede başka ne türden etkenler olursa olsun, bunların evrimi başından itibaren toplumsal iktidarın ayrı ve özerk bir alanı (locus) olarak özel mülkiyetin gelişimine bağlı olmuştur. Örneğin, Helenler gibi, eski Romalılar da hâlâ devleti yurttaşlar topluluğuyla, "Roma halkı"yla özdeşleştirmelerine rağmen, devlet ve "toplum"un kavramsal ayrımında, özellikle de kamusal ve özel alanları ayıran ve özel mülkiyete daha önce hiçbir zaman sahip olmadığı hukuksal bir statü ve açıklık kazandıran Roma Hukuku'nda gerçekten büyük ilerlemeler kaydettiler. (1) Bu anlamda, modern "sivil toplum" kavramı, onun kapitalizmin özgül mülkiyet ilişkileriyle bağlantısı eski bir tema üzerinde bir varyasyondur. Aynı zamanda, bu "sivil toplum"un özgüllüğünü sulandırmaya, daha öncesi "toplum" kavrayışlarıyla farkını bulanıklaştırmaya yönelik her girişim, kendi karakteristik toplumsal ilişkileri, kendi mülk edinme ve sömürü tarzları, kendi yeniden üretim kuralları, kendi sistemik zorunlulukları olan ayrı bir toplumsal biçim olarak kapitalizmin kendisinin özgüllüğünü gizleme riskini taşır. (2)

Özel modern "sivil toplum" kavrayışının kendisi —sistematik olarak ilk kez onsekizinci yüzyılda ortaya çıkan bir kavrayış— daha önceki "toplum" kavramlarından oldukça ayrı bir şeydir: sivil toplum, devletten farklı fakat ne kamusal

ne özel, ya da belki de ikisi birden olan, yalnızca ailenin özel alanından ve devletin kamu alanından ayrı bir dizi toplumsal etkileşimi kapsamakla kalmayan, fakat daha özgül olarak ayırdedici bir *ekonomik* ilişkiler ağını, pazar alanını, üretim, dağıtım ve değişim alanını da içeren ayrı bir insan ilişkileri ve etkinlik alanını temsil eder. Sivil toplumun bu kavranışı için gerekli fakat yeterli olmayan bir önkoşul, Avrupa'da mutlakiyeticiliğin yükselişiyle birlikte evrimleşen, kendi topluluk (corporate) kimliği olan soyut bir varlık olarak modern devlet fikri idi; fakat "sivil toplum"un tam kavramsal ayrımı, hâlâ mutlakiyetçi devleti karakterize eden "siyasal" ve "ekonomik"in birliğinden ayrılmış özerk bir "ekonomi"nin ortaya çıkmasını gerektirdi.

Paradoksal olarak —ya da belki de o kadar paradoksal değil— kapitalizmin doğum yerinde, erken modern İngiltere'de "sivil toplum" teriminin ilk kullanımları, sivil toplum ve devlet arasında bir karşıtlık kurmak bir yana bu ikisini birbirinin varyantı olarak birleştirdi. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl İngiliz siyasal düşüncesinde, "sivil toplum" tipik olarak "topluluk" (commonwealth) ya da "siyasal toplum" ile eşanlamlı idi. Devlet ve "toplum"un bu karışması devletin siyasal ulusu oluşturan özel mülkiyet sahipleri topluluğuna (hem monarka hem de kalabalıklara karşı olarak) tâbi kılınmasını temsil etti. Bu benzersiz bir siyasal idareyi yansıtıyordu, egemen sınıf zenginlik ve iktidarı için, özel mülk edinmenin başlıca araçları olarak feodal rant toplama ya da mutlakiyetçi vergiler gibi siyasal ve askeri yollarla doğrudan zora dayanan "ekonomi dışı" birikim tarzları yerine, gittikçe daha fazla tamamen "ekonomik" mülk edinme tarzlarına dayanıyordu.

Fakat İngiliz kullanımı devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımı bulanıklaştırma eğiliminde idiyse, bu ikisi arasındaki modern kavramsal karşıtlığı mümkün kılan İngiltere koşulları idi —aynı (günümüz. –çev.) mülkiyet ilişkileri ve kapitalist mülk edinme sistemi, fakat şimdi daha ileri ve daha gelişkin bir pazar mekanizmasına sahip. Hegel kavramsal dikotomisini oluşturduğu zaman, "modern" devlet için esin kaynağı Napoleon idi; fakat, Smith ve Steuart gibi klasik siyasal iktisatçılar aracılığıyla, —ve birtakım Hegelci düzeltme ve iyileştirmelerle birlikte— "sivil toplum" modelini sunan İngiltere'nin kapitalist ekonomisi idi esas olarak. Hegel'in "sivil" toplumu "burjuva" toplumla özdeşleştirmesi Alman dilinin bir raslantısından fazla birşeydir. Onun *Bürgerliche Gesellschaft* terimi ile tanımladığı fenomen, tarihsel olarak özgül bir toplumsal biçimdi. Bu "sivil toplum" yalnızca saf "ekonomik" kurumlara gönderme yapmasa da (örneğin Hegel'in ortaçağ

topluluk ilkeleri modern uyarlaması ile tamamlanıyordu) *onun esas koşulu* modern "ekonomi" idi. Hegel'e göre, önceki toplumların yaptığı gibi birini ötekine tabi kılma yerine hem bireysel özgürlüğü hem de devletin "evrenselliğini" koruma olanağı, yeni bir sınıfın ve tüm bir yeni toplumsal varlık alanının ortaya çıkmasına dayanıyordu: Ayrı ve özerk bir "ekonomi". Bu yeni alandadır ki özel ve kamusal, bireysel ve evrensel olan özel çıkarların etkileşimi yoluyla, ne aile ne de devlet olmayan fakat bu ikisinin arasında bir yerde birleşebildi.

Marx elbette Hegel'in devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımını devletin evrenselliğini yadsıyarak ve devletin "sivil toplum"un ve onun sınıf ilişkilerinin özelliklerini ifade ettiğinde ısrar ederek dönüştürdü, bu buluş onun hayatının eserini, siyasal iktisatın bir eleştirisi biçiminde "sivil toplum"un anatomisini keşfetmeye adamaya zorladı. Böylece devlet ve sivil toplumun kavramsal ayrımı Marx'ın kapitalizm çözümlemesinin bir önkoşulu idi, fakat bu çözümlemenin etkisi Hegelci ayrımı rasyonalinden yoksun kılmak oldu. Devlet-sivil toplum düalizmi öyle ya da böyle siyasal söylemin gündeminden kayboldu.

Sivil toplum kavramının sosyalist teorinin merkezi örgütleyici bir ilkesi olarak tekrar canlanması için Gramsci'nin yeniden formülasyonu gerekti. Bu yeni formülasyonun amacı hem daha açıkça zora dayanan otokrasilere karşıt olarak Batı'nın parlamenter ya da anayasal devletlerinde siyasal iktidarın karmaşıklığını hem de sınıfsal iktidarın devlette hiçbir açıkça görülür bir yoğunlaşma noktasının olmadığı fakat toplum ve onun kültürel pratiklerine dağılmış olan bir sınıf egemenliği sisteminin devrilmesinin zorluğunu kabul etmek idi. Gramsci böylece sivil toplum kavramını, kapitalizme karşı mücadeleyi yalnızca onun ekonomik temellerine değil fakat onun günlük yaşamdaki kültürel ve ideolojik köklerine yöneltecek yeni türde bir mücadele alanını tanımlamak için kullandı.

Yeni Sivil Toplum Kültü

Gramsci'nin "sivil toplum" kavrayışı açıkça kapitalizme karşı bir silah olarak düşünülmüştü, onunla bir uyum sağlama olarak değil. "Yeni revizyonizm"in bir demirbaşı haline gelen onun otoritesine başvurma'ya rağmen, kavram bugünkü kullanımıyla artık bu açıkça anti-kapitalist içeriğine sahip değildir. Şimdi tüm bir dizi yeni anlamlar ve sonuçlar edinmiştir, bazıları solun özgürlük projeleri için çok olumlu, ötekiler ise hiç böyle değil. İki karşıt güdü şu biçimde özetlenebilir: Yeni "sivil toplum" kavramı solun devlet baskısının tehlikeleri üzerine liberalizmin dersini öğrenmiş olduğunu gösteriyor, fakat

bir zamanlar sosyalist gelenekten öğrendiğimiz sivil toplumun baskıları üzerine dersleri unutuyor görünüyoruz. Bir yandan sivil toplum savunucuları, devlet iktidarına karşı devlet dışı kurumları ve ilişkileri savunumuzu güçlendiriyorlar, öte yandan kapitalizmin zorlamlarına karşı direncimizi zayıflatıyorlar.

"Sivil toplum" kavramı o kadar çok çeşitli amaç için kullanılıyor ki onunla ilgili olarak tek bir düşünce okulu belirlemek olanaksızdır, fakat bazı ortak baskın temalar belirmiştir. "Sivil toplum" genellikle devletin dışında (en azından potansiyel olarak) bir özgürlük alanı, Batı'da gelişen türden "formel demokrasi" tarafından garanti edilen, özerklik, gönüllü birlik ve çoğulculuk hatta çatışma için bir alan tanımlamak için kullanılır. Kavram aynı zamanda kapitalist sistemi (ya da "ekonomi"yi) modern toplumun çoğulcu ve heterojen karmaşıklığındaki birçok alandan birine indirgeme amacıyla da kullanılmaktadır. "Sivil toplum" kavramı bu etkiyi başlıca iki yoldan biriyle gerçekleştirebilir. Hem devlet hem de kapitalist ekonominin zorlamalarına karşı olarak bu çoğulluğun (çok yönlülüğün – çev.) kendisini ifade edebilir ya da daha çok olduğu gibi, çok yönlü devlet dışı kurumlar ve ilişkilerin daha geniş alanı içinde "ekonomi"yi içerebilir. (3) Her durumda vurgu, kapitalist ekonominin, aralarında, onlardan biri olarak yerini aldığı toplumsal ilişkiler ve pratiklerin çoğulluğu üzerinedir.

Günümüzdeki başlıca kullanımlar —bunlar bu tartışmanın esas odak noktası olacak— sivil toplum ve devlet arasındaki ayrımdan hareket ediyor. "Sivil toplum", bu ayrımın savunucuları tarafından birkaç basit karşıtlık temelinde tanımlanır: Örneğin "devlet (ve onun askeri, polisiye, hukuksal, idari, üretimsel ve kültürel organları) ve sivil toplumun devlet dışı (pazarın düzenlediği, özel kontrollü ya da gönüllü olarak örgütlenmiş) dünyası"; (4) ya da "siyasal"a karşılık "toplumsal" iktidar, "kamu" ya karşılık "özel" hukuk, "devletten onaylı (dez)enformasyon ve propaganda"ya karşılık "serbestçe yayılan fikirler". (5). Bu tanımda "sivil toplum", ailelerden, sendikalardan, gönüllü birliklerden, hastanelerden, kiliselerden, pazara, kapitalist işletmelere, gerçekte tüm kapitalist ekonomiye kadar çok geniş bir dizi kurum ve ilişkiyi içerir. Önemli antitezler devlet ve devlet-olmayandır ya da belki de siyasal ve toplumsal.

Bu dikotomi, devlette cisimleşmiş olarak *zorlama* ile, — pratikte olmasa bile ilkesel olarak— sivil topluma ait olan *özgürlük* ya da gönüllü eylem arasındaki karşıtlığa denk düşer. Sivil toplum değişik biçimlerde ve derecelerde devlet tarafından gölgelenmiş ya da batırılmış olabilir ve farklı siyasal sis-

temler ya da "tarihsel bölgeler"in bütünü, devlet-dışı olana tanıdıkları "özerkliğin" derecesine göre değişebilir. Örneğin, devlet ve toplumun benzersiz bir gelişkin ayrımına ve dolayısıyla siyasal özgürlüğün özellikle ileri bir biçimine yol açmış olması Batı'nın özel bir karakteristiğidir.

Bu devlet-sivil toplum ayrımının savunucuları genellikle ona iki temel yarar atfederler. Birincisi, dikkatimizi devlet baskısının tehlikelerine ve devlet eylemleri üzerinde, toplumda ona karşı olan baskıları örgütlemek ve güçlendirmek yoluyla uygun sınırlar belirleme ihtiyacına çeker. Başka deyişle, siyasal iktidarın sınırlandırılması ve meşrulaştırılması ve özellikle de Sol'un teori ve pratikte çoğu zaman ihmal ettiği, bu iktidarın toplumda biraraya gelme özgürlüğü ve özerk örgütlenme yoluyla kontrol edilmesine ilişkin liberal kaygıları yeniden canlandırır. İkincisi, sivil toplum kavramı farklılık ve çeşitliliği tanır ve kutlar. Savunucuları *çoğulculuğu* başlıca nokta yaparlar, buna karşılık, marksizm, derler, esas olarak monist, indirgemeci ve ekonomisttir. (6) Bu yeni çoğulculuk bizi, geleneksel sosyalizmin ekonomi ve sınıflarla uğraşısı içinde ihmal ettiği tüm bir dizi kurumlar ve ilişkileri değerlendirmeye davet ediyor.

Bu kavramsal dikotominin yeniden canlanmasını sağlayan itki birkaç yönden geldi. En güçlü itki kuşkusuz şimdi devlet baskısına karşı muhalefet güçlerinin ideolojik cephanesinde "sivil toplum"un önemli bir silah haline geldiği Doğu Avrupa'dan geliyor. Burada mesele oldukça açıktır: Devlet — siyasal ve ekonomik egemenlik aygıtları da dahil olmak üzere— az çok açık bir biçimde devletin dışında (potansiyel) bir serbest alanın karşısına konabilir. Sivil toplum/devlet antitezinin, örneğin, Dayanışma'nın Parti ve Devlet'e karşı muhalefetine tam olarak uyduğu söylenebilir. (7)

Komünist devletlerin bunalımı da, söylemeye gerek yok ki, başka etkilerle birleşerek Batı solu üzerinde derin bir etki bıraktı: Toplumsal gelişmenin aracı olarak devlete olan sınırsız inancı ile sosyal demokrasinin sınırları, ayn zamanda sınıf temelinde olmayan, toplumsal hareketlerin, geleneksel sosyalist solun çoğunlukla ihmal ettiği insan deneyiminin boyutlarına bir duyarlılık ile birlikte, özgürlük mücadelelerinin ortaya çıkması. Devletin getirdiği tehlikelere ve insan deneyiminin karmaşıklıklarına karşı artan bu duyarlılıklar geniş bir dizi eylemlilikle bağlantılıdır, feminizmden, çevre ve barıştan, anayasal reforma dek herşeyi içine almaktadır. Bu projelerin herbiri çoğu zaman sivil toplum kavramından yararlanmıştır.

Hiçbir sosyalist bu yeni duyarlılıkların değerinden kuşku duyamaz, fakat dikkatlerimizi onlara çevirmenin bu özel yön-

temi hakkında ciddi kaygılar olmalıdır. Bizden herşeyi içeren bu "sivil toplum" kavramı için ağır bir fiyat ödememiz isteniyor. Ailelerden ve gönüllü birliklerden kapitalizmin ekonomik sistemine dek herşeyi ayrım gözetmeksizin bir araya yığan bu kavramsal portmanto, açığa çıkardığı kadar gizliyor ve katıp karıştırıyor. Doğu Avrupa'da siyasal hakların ve kültürel özgürlüklerin savunulmasından post-kapitalist ekonomilerin pazarlaştırılmasına hatta kapitalizmin restorasyonuna kadar herşeyi içine alabiliyor. "Sivil toplum" kapitalizme bir kod adı ya da örtü (maske – çev.) olarak hizmet edebilir ve pazar, siyasal ve entellektüel özgürlükler gibi açıkça arzulanan bir hedef olarak onların arasına karışabilir.

Fakat bu kavramsal strateji ve pazarı "sivil toplum"un serbest alanına yerleştirmenin tehlikeleri Doğu'da Stalinist baskının büyüklüğü karşısında sönük kalıyorsa, kapitalizmin zaten var olduğu ve devlet baskısının öteki tüm toplumsal kötülüklerden önce gelen acil ve büyük boyutlu bir kötülük (sorun – çev.) olmadığı Batı'da tamamen farklı bir türde sorunlar ortaya çıkar. Bu durumda "sivil toplum", post-kapitalist toplumlarda var olmayan tüm bir toplumsal gerçeklik katmanını içerdiğine göre, onun kullanımının anlamları bazı önemli açılardan daha da sorunludur.

Burada tehlike, kapitalizmin tüm toplumsal sisteminin aileler ya da gönüllü birliklerle kavramsal olarak eşit bir düzlemde ve başka birçokları arasında bir dizi kurum ve ilişkiye indirgendiği zaman, kapitalizmin bütünleyici (totalizing) mantığı ve zorlayıcı gücünün görünmez hale gelmesi olgusunda yatar. Böyle bir indirgeme, gerçekten "sivi toplum"un yeniden doğumundaki başlıca ayırdedici özelliğidir. Bunun sonucu, hiçbir kapsayıcı iktidar yapısı, hiçbir bütünleyici birlik, hiçbir sistemik zorlama —başka bir deyişle, yayılmacı itkisi ve toplumsal yaşamın her yanına nüfuz etme kapasitesi ile kapitalist sistem— olmaksızın toplumu parçalamak yoluyla kapitalizmin sorununun yok olacak biçimde kavramlaştırılmasıdır.

"Sivil toplum" argümanının tipik bir stratejisi —gerçekte onun raison d'être, [varoluş nedeni]— marksist "indirgemeciliğe" ya da "ekonomizm"e saldırmaktır. Marksizm denir, sivil toplumu "üretim tarzı"na, kapitalist ekonomiye indirger. "Sivil toplumun başka kurumlarının —aileler, kiliseler, bilimsel ve edebi kurumlar, hapishaneler ve hastaneler— önemini azaltır." (8)

Marksistler geleneksel olarak bu "başka" kurumlara çok az dikkat etmiş olsun ya da olmasın, bu yanyana koymanın (kapitalist ekonomi ve hastaneler gibi "başka kurumlar"?) zayıflığı doğrudan görünür olmalıdır. Hatta marksist olma-

yanlar için bile, örneğin, Batı'da hastanelerin, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesini ve tıbbi kurumların doğasını derinden etkilemiş olan kapitalist bir ekonomi *içinde* konumlandığı basit gerçeğini kabul etmek herhalde mümkün olmalıdır. Fakat hastanelerin kapitalizm üzerindeki etkileri hakkında benzeri bir önermeyi düşünmek mümkün müdür? Keane'nin önermesi Marx'ın ailelere ya da hastanelere *değer* vermediği anlamına mı geliyor yoksa o mu onlara aynı tarihsel belirleyici gücü atfediyor? Bu çeşitli: "kurumlar" arasında her türden nicel ve nitel temelde, büyüklük ve kapsamdan toplumsal güç ve tarihsel etkililiğe dek ayrım yapmak için hiçbir temel yok mudur? Burada John Keane'nin kabul ettiği kullanımda — ki bu atipik olmaktan uzaktır— sivil toplum kavramı bunun gibi sorunlardan kaçar. Aynı zamanda "başka" kurumların *ahlaki* iddialarını onların belirleyici güçleriyle karıştırma ya da daha doğrusu, esas olarak ampirik olan, tarihsel ve toplumsal belirlenimler sorununu hepten yok sayma sonucunu verir.

Bu argümanın, kapitalizmin sistemsel bütünlüğünden kaçmak yerine açıkça onu yadsıyan başka bir versiyonu vardır: Sınıfsal ilişkilerden başka egemenlik tarzlarının, sınıfsal eşitsizlikten başka sınıflandırma ilkelerinin, sınıf mücadelesinden başka toplumsal mücadelelerin varlığının kendisi, oluşturucu ilişkisi sınıfsal olan kapitalizmin bütünleyici bir sistem olmadığının kanıtı olarak sunuluyor. Marksizmin öteki toplumsal ilişkiler ve kimlikler pahasına "ekonomik" ilişkiler ve sınıflarla uğraşması, "tüm toplumu bir alan açısından, ekonomi ya da üretim tarzı açısından bütünleştirme" girişiminin, başka "alanların" kendiliğinden varlığı nedeniyle yanlış olduğunu gösterir. (9)

Bu argüman döngüsel ve sorulara açıktır. Kapitalizmin bütünleyici mantığını yadsımak için yalnızca toplumsal kimlikler ve ilişkilerin çoğulluğuna işaret etmek yeterli değildir. Herşeyden önce kapitalizmi oluşturan sınıf ilişkisi yalnızca kişisel bir kimlik değildir, hatta yalnızca bir "sınıflandırma" ya da eşitsizlik ilkesi de değildir. O yalnızca özgül bir güç ilişkileri sistemi değil, aynı zamanda belli bir toplumsal sürecin oluşturucu ilişkisi, sermayenin birikim ve genişleme dinamiğidir. Elbette sınıfın "katmanlaşma"nın tek ilkesi, eşitsizlik ve egemenliğin tek biçimi olmadığı kolayca —açıkça— gösterilebilir. Fakat bu bize kapitalizmin bütünleyici mantığı hakkında birşey söylemez. Bu mantığın yadsınmasını temellendirmek için, bu başka "alanların", kapitalizmin belirleyici gücü, toplumsal mülkiyet ilişkileri sistemi, yayılma zorunlulukları, birikim itkisi, tüm toplumsal yaşamı metalaştırması, bir *zorunluluk* olarak pazarı yaratması, kendini destekleyen bir

"büyüme"nin zorunlu mekanizması, vb. içine girmediği —ya da önemsiz olduğu— inandırıcı bir biçimde kanıtlanmak gerekirdi. Fakat "sivil toplum" argümanları (ya da gerçekte genelde "post-marksist" argoümanlar) tipik bir biçimde kapitalist ilişkilerin belirleyici etkilerini tarihsel ve ampirik olarak çürütme biçimini almaz. Bunun yerine, (şu basit döngüsel biçimi almadıkları zaman: Kapitalizm bütünleyici bir sistem değildir çünkü başka alanlar vardır) soyut felsefi argümanlar olarak, marksist teorinin içerden (içsel) eleştirileri olarak ya da daha çok, insan deneyiminin "başka" alanlarını değerlendirememenin tehlikeleri hakkında ahlaki reçeteler olarak gelişme eğilimindedir.

Şu ya da bu biçimde, kapitalizm, "başka" tekil ve özgül kurumların boyuna ve ağırlığına kadar küçültülür ve kavramsal bir gece karanlığında kaybolur. Kapitalizmi toplumsal ilişkiler ve kurumların yapısız ve farklılaşmamış bir çoğulluğu içinde eritme stratejisi, "sivil toplum"un hem analitik hem de normatif gücünü, iktidarın sınırlanması ve meşruluğu ile uğraşma kapasitesini ve aynı zamanda "yeni toplumsal hareketler"e kılavuzluk etmedeki yararını zayıflatmaktan başka birşey yapamaz. Şimdiki teoriler, kapitalizme özgü bir toplumsal biçim, içinde bütün "öteki" (başka – çev.) kurumların konumlandığı ve bütün toplumsal güçlerin yolunu bulması gereken sistemsel bir bütünlük, tamamen yeni meşrulaşma ve kontrol sorunları, ne geleneksel devlet teorilerinin ne de çağdaş liberalizmin ele almadığı sorunları gündeme getiren özgül ve görülmemiş bir toplumsal iktidar alanı olarak ayırdedici anlamı ile "sivil toplum"un önünü tıkıyorlar.

Kapitalizm, "Formel Demorkasi" ve Batı'nın Özgüllüğü

"Sivil toplum"un savunucuları tarafından marksizme yöneltilen başlıca suçlamalardan birisi, onun [marksizmin – çev.] Batılı "formel demokrasi"yi —"sivil toplum" için serbest bir alanı garanti eden hukuksal ve siyasal biçimler— kapitalizmle özdeşleştirmek suretiyle demokratik özgürlükleri tehlikeye soktuğudur: "sivil" = "burjuva" toplum. Tehlike şudur ki diyorlar, bebeği banyo suyuyla birlikte atmaya, liberal demokrasiyi kapitalizmle birlikte reddetmeye eğilim duyabiliriz. (10) Bunun yerine diyorlar, kapitalizmin bu ilkeleri ilerletmenin tek ya da en iyi yolu olduğunu reddetmek için onları kapitalizmden *ayırarak* onun bireysel özgürlük ve eşitlik ilkelerini genişletirken formel demokrasinin yararlarını kabul etmeliyiz.

Çağdaş Batı marksizminin bu temellerde eleştirisinin 60'lardan beri, özellikle de devlet teorisinin "Miliband – Pou-

lantzas" tartışmasıyla yeniden canlandırılmasından bu yana, varolan marksist siyaset teorisinin büyük bölümünü gözardı etmek zorunda olduğu söylenmelidir. Kuşkusuz sivil özgürlükler hem bu tartışmanın başlıca aktörlerinin hem de onların izini sürdüren başka birçoğunun başlıca uğraşlarından biri idi. Hatta —Marx ya da Engels'in şahsında— "klasik" marksizmin bile sivil özgürlüklere karşı çok kayıtsız kaldıkları tartışmaya açıktır. Fakat bu tartışmayı "burjuva" özgürlükler karşısındaki marksist ("klasik" ya da çağdaş) tavır konusunda salt kitabi bir tartışmaya indirgemeksizin, marksist olsun olmasın, tüm sosyalistlerin sivil özgürlükleri (şimdi biraz bulanık da olsa genellikle insan hakları deniyor), düşünce ve toplanma özgürlüğü ilkelerini ve devletin müdahalelerine karşı "devlet dışı" bir alanın korunmasını savunmaları gerektiğini kabul edelim. Demokrasinin, "liberalizm"in formel güvenceleriyle *özdeşleştirilmesini* ya da onunla sınırlanmasını kabul etmesek de, hatta "liberal" korumaların sosyalist demokraside kapitalizmde olduğundan farklı bir kurumsal biçim alacağına inansak da bu türden bazı kurumsal korumaların (güvencelerin – çev.) her türden demokrasinin gerekli *koşulları* olduğunu kabul etmeliyiz. (11)

Ne var ki "sivil toplum" argümanı yine de zorluklar barındırıyor. "Formel demokrasi"yi kapitalizmle birleştirmenin, birini ötekiyle reddetmeden başka yolları da (gerçekte marksist teorinin başlıca yolları) vardır. Sivil özgürlüklerin değerini yadsımaksızın tarihsel ve yapısal bağlantıları tanıyabiliriz. Bu bağlantıların bir kavranışı ne bizi sivil özgürlükleri değersizleştirmeye iter ne de kapitalizmin, bireysel özerkliği korumanın tek ya da en iyi yolu olduğunu kabul etmeye zorlar, bu aynı zamanda bizi kapitalizmin belli tarihsel koşullarda "formel demokrasi"ye katkısı olabilirken kolayca onsuz da edebileceğini —yakın tarihte birden çok kez yaptığı gibi— kabul etmekte de tamamen serbest bırakır.

Tersine, bağlantıları *görememenin* ya da onların karakterini yanlış anlamanın gerçek tehlikeleri vardır. Batı demokrasisini, kapitalizmi doğuran tarihsel süreçlerden bağımsız, özerk bir gelişme olarak açıklamanın gerçek tehlikeleri vardır ve tehlikeler denklemin iki yanını da etkiler, hem demokrasiyi hem de kapitalizmi kavrayışımızı sınırlar.

Formel demokrasi ve kapitalizm arasındaki tarihsel ve yapısal bağlantı devletin sivil toplumdan ayrılması bağlamında formüle edilebilir. (12) Bununla birlikte, birçok şey bu ayrımı ve onu meydana getiren tarihsel süreci nasıl yorumladığımıza bağlıdır. Kapitalizmin evrimini yalnızca ilerici birşey olarak gören bir tarih anlayışı ve buna uygun bir devlet-sivil

toplum ayrımı yorumu vardır. Bu, genel olarak liberalizm ya da "burjuva" ideolojisiyle ilişkilendirilen fakat Sol'da gittikçe artan bir biçimde demokrasi kavrayışlarını belirlediği görülen bir tarih anlayışıdır.

Önce geleneksel liberal versiyonun taslağını çıkarılım. Belli birkaç temel karakteristik göze çarpar: 1) Genel olarak, komünal ya da "gens" kurumları ve mülkiyet biçimlerinin gittikçe daha çok yerlerini daha bireyselleşmiş mülk edinme ve bilinçlenme tarzlarına bırakmasıyla birlikte özel mülkiyetin evrimiyle bağlantılı olarak, tarihe artan bir *bireyleşme* süreci olarak bakma eğilimi; 2) Komünal ilkelerden bireysellik ve özel mülkiyete doğru bu evrime bir karşılık (yanıt – çev.) olarak devlet anlayışı, bu da bu bireyleşme derecesi ile başa çıkmak için yetersiz olan eski komünal biçimlerin yerini alacak yeni, *siyasal* kurumlar gerektirir; 3) Tarihsel hareket ilkesini, örneğin, sınıf çelişkileri ya da sömürü ilişkileri üzerinde yoğunlaşmanın tersine birey ve devlet ya da belki de devlet ve sivil toplum —(çoğu zaman birbiriyle uzlaşmaz olan) bir bireyler toplamı olarak— arasındaki çelişkide bulan bir tarih anlayışı, ilerleme ve özgürlüğün evrimi bakışı; 4) Mülk sahibi sınıfların yükselişindeki kilometretaşlarını tarihin temel aşamaları olarak görme eğilimi: Magna Carta, 1688, amacı mülk sahibi sınıfların konumunu hem monarşik iktidara *hem de* kalabalığa karşı güçlendirmek olan anayasal ilkelerin konması. (13) Belli bir dönemeç noktasında bu gelişmeler "demokratik" olarak adlandırılmaya başlar — böylece, örneğin, Amerika ve Avrupa'da okul çocuklarına toprak aristokrasisindeki böyle ilerlemelere demokrasinin evrimindeki anahtar işlevi gören momentler olarak bakmaları öğretilir. Demokrasinin böyle bir tanımı, sözkonusu tarihsel olayların başlıca aktörlerinin aklına hiçbir zaman gelmezdi, onlar için toprak sahibi sınıfların iktidarının sağlamlaştırılması, tanım gereği, iyi de olsa kötü de olsa, *anti*-demokratik idi.

Marx'ın kendisi liberal tarih anlayışını, klasik siyasal iktisata uyguladığı aynı kapsamlı eleştiriye tabi tutmadı. (14) Fakat başından itibaren, kendi ayırdedici eserinin merkezinde farklı bir tarih anlayışı vardı: Sömürü ilişkilerinin gelişimi ve üreticilerin emek koşullarından gitgide ayrılması olarak tarih, yabancılaşma olarak mülkiyet, kapitalizm ve onun hareket yasalarının özgüllüğü — kısaca, siyasal iktisatın eleştirisinin ortaya koyduğu herşey. Şimdi tanık oluyor göründüğümüz şey de eski liberal tarihin bu öteki yanı olmayan bir yeni sol versiyonudur.

"Sivil toplum" savunusunun temelinde yatan tarihsel varsayımlar pek nadiren açıkça telaffuz edilir. Ancak, bir Macar araştırmacının geçenlerde yayınlanan ve "sivil toplum"u

(Doğuda ve Batıda) yeniden canlandırmaya ayrılmış bir kitabı bu sözkonusu tarihsel yorumun bir modeli olarak görülebilir.

Üç farklı "tarihsel Avrupa bölgesi"ni —Batı ve Doğu Avrupa ve bunların ortası biryer— karakterize etmeye yönelik bir denemesinde Jeno Szücs (Istvan Bibo'yu izleyerek), "toplumu örgütlemenin demokratik bir yolunun en derin köklerinin arayışı içinde", aşağıdaki açıklamayı sunar. (15) Batı'nın en belirgin "karakteristiği" toplum'un 'devlet'ten yapısal —ve teorik— ayrımıdır, (16) bu Batı demokrasisinin merkezinde yatan benzersiz bir gelişmedir, buna karşılık onun Doğu'daki yokluğu otokrasiden totaliterizme bir evrimi açıklar. Bu gelişmenin kökleri, Szücs'e göre, Batı feodalizminde yatar.

Batı tarihinin benzersizliği, bu argümana göre, "uygarlıkların yükselişindeki tamamen alışılmadık bir 'havalanma'" [take-off] da yatıyordu. Bu havalanma (yükselme – çev.) birleşme yerine parçalanma ve inişe geçen uygarlık, yeniden tarımsallaşma ve artan siyasal anarşi ortasında gerçekleşti. (17) Bu parçalanma ve bölünme, "toplum" ve "devlet"in ayrılmasının önkoşulları idi. Böyle bir ayrımın olmadığı Doğu'nun yüksek uygarlıklarında siyasal fonksiyon "yukardan aşağı" uygulanmaya devam etti.

Batı'da feodal "parçalanma" sürecinde, devletlerin ve tebaanın eski siyasal ilişkilerinin yerini lordlar ve vassallar arasında, sözleşme türünde, yeni toplumsal bağlar aldı. Siyasal ilişkiler yerine bu toplumsal–sözleşme(ye dayalı) ilişkilerin konmasının başlıca sonuçları arasında yeni bir insana saygı, özgürlük ve bireyin "onur"u ilkesi geliyordu. Her biri kendi geleneksel yasalarına sahip olan küçük birimler biçiminde toprakların bölünmesi, "inişe geçen" iktidar mekanizmalarına direnebilecek bir hukuksal desantralizasyon üretti. (18) Sonradan egemenlik Batılı monarşiler tarafından yeniden kurulduğunda yeni devlet esas olarak "aşağıdan yukarı" oluşturuldu. (19). "Özgürlükleri" Batı toplumsal yapısının "iç örgütlenme ilkeleri" yapan bir "çoğullukta birlik" idi. Bu da "ortaçağ Batısı" ile başka birçok uygarlık arasındaki ayrımı çok keskin bir biçimde çizen birşeye yol açtı: Özerk bir varlık olarak "toplum"un doğuşu." (20)

Bu argümanda gerçekten aydınlatıcı pek çok şey vardır ancak aynı şekilde dikkati çeken şey bakış açısındaki yanlılıktır. Gerçekte liberal tarihin bütün demirbaşları buradadır: Bireysel "özgürlük" ve "saygınlık"ın açık bir yükselişi olarak (en azından Batı'da) uygarlığın ilerleyişi (Szücs'ün açıklaması ile geleneksel liberal görüş arasında kritik bir fark varsa bu ikincisinin bireyselliğin özel mülkiyet ile özdeşleştiril-

mesi konusunda daha açıksözlü olmasıdır); başlıca ilgi odağı tarihin itici gücü olarak birey ya da "toplum" ile devlet arasındaki gerilim; hatta —belki de özellikle— uygarlığın ve bizzat demokrasinin ilerleyişini mülk sahibi sınıfların yükselişindeki kilometretaşlarıyla birleştirme eğilimi. Ortaçağ Batı'sında hiçbir demokratik yan olmasa da, Szücs, demokrasinin "en derin kökleri"nin bulunacağı yerin burası olduğunu kabul ediyor. Sanki modern demokrasinin "oluşturucu fikri" *lodrluk* imiş gibi.

Aynı "fragmentasyon", siyasal ilişkilerin yerine aynı biçimde toplumsal ve sözleşmeden doğan bağların konması, egemenliğin aynı "parsellenmesi", aynı "toplumun özerkliği"; Batı'nın gelişme çizgisindeki benzersizlikleri ve önemleri kabul edilse bile, "sivil topum" ve Batı demokrasisinin gelişimini değerlendirmemizde oldukça farklı sonuçlar veren farklı bir ışık altında görülebilir.

Aynı olaylar dizisine farklı bir açıdan baktığımızı varsayalım. "Batı"nın "Doğulu" devlet oluşumu paterninden uzaklaşması, elbette ortaçağ feodalizminden çok önce başladı. Bu uzaklaşmanın tarihi Grek antikitesinin başlangıcına kadar götürülebilir fakat konumuz açısından önemli bir dönüm noktası eski Roma'da bulunabilir. (21) Şurası vurgulanmalıdır ki, bu uzaklaşma yalnızca siyasal biçimlerle değil fakat herşeyden önce mülk edinme biçimleriyle ilgiliydi —ve burada Roma özel mülkiyet sistemindeki gelişmeler belirleyici idi (Szücs'ün argümanının ilginç fakat "semptomatik" bir özelliği, Avrupa'nın üç tarihsel bölgesini ayırdederken mülk edinme ve sömürü tarzlarının merkezi bir rol oynamamasıdır —bu aynı zamanda onun antikite ve feodalizm arasında radikal bir kopuş üzerindeki ısrarını da açıklayabilir. En azından, Roma mülkiyet rejiminin özlü simgesi olan Roma hukukunun yaşaması, Szücs'e, Batılı Sivil toplumun "özerkliği" ile Roma mülk edinme sistemi arasında temel bir sürekliliğin olduğunu işaret etmeliydi.)

Roma, büyük ölçekli zenginliğe ulaşmanın, başkalarının büyük ölçekte artık emeğine sahip olmanın tipik olarak devlet aracılığıyla gerçekleştirildiği —ilkçağda ve yüzyıllar sonra da— öteki "yüksek" uygarlıklarla çarpıcı bir karşıtlığı temsil eder (örneğin, son imparatorluk döneminde Çin'de çok gelişkin bir özel mülkiyet sistemi vardır fakat büyük zenginlik ve iktidar devlete yani dayanağı saray ve imparatorluk memurları olan bürokratik hiyerarşiye olduğu kadar toprağa da dayanmıyordu). Roma, özel mülkiyet üzerindeki, mülk edinmenin bir aracı olarak büyük toprak işletmelerine sahip olma üzerindeki vurgusu ile ayırdediliyordu. Roma aristokrasisinin

toprak için doymak bilmeyen bir iştahı vardı, bu da görülmemiş servet birikimlerini ve yalnızca haraç değil fakat aynı zamanda toprağa da aç olan, hiçbir başka ilkçağ imparatorluğunun rakip olamayacağı tehlikeli bir emperyal güç yarattı. Roma özel mülkiyet rejimini geniş ve çeşitli bir imparatorluğa yaydı, bu imparatorluk çok büyük bir bürokrasi olmadan fakat bunun yerine yerel aristokrasilerin bir federasyonunu etkin bir biçimde oluşturan "beledi" bir sistemle yöretiliyordu. Sonuç, güçlü emperyal bir devlet ve ondan özerk, baskın bir mülk sahibi sınıfın çok özgül bir karışımı, aynı zamanda, özel mülkiyetin özerk gelişimini engellemek yerine destekleyen güçlü bir devlet idi. Kısaca, özel mülkiyeti devletten ayrı, fakat onun tarafından desteklenen özerk bir toplumsal iktidar alanı olarak sağlam ve bilinçli bir biçimde kurumlaştıran Roma idi.

Feodalizmin "fragmentasyon"unu bu ışık altında, Roma mülkiyet sistemi ve imparatorluğun parçalı "beledi" yönetiminde içsel olarak var olan iktidarın özelleşmesinde kökleşmiş olarak görmek gerekir. Roma emperyal devleti ve özel mülkiyetin özerk iktidarı arasındaki gerilimler nihayet merkezi devletin parçalanması ile çözüldüğü zaman, mülkiyetin özerk iktidarı devam etti. Hükümdarlar ve tebaları arasındaki eski siyasal ilişkiler yavaş yavaş lordlar ve vassallar ve daha özel olarak lordlar ve köylüler arasındaki "toplumsal" ilişkilere dönüştü. *Lordluk* kurumunda, siyasal ve ekonomik güçler, devletin özel zenginliğin başlıca kaynağı olduğu eski biçimlerde olduğu gibi, birleşmişti fakat bu kez bu birlik parçalı ve özelleşmiş bir biçimde var oldu.

Bu perspektiften bakıldığında, Batı'nın gelişimi sadece bireysellik, hukukun üstünlüğü, özgürlüğün ilerlieyişi ya da "aşağıdan" iktidar olarak pek görülemez ve "sivil toplum"un özerkliği farklı bir anlam kazanır. Bu bakımdan Szücs'ün tanımladığı gelişmelerin kendisi aynı zamanda şunları işaret eder: yeni sömürü ve egemenlik biçimlerinin evrimi ("aşağıdan [yukarı –çev.] iktidar" ne de olsa *lordluğun* iktidarıdır), yeni kişisel bağımlılık ve bağlılık ilişkileri, artığa el konulmasının özelleştirilmesi ve eski baskıları devletten "toplum"a transferi —yani güç ilişkileri ve egemenliğin devletten özel mülkiyete bir transferi. Devlet ve "toplum" arasındaki bu yeni işbölümü aynı zamanda özel mülk edinmenin kamu (devlet – çev.) sorumluluklarından gittikçe ayrılmasının temelini de attı ve bu kapitalizmde başarıldı.

Dolayısıyla kapitalizm, uzun bir gelişimin doruğa ulaşmasını temsil eder, fakat aynı zamanda nitel bir kopuşu oluşturur (bu kopuş yalnızca İngiltere'nin özgün tarihsel koşullarında "kendiliğinden" meydana geldi). Kapitalizm yalnız-

ca toplumsal iktidarın bir dönüşümüyle, devlet ve özel mülkiyet ya da sınıf arasında yeni bir işbölümüyle karakterize olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda tamamen yeni bir zorlama biçiminin yaratılmasına da işaret eder, pazar —yalnızca bir fırsat, özgürlük ve tercih alanı olarak değil fakat tüm insan faaliyetlerini ve ilişkilerini kendi gereksinimlerine tabi kılabilen bir zorlama, bir zorunluluk, bir toplumsal disiplin olarak pazar.

"Sivil Toplum" ve Demokrasinin Değersizleşmesi

Demek ki demokrasinin, "formel demokrasi" ilkelerini kapitalizmle herhangi bir bağlantıdan koparmak yoluyla genişletilebileceğini söylemek yeterli değildir. Kapitalist demokrasinin eksik olduğunu, sosyalizm tarafından mükemmeleştirilmesi ve "formel demokrasi"nin sınırlarının ötesinde geliştirilmesi gereken, açıkça ilerici bir gelişme içinde bir aşama olduğunu söylemek de yeterli değildir. Sorun daha ziyade kapitalizmin "formel demokrasi" ile birleşmesinin (association) ilerleme ve gerilemenin çelişkili bir birliğini, demokrasinin hem iyileştirilmesi hem de değersizleştirilmesini temsil etmesidir. (22) Kısaca, kapitalizm siyasal malların, yurttaşlık hakları ve özgürlüklerinin görülmemiş bir dağıtımını hoşgörebilmiştir, çünkü aynı zamanda ilk kez, toplumsal iktidarın dağılımından soyutlanabilecek bir yurttaşlık biçimini, sivil özgürlükler ve hakları olanaklı kılmıştır. Bu bakımdan, demokrasinin demos'un iktidarı olarak özgün Grek kavranışının ifade ettiği sınıfsal iktidarın derin dönüşümüne tamamen zıttır, bu kavrayış Aristo'nun demokrasiyi yoksulların iktidarı olarak tanımlamasında özetlenen özgül bir sınıfsal iktidar dağılımını temsil ediyordu. Artığa el koymanın "ekonomi dışı" yollarla meydana geldiği ve ekonomik sömürünün gücünün hukuksal ve siyasal statü ve ayrıcalıklardan ayrılmaz olduğu toplumlarda siyasal hakların kazanılması, mülksüzleştirilmiş doğrudan üreticileri ve hukuksal ya da siyasal konuma doğrudan bağımlı olmayan bir mülk edinme biçimi ile kapitalizmde olduğundan çok farklı bir anlama sahiptir. Başka bir deyişle, yurttaşlığın sömürü ilişkilerinde kritik bir belirleyici olduğu Atina'da saf "formel" siyasal haklar ya da saf "formel" eşitlik gibi birşey olamazdı. İlk kez saf "formel" bir siyasal alanı, saf "siyasal" haklar ve özgürlüklerle birlikte mümkün kılan kapitalizm idi.

Bu tarihsel dönüşüm, "demokrasi" sözcüğünün yeniden bir tanımı için temeli attı. Kapitalizm bu yeniden kavramlaştırmayı mümkün kıldıysa, bu anlamda siyasal gelişmeler bunu gerekli hale getirdi. Egemen sınıflar için basitçe demok-

rasiyi reddetmek zorlaştıkça, "yığınlar"ın siyaset sahnesine girmesiyle birlikte, demokrasi kavramı, esas olarak prodesdürel ya da "formel" ölçütler lehine, toplumsal (yan) anlamlarını yitirmeye başladı. Kavram, başka bir deyişle evcilleştirildi, artık kendi egemenliklerini ciddi bir biçimde tehlikeye atmaksızın "demokratik" ilkelere bağlılığını iddia edebilecek olan egemen sınıflar için kabul edilebilir hale getirildi. Şimdi liberalizmin saf "formel" ilkeleri demokrasi ile *özdeşleştirilir* hale geldi. Başka bir deyişle bu formel ilkeler yalnızca kendi içinde iyi birşey olarak değil, ya da halkın iktidarı olarak sözcük anlamı içinde demokrasinin gerekli koşulları olarak bile değil, fakat onunla eşanlamlı olarak ya da onun dış sınırı olarak değerlendirilirler. Daha da ötesi, demokratik olmayan pratikleri —Thatcher ya da Reagan tarafından sendikal hakların kısıtlanması gibi— demokratik olarak nitelerken, "parlamento dışı" halk politikasını "demokratik değil" diye reddetmek bile şimdi mümkün hale gelmiştir. "Formel demokrasi", kısaca, sivil özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve temsil ilkesinden yoksun siyasal biçimlere göre elbette bir ilerlemeyi temsil eder. Fakat bu aynı zamanda, eşit biçimde, demokratik fikrin özünün bir eksilmesidir de ve bu da tarihsel ve yapısal olarak kapitalizmle bağlantılıdır. (23)

"Sivil toplum" argümanı, insanın özgürlüşmesi kavrayışımızın, "formel demokrasi"nin kapitalizmle özdeşleştirilmesi ile kısıtlanmasına izin vermememiz gerektiğinde ısrar eder. Fakat ironi şudur ki bu argümanın kendisi bağlantıları bulanıklaştırmak yoluyla kapitalizmin demokrasi kavrayışımızı sınırlandırmasına izin verme sonucunu verebilir. İnsanın özgürleşmesini de liberal demokrasinin bir uzantısından biraz fazla birşey olarak düşünürsek, sonunda herşeye rağmen kapitalizmin onun en emin garantisi olduğuna inanmaya başlayabiliriz.

Batı'da devlet ve sivil toplumun ayrımı elbette yeni özgürlük ve eşitlik biçimlerine yol açmıştır fakat aynı zamanda yeni egemenlik ve zorlama tarzları da yaratmıştır. "Sivil toplum"un modern dünyaya özgü belli bir toplumsal biçim olarak özgüllüğünü —devlet ve sivil toplum arasındaki modern ayrımı mümkün kılan özel tarihsel koşulları— karakterize etmenin bir yolu, daha önce devlete ait olan birçok zorlama işlevinin, "özel" alana, özel mükliyete, sınıfsal sömürüye ve pazarın gereklerine devredildiği yeni bir toplumsal iktidar biçimi oluşturduğunu söylemektir. Tarihsel olarak yeni olan "sivil toplum" alemini yaratmış olan, bir anlamda, kamu iktidarının bu "özelleşmesi"dir. "Sivil toplum" yalnızca "kamu" ve "özel" arasında tamamen yeni bir ilişkiyi oluşturmakla kalmaz, fakat daha doğru olarak belirgin bir "kamu"nun var-

lığı ve kendi başkıları, benzersiz bir iktidar ve egemenlik yapısı ve acımasız bir sistemsel mantığı ile birlikte tamamen yeni bir "özel" alem (dünya – çev.) oluşturur. Basitçe devletin zorlayıcı, "polislik" ve "idari" işlevlerine muhalefet etmeyen fakat bu işlevlerin *yeniden bir yerleştirilmesini,* devletin "kamu" alanı ve mülk edinme, sömürü ve egemenliğin kamu otoritesi ve toplumsal sorumluluktan ayrıldığı, kapitalist mülkiyet ve pazarın gereklerinin "özel" alanı arasındaki yeni bir işbölümünü temsil eden özel bir toplumsal ilişkiler ağını temsil eder.

"Sivil toplum" özel mülkiyet ve sahiplerine, insanlar ve günlük yaşamları üzerinde bir egemenlik, birçok eski tiranın kıskanacağı, hiçkimseye hesap vermeyen bir iktidar vermiştir. (24) Kapitalist işletmenin doğrudan komuta yapısının dışına ya da sermayenin siyasal iktidarının dışına düşen etkinlikler ve deneyimler pazarın gerekleri, rekabet ve kârlılık zorunlulukları tarafından düzenlenir. Gelişmiş kapitalist toplumlarda genellikle olduğu gibi, pazarın yalnızca dev holdingler ve çokuluslu şirketler için bir iktidar aracı olmadığı durumlarda bile, o hâlâ tüm insan etkinliklerini, değerlerini ve ilişkilerini kendi gereklerine tabi kılabilecek, zorlayıcı bir güçtür. Hiçbir eski despot, tebasının kişisel yaşamlarına —seçimlerine, tercihlerine ve ilişkilerine— bu kadar kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde, yalnızca işyerinde değil fakat yaşamlarının her köşesinde, nüfuz edebilmeyi umamazdı. Başka bir deyişle, zorlama, "sivil toplum"un sadece bir *bozukluğu* değil fakat onun oluşturucu ilkelerinden biridir.

Bu tarihsel gerçeklik, bizden sivil toplumu en azından ilkesel olarak, özgürlük ve gönüllü eylem alanı, içsel olarak devlete ait olan zorlama ilkesinin antitezi olarak görmemizi isteyen şimdiki teorilerin gerektirdiği net ayrımları zayıflatma eğilimindedir. Bu teoriler, elbette sivil toplumun tam bir özgürlük ya da demokrasi alemi olmadığını kabul ediyor. Sivil toplum, örneğin ailedeki, cinsel ilişkilerdeki, işyerindeki baskıdan, ırkçı tavırlar, homofobi, vb.'den dolayı yaralıdır. Fakat bu baskılar sivil toplumdaki *yanlış işlevler* (dysfunctions) olarak görülür. İlkesel olarak zorlama devlete aitken sivil toplum özgürlüğün kök saldığı yerdir ve insanın özgürleşmesi (kurtuluşu – çev.) bu argümanlara göre sivil toplumun özerkliği, genişlemesi ve zenginleşmesi, devletten kurtulması ve formel demokrasi tarafından korunmasından ibarettir. Burada gözden kaçan yine, yabancı ve düzeltilebilir bir bozukluk olarak değil fakat onun özü olarak sivil toplumu *oluşturan* sömürü ve egemenlik ilişkileri, sistemli bir bütünlük olarak kapitalizme özgü, özel egemenlik ve zorlama yapısıdır.

Yeni Çoğulculuk ve "Kimlik" Politikası

Sivil toplumun yeniden canlanmasındaki liberalizmin yeniden keşfinin böylece iki yanı vardır. Sosyalistleri sivil özgürlüklere ve devlet baskısının tehlikelerine karşı daha duyarlı kılma niyetinden dolayı hayranlık duyulabilir. Fakat sivil toplum kültü aynı zamanda sivil toplumun zorlamalarını gizlemek ve devlet baskısının kendisinin sivil toplumun sömürücü ve zorlayıcı ilişkilerinde nasıl kök saldığını bulanıklaştırmak yoluyla liberalizmin mistifikasyonlarını yeniden üretme eğilimindedir. *Çoğulculuğa* bağlılığı nedir öyleyse? Sivil toplum kavramı toplumsal ilişkiler ve "kimlikler"in çeşitliliği ile uğraşmada ne derece işe yarar?

Sivil toplum kültünün, onun sivil toplumu farklılık ve çeşitlilik alanı olarak temsilinin yeni yeni sola egemen olan uğraş alanları ile en doğrudan ilgili olduğu nokta burasıdır. Çeşitli "yeni revizyonizmler"i birleştiren birşey varsa —en muğlak "post-marksist" ve "post-modernist" teorilerden "yeni toplumsal hareketler"in aktivizmlerine kadar— o da çeşitlilik, "-farklılık", ve çoğulculuk üzerinde bir vurgudur. Yeni çoğulculuk, geleneksel liberal(izmin) farklı çıkarların tanı(n)ması ve farklı görüşlerin (ilkesel olarak) hoşgörülmesinden başlıca üç yönden daha da ileri gider: 1) Yeni çoğulculuğun çeşitlilik (farklılık – çev.) kavrayışı dıştaki "çıkar"lardan öteye "öznellik" ya da "kimliğin" ruhsal derinliklerine iner ve siyasal "davranış" ya da "görüş"ün ötesinde, "yaşam tarzları"nın bütünlüğüne dek uzanır; 2) bazı evrensel ve farklılaşmamış hak ilkelerinin tüm farklı kimlikler ve yaşam tarzlarını uyuşturabileceğini artık kabul etmemektedir (örneğin kadınlar özgür ve eşit olmak için erkeklerden farklı haklar talep ediyorlar); 3) yeni çoğulculuk, çağdaş dünyanın —ya da daha özelde çağdaş kapitalist dünyanın— temel karakteristiği, tarihsel *differentia specifica*'sının [özgül fark] kapitalizmin bütünleyici, homojenize edici itkisi değil fakat "post-modern" toplumun benzersiz heterojenliği, yeni, daha kompleks çoğulcu ilkeleri gerektiren, görülmemiş çeşitlilik hatta parçalılık (fragmentasyon – çev.) derecesi olduğu görüşüne dayanır.

Argümanlar aşağı yukarı şöyledir: Çağdaş toplum artan bir fragmentasyon, toplumsal ilişkiler ve deneyimlerin bir çeşitlileşmesi, yaşam tarzlarının çoğulluğu ve kişisel kimliklerin katlanması (fazlalaşması – çev.) ile karakterize olur. Başka bir deyişle, "post-modern" bir dünyada, çeşitlilik ve farklılığın bütün eski kesinlikleri ve bütün eski evrensellikleri çözdüğü bir dünyada yaşıyoruz. (Burada bazı post-marksist teoriler, artık *toplum*dan söz etmenin mümkün olmadığı, çünkü bu kavramın kapalı ve birleşik bir bütünlüğü anlattığı üzerinde ıs-

rar ederek sivil toplum kavramına bir alternatif sunar.) (25) Eski dayanışmalar —bu, elbette, özellikle sınıf dayanışmaları anlamına geliyor— bozulmuştur ve başka kimliklere dayanan ve başka baskılara karşı olan toplumsal hareketler —cinsiyet, ırk, etniklik, cinsellik vb. ile ilgili— çoğalmıştır. Aynı zamanda, bu gelişmeler, tüketim paternleri ve yaşam tarzlarında bireysel seçim alanını çok büyük ölçüde genişletmiştir. Bu, bazılarının "sivil toplumun" muazzam bir genişlemesi dedikleri şeydir. (26) Solun, argüman devam ediyor, bu gelişmeleri tanımaya ve onların üzerinden yürümeye (inşa etmeye – çev.) ihtiyacı vardır. Solun bu çeşitlilik ve farklılığa dayalı bir politika kurmaya ihtiyacı var. Hem farklılığı onaylaması hem de baskıların ya da egemenlik biçimlerinin çoğulluğunu, özgürleşme mücadelelerinin çeşitliliğini tanıması gerekiyor. Solun, toplumsal ilişkilerin bu çok katlılığına, insanların farklı gereksinimlerini ve deneyimlerini tanıyan kompleks eşitlik kavramlarıyla yanıt vermesi gerekiyor. (27)

Bu noktalar üzerinde varyasyonlar vardır fakat ana hatlarıyla bu solda önemli bir akım haline gelen şeyin adil bir özetidir. Bu akımın bizi iteledigi genel yönelim de *sosyalizm* fikrinden vazgeçmek ve onun yerine, daha kapsamlı olduğu varsayılan bir kategoriyi, *demokrasiyi,* geleneksel sosyalizmin yaptığı gibi sınıfa "ayrıcalık" tanımayan fakat bütün baskılara eşit muamele yapan bir kavramı koymak, ya da en azından onun içinde eritmektir.

Şimdi çok genel bir ilkesel önerme olarak burada bazı hayranlık verici şeyler vardır. Hiçbir sosyalist, çeşitliliğin öneminden ya da kaldırılması gereken baskıların çokluğundan kuşku duyamaz. Demokrasi de sosyalizmin ardında olduğu —ya da olması gereken— birşeydir. Fakat bir özgürleşme teorisi genel ilkeler ve iyi niyetlerin bir ifadesinden fazla birşeydir. Aynı zamanda varolduğu şekliyle dünyaya eleştirel bir bakışı, aşılacak engelleri kavrayışımızı yönlendiren mevcut alanın haritasını ve mücadelenin koşullarının bilgisini de içerir. Ve bir özgürleşme teorisi, mevcut egemenlikleri ve baskıları destekleyen sınırlayıcı ve gizemleştirici ideolojik kategorilerin ötesine götürür bizi.

Sivil toplum kültü, mecut şekliyle dünya hakkında bize ne söyler öyleyse? Mevcut baskıların ideolojik sınırlarının ne kadar ötesine götürür bizi? Oluşturucu ilkesinin anlamlarını keşfederek yeni çoğulculuğun sınırlarını deneyebiliriz. Aradığımız şey, cinsiyetten sınıfa, etniklik ya da ırktan cinsel tercihlere heryeşi —eşit biçimde ve önyargı ya da ayrıcalık olmadan— içerebilen genel bir kavramdır. Daha iyi bir sözcük bulunmadığı için buna şimdi moda olan adıyla seslenelim: "Kimlik"

Bu herşeyi kapsayan kavramın (ya da herhangi bir benzerinin) değerini, kısaca, bir düşünce deneyi ile ölçebiliriz. Her türden farklılığı, cinsiyet, kültür, cinsellik farkını kabul eden, bu farklılıkları onaylayan ve teşvik eden fakat onların egemenlik ve baskı ilişkileri haline gelmesine izin vermeyen demokratik bir topluluk düşünün. Bu çeşitli insanların, hepsi özgür ve eşit olarak, farklılıklarını bastırmaksızın ya da özel gereksinimlerini yadsımaksızın demokratik bir toplulukta birleştiğini düşünün. Şimdi *sınıfsal* farklılıkları da aynı çerçevede düşünmeye çalışın. Sömürü ve egemenlik olmaksızın sınıf farklılıklarını düşünmek mümkün mü? Hayali demokratik toplumumuz, yaşam tarzları, kültür ya da cinsel tercihlerin çeşitliliğini olduğu gibi sınıfsal farkılığı da onaylar mı? Cinsiyet farklılıklarını olduğu gibi sınıfsal olanları da uyumlulaştıran bir özgürlük ya da eşitlik kavrayışı inşa edebilir miyiz? Sınıf farklılıklarını uyumlu *kılabilen* bir özgürlük ya da eşitlik anlayışı demokratik bir toplum için öngördüğümüz koşulları yerine getirir mi?

Bu toplumsal ilişkilerden herhangi birine uygulandığında, kimlik kavramının ciddi sorunları vardır fakat sınıf(lar) örneğinde özel bir sorun vardır. Bu düşünce deneyini tamamladığım zaman, sınıf için aldığım sonuçlar, başka "kimlik"ler için aldıklarımdan çok farklı oluyor. Cinsiyet ya da etniklik çeşitliliği olan bir demokratik toplumu anlayabiliyorum fakat sınıf farklılıkları ile bir demokrasi bana terminolojik bir çelişki olarak görünüyor. Bu da, sınıf, cinsiyet ya da etniklik gibi çok çeşitli toplumsal ilişkileri kapsadığı düşünülen "kimlik" gibi herşeye uygun bir kategoride bazı önemli farklılıkların gizlendiğini düşündürüyor.

Fakat şimdi kimlik kavramı ile *eşitlik* fikri arasındaki bağlantıya devam edelim ve çeşitlilik ve farklılığı uyumlulaştırmak isteyen, "kompleks" ya da çoğulcu bir eşitlik kavramını ele alalım. Eşitlik kavramını çeşitli farklı egemenlik biçimlerine uygulamaya çalıştığımız zaman ne olur? Açıktır ki, sınıfsal eşitlik farklı birşey demektir ve cinsel ya da ırksal eşitlikten farklı koşullar gerektirir. Özelde, sınıfsal eşitsizliğin kaldırılması tanımı gereği kapitalizmin sonu anlamına gelirdi. Fakat aynı şey, cinsel ya da ırksal eşitsizliğin kaldırılması konusunda da zorunlu olarak geçerli mi? Cinsel ve ırksal eşitlik ilkesel olarak kapitalizmle uyuşmaz değildir. Öte yandan sınıfsal eşitsizliklerin ortadan kaybolması ise tanımı gereği kapitalizmle uyuşmazdır. Aynı zamanda, cinsel ya da ırksal eşitsizliğin tersine sınıfsal sömürü kapitalizmin *oluşturucu* öğesi iken, kapitalizm *bütün* toplumsal ilişkileri gereksinimlerine tabi kılar. Kendi yaratmadığı eşitsizlikleri ve baskıları onaylayabilir ve pekiştirebilir ve onları sınıfsal sömürünün çıkarları için kullanabilir. (28)

Bu kompleks gerçekliliklerle teorik olarak nasıl uğraşmalıyız? Bir olasılık, kapitalizm sorununu gündeme getirmeyen bir eşitlik kavramını muhafaza etmektir —belki de eski liberal, *formel,* yasal ve siyasal eşitlik kavramını ya da kapitalizm ve onun sınıf ilişkileri sistemine hiçbir önemli tehdit içermeyen, "fırsat eşitliği" denen şeye ilişkin bir kavram. Bu eşitlik kavramı sınıflara ayrıcalıklı bir statü vermez. Hatta cinsiyet ya da ırk için radikal anlamları bile olabilir, çünkü bu farklılıklar açısından hiçbir kapitalist toplum henüz kapitalizmin izin verdiği türden sınırlı eşitliğin bile sınırlarına ulaşmamıştır. Fakat formel eşitliğin kapitalist bir toplumdaki sınıf farklılıkları için aynı radikal anlamları olamaz. Gerçekten, böyle radikal anlamları *olmaksızın* özel bir tür evrensel eşitlik yaratmış olması kapitalizmin özgül bir yanıdır— yani tam olarak, toplumsal ya da sınıfsal iktidarın kullanımından ziyade siyasal ve yasal ilkeler ve prosedürlerle ilgili bir formel eşitlik. Bu anlamda formel eşitlik, mülk edinme ve sömürünün ayrılmaz bir biçimde hukuksal, siyasal ve askeri iktidar ile bağlı olduğu prekapitalist toplumlarda olanaksız olurdu.

Liberal-demokratik formel eşitlik anlayışı tatmin edici görünmüyorsa, kapitalist bir toplumda, sınıfa "ayrıcalık" tanımaksızın çeşitli eşitsizliklerle uğraşmanın bir yolu olarak "kompleks" ya da "çoğulcu" anlayışlara ne dersiniz? Bunlar liberal-demokratik fikirden farklı olarak, (sınıf dahil) tüm bir dizi toplumsal eşitsizliklere yöneltilmiştir, fakat aynı zamanda farklı durumlar ve ilişkilere farklı eşitlik ölçütleri uygulayarak toplumsal gerçekliğin kompleksliğini kabul ederler. Bu bakımdan, bu türden çoğulcu kavramların, böyle evrensel standartların bazı yararlarını yitirebilirlerse de daha evrensel ilkelere göre bazı avantajları vardır. (29) Sorun şu ki bu "kompleks" ya da "çoğulcu" anlayışlar kapitalizm sorunundan kaçamaz, çünkü bunlar kapitalizmin, sınıfsal sömürü tarafından oluşturulan fakat tüm toplumsal ilişkilerimizi biçimlendiren toplumsal bir sistem olarak kapsayıcı bütünlüğünü göremezler.

Başka bir olasılık daha vardır: Çeşitli eşitsizlik ve baskı türleri arasında yeni çoğulculuğun izin verdiğinden bile daha az değil fakat çok daha radikal bir biçimde ayrım yapmak. Bütün baskıların eşit *ahlâki* iddiaları olabilse de sınıfsal sömürünün farklı bir *tarihsel* statüsünün, kapitalizmin merkezinde daha stratejik bir konumunun olduğunu ve sınıf mücadelesinin daha evrensel bir kapsamının, yalnızca sınıfsal kurtuluş için değil fakat öteki kurtuluş (özgürleşme – çev.) mücadeleleri için de daha büyük bir potansiyelinin olabileceğini kabul edebiliriz. Fakat bu tam da yeni çoğulculuğun izin vermeyeceği türden bir ayrımdır, çünkü bu sınıfların bir şekil-

de ayrıcalıklı olduğunu öne sürer. Dolayısıyla sınıfa herhangi türden ayrıcalıklı bir tarihsel statü vermekten kaçınmak istiyorsak, bu şekilde farklı eşitsizlikler arasında ayrım yapmaktan kaçınmak istiyorsak, kendimizi kapitalizme uydurmak zorunda kalacağız ve aynı zamanda özgürlük (kurtuluş) projemizi de çok büyük ölçüde sınırlandırmak zorunda kalacağız. Gerçekten istediğimiz bu mudur?

Yeni çoğulculuğun, öteki "yeni revizyonizmler" gibi, en azından elde edebileceğimiz en iyi toplumsal düzen olarak kapitalizmi kabul etmeye yönelmesi mümkündür. Post-kapitalist devletlerin bunalımı kuşkusuz bu görüşün yayılması için başka herşeyden daha çok şey yapmıştır. En azından, kapitalizm ne kadar yayılmacı olsa da eski katı yapıları az çok çözülmüştür ya da öylesine delinebilir hale gelmiş, o kadar çok geniş alanlar açmıştır ki insanlar görülmemiş bir tarzda kendi toplumsal gerçekliklerini kurmakta özgür olduğu şeklindeki bir argümanı savunmak gittikçe daha yaygınlaşmıştır. Bu tam da bazı insanların modern ("post--Fordist"?) kapitalizmde sivil toplumun muazzam genişlemesinden bahsederken kastettikleri şeydir. (30)

Fakat açıkça kapitalizmi kucaklamadan önce dursak bile, basitçe sorundan kaçabiliriz. Şimdiki kullanım biçimleriyle "kimlik" ya da "sivil toplum" gibi çok amaçlı kavramların etkisi budur. Kapitalist sistem, onun bütünleyici birliği, gevşek sivil toplum anlayışlarını benimsemek suretiyle ya da sınıf kavramını "kimlik" gibi her işe yarayan kategoriler içinde eritmek ve toplumsal dünyayı özel ve ayrı gerçekliklere parçalamak suretiyle kaybolacak biçimde kavramlaştırılır. Kapitalizmin toplumsal ilişkileri, kimlikler ve farklılıkların yapısız ve parçalı bir çoğulluğu içinde eritilebilir. Tarihsel nedensellik ya da siyasal etkinliğe ilişkin sorular bir kenara itilebilir ve çeşitli kinmliklerin mevcut toplumsal yapı içinde nasıl konumlandığını sormaya gerek yoktur çünkü toplumsal yapının varlığı tümden yadsınabilir.

Bir anlamda "kimlik" kavramı, sadece amacı kapitalist demokrasilerde sınıfın önemini yadsımak olan geleneksel siyaset bilimindeki çoğulcu teorilerin "çıkar grupları"nın yerini almıştır. Hem yeni hem de eski çoğulculuğa göre, "çıkar grupları" ya da "kimlikler" ayrı fakat eşit ya da en azından eşdeğer, *farklı* olmaktan ziyade *çoğul*durlar. Demokrasimiz de, bu çıkarlar ya da kimliklerin, gevşek ittifaklar ya da siyasal partilerde bir araya gelebilse de, karşı karşıya geldiği ve rekabet ettiği bir tür pazar yeridir. İki çoğulculuk da elbette kapitalizmin sistemsel birliğini ya da toplumsal bir sistem olarak bizzat varlığını yadsır ve ikisi de kapitalist toplumun

gittikçe artan global homojenize etme gücünü gözden kaçırırken onun heterojenliği üzerinde ısrar eder.

İroni şudur ki yeni çoğulculuk, baskıların çok yönlülüğünü kabul eden, kompleks özgürlük ve eşitlik fikirlerine olan talebiyle, sonunda bu farklılıkları *homojenize* etmeye yönelir. Elde ettiğimiz farklılık yerine *çoğulluktur.* Hatta burada daha ilginç bir paradoks vardır. Yeni toplumsal hareketlerin ayırdedici özelliklerinden birini, onların *iktidar* üzerinde yoğunlaşmaları, tüm çeşitli biçimleri içindeki tüm güç ilişkilerine bir karşıtlık olduğu varsayılır. Fakat burada başlıca iddialarından biri yeni toplumsal hareketler adına konuşma yeteneği olan bu teorilerde, tıpkı eski çoğulculuk gibi kapitalizmi oluşturan iktidar ilişkilerini, özel ve kamusal, yaşamlarımızın her köşesine dek ulaşan egemen zorlama yapısını görünmez kılma sonucunu veren bir kavramsal çerçeve buluruz.

Son ironi, kapitalizmin sistemsel ve bütünleyici mantığının bu son inkârının bazı bakımlardan bizzat yadsımaya çalıştığı şeyin bir yansıması olmasıdır. Şimdilerde "post-modern" çeşitlilik ve parçalılığa olan ilgi kuşkusuz çağdaş kapitalizmdeki bir gerçekliği ifade ediyor, fakat bu, ideolojinin çarpıtıcı merceğinden görülen bir gerçekliktir. Bu nihai olarak "meta fetişizmi"ni, "tüketim toplumu"nun zaferini temsil etmektedir. Bu toplumda, basitçe metaların miktarı ve değişik tüketim paternleri ile ölçülen "yaşam tarzları"nın çeşitliliği, temeldeki sistemsel birliği, aynı zamanda daha derin ve daha global bir homojenliği empoze ederken bizzat bu çeşitliliği yaratan zorunlulukları gizler.

Bu teorik gelişmelerle ilgili olarak kaygı verici olan şey elbette, bunların sınıfın ayrıcalıklı statüsüne ilişkin bazı doktriner marksist önyargıları ihlal etmeleri değildir. Tüm bunların amacı sınıfı önemsizleştirmek, ona hiçbir ayrıcalıklı statü ya da hiçbir siyasal önem vermeyen herşeyi kapsayan kategoriler içinde eritmektir. Fakat gerçek sorun bu değildir. Sorun, çeşitli toplumsal kurumlar ve "kimlikler" arasında ayrım yapmayan —ve evet, bu nedensel ya da açıklayıcı öncelikler atfetmek demekse, "ayrıcalık" tanımayan— teorilerin kapitalizme eleştirel olarak hiç bakamayacağıdır. Bu prosedürlerin sonucu tüm sorunu bir kenara atmaktır. Kapitalizm nereye giderse sosyalist düşünce de oraya. Sosyalizm kapitalizmin özgül alternatifidir. Kapitalizm yoksa sosyalizme ihtiyacımız yoktur; özgül olarak herhangi bir tanımlanabilir toplumsal ilişkiler sistemine karşı olmayan, gerçekte böyle bir sistemi bile tanımayan, çok gevşek ve belirsiz demokrasi kavramlarıyla idare edebiliriz. Geriye kalan şey o zaman baskıların parçalı bir çoğulluğu ve özgürlük mücadelelerinin parçalı bir

çoğulluğudur. Burada başka bir ironi daha var: Geleneksel sosyalizmden daha evrensel bir proje olduğunu iddia eden şey aslında daha az öyledir. Sosyalizmin evrenselci projesi ve sınıfsal sömürüye karşı mücadelenin bütünsel politikası yerine, esas olarak bağlantısız özel mücadelelerin bir çoğulluğunu elde ederiz.

Bu ciddi bir sorundur. kapitalizm sınıf sömürüsünden oluşur, fakat kapitalizm bir sınıfsal baskı sisteminden fazla birşeydir. Yaşamlarımızı düşünülebilecek her yönden ve yalnızca kapitalist Kuzey'in göreli bolluğunda değil, heryerde biçimlendiren acımasız, bütünleyici bir süreçtir. Başka şeylerle birlikte, hatta sermayenin açık gücünü bile bir yana bırakalım, kapitalizm, yaşamın her yönden metalaştırılması yoluyla tüm toplumsal yaşamı pazarın soyut gereksinimlerine tabi kılar. Bu, özerklik, seçme özgürlüğü ve demokratik özyönetime ilişkin tüm özlemlerimizle alay eder. Sosyalistler için, bu sistemi görünmez yapan ya da tam da sistemin daha yayılmacı, her zamankinden daha global olduğu bir sırada onu birçok parçalı gerçeklikten birine indirgeyen bir kavramsal çerçeveyi öne sürmek ahlaksal ve siyasal olarak kabul edilemez birşeydir.

Sosyalizmin yerini belirsiz bir demokrasi kavramının alması ya da çeşitli ve farklı toplumsal ilişkilerin, "kimlik" ya da "farklılık" gibi herşeyi kapsayan kategoriler yada gevşek "sivil toplum" anlayışları içinde sulandırılması kapitalizme ve onun ideolojik mistifikasyonlarına karşı bir teslimiyeti temsil eder. İstediğimiz kadar çeşitlilik, farklılık ve çoğulculuğa sahip olalım, fakat bu türden *ayrımsız* ve yapısız çoğulculuğa değil. İhtiyacımız olan şey gerçekten çeşitlilik ve farklılığı tanıyan bir çoğulculuktur —ve bu yalnızca *çoğulluk* ya da *çokluk* demek değildir. Bu, tarihsel gerçeklikleri de tanıyan, kapitalizmin sistemsel birliğini yadsımayan, kapitalizmin oluşturucu ilişkileri ile kapitalizmle *farklı* ilişkileri, kapitalizm sistemsel mantığında *farklı* bir yeri ve dolayısıyla ona karşı mücadelemizde farklı bir rolü olan, *başka* eşitsizlikler ve baskılar arasındaki farkı söyleyebilen bir çoğulculuk demektir Sosyalist proje, yeni toplumsal hareketlerin kaynakları ve görüşleri ile *zenginleşmelidir,* kapitalizme karşı mücadeleyi çözmenin bir bahanesi olarak onlara başvurarak yoksullaştırılmamalıdır. İnsan deneyiminin ve toplumsal mücadelelerin çoğulluğuna saygı ile tarihsel nedenselliğin tümden bir çözülüşünü karıştırmamalıyız, burada çeşitlilik, farklılık ve olumsallıktan *başka* birşey yoktur, hiçbir birleştirici yapı, hiçbir süreç mantığı, hiçbir kapitalizm ve dolayısıyla onun yadsınması, İnsanın kurtuluşu için hiçbir evrensel proje yoktur.

Sonsöz

Post-kapitalist dünyadaki şimdiki bunalım karşısında, Batı solu için yolunu yitirmek koyaldır. Elbette yeniden düşünmemiz gereken pek çok şey var. Fakat biz bununla uğraşırken, kapitalizmin özürcüleri gününü gün ediyorlar. İçerdeki çeşitli sorunlardan bundan daha iyi ve zamanlı bir sapma pek zor olurdu. Kendi içimizden çıkacak kaygılı sesleri susturmak için zaferciliğin [triumphalism] borazanından daha iyisi olamaz. Bu zaferci açıklamaların vahşetinin kendisi bizi kuşkulandırmalıdır. Yalnızca kapitalizm ya da liberal demokrasinin sosyalizm üzerindeki zaferi değil fakat hatta tarihin sonu?? (31)

Elbette Stalinizm Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve tüm sosyalist hareket için bir felaketti. Fakat herşeye doğru bir perspektiften bakalım. "Dünyanın en zengin ülkesi"nde başkent yoksulluk ve suçlarla doludur. 1989'un ilk yarısında, Washington'da bebek ölüm oranı, büyük ölçüde crack-kokain bağımlılığının artması yüzünden, geçen yıla göre yüzde 40 arttı. Dünya Bankası istatistiklerine göre her 1000 doğumda 32.3 ölümle bu oran, başkaları arasında, Çin, Şili, Jamaika, Mauritius, Panama ve Uruguay'dakinden daha yüksektir. Ülkenin bir ucunda, New York, ulusal zenginliğin merkezi vardır ve burada görülmemiş bir lüks en kötüsünden bir pislik, yoksulluk, cinayetler, uyuşturucu kullanımı ve evsizlik ile birlikte yaşar. Öteki uçta, Los Angeles'ta şehrin merkezi uyuşturucu ve çete savaşları ile sarsılırken ayrıcalıklı beyazlar giderek daha çok çeşitli güvenlik hizmetlerinden biri ile korunan, kapısında "Silahlı Yanıt" biçiminde tehdit edici ilanlar olan korumalı sığınaklara çekiliyorlar. Birçok yerde okul sistemi tam bir rezalet, okuma yazma bilmeyen mezunlar veriyorlar ve milyonca Amerikalı sağlık bakımı için para bulamıyor. ABD'de 20 milyon işçinin illegal ilaçlar (alkol sorunlarını bir yana bırakırsak) aldığı ve ilaç ve alkol kullanımının ABD şirketlerine yılda 100 milyar dolardan fazlasına mal olduğu tahmin ediliyor (*Guardian,* 17 kasım 1989). Kapitalizmin doğum yerinde Britanya'da, "serbest girişim"in değerlerine herkesten daha çok bağlı bir hükümetin iktidarında altyapı tökezliyor, yığınsal işsizlik sürüyor, kamu hizmetleri düşüyor, İlkokul düzeyinde bile eğitim almak zorlaşıyor ve yoksullar ve evsizler artarken sefalet derinleşiyor. İtalya'da çok övülen "ekonomik mucize" çoğu illegal ve Mafya için başka bir kârlı iş nesnesi haline gelen Üçüncü Dünya göçmenleri kılığında artan bir köle benzerleri nüfusu yarattı. Konsumerizmin (tüketim hastalığı – çev.) kaynağında, Japonya'da sıradan insanlar başka gelişmiş ülkelerde olduğundan genellikle daha

çok çalışıyorlar, kutu gibi evlerde yaşıyorlar ve hiç tatile çıkmıyorlar. Bu yazıyı yazarken, burada, varlıklı Toronto'da, Kanada'nın en zengin kentinde, kentin iki büyük gazetesinden biri açları beslemek için bir yiyecek kampanyası düzenliyor – Etyopya'dakiler için değil fakat gelirlerinin yüzde 70'i olağanüstü yüksek kiraları ödemeye giden insanların aç kaldığı Metropolitan Toronto'dakiler için. 175 acil gıda programını temsil eden Daily Bread Food Bank [Günlük Ekmek Gıda Bankası] bugün her gazeteyle birlikte kağıt torbalar verdi, üzerlerinde şunlar yazılı: "Metro'da [Metropolitan Toronto] yılda 217.000 kişinin [*Toronto Star*'a göre ayda 84.000 kişi] gıda yardımına ihtiyacı var [toplam kent nüfusu yaklaşık 3.4 milyon]. Bunların yarısı bir gün ya da daha fazlasını aç olarak geçirmiş. Her yedi Metro'lu çocuktan biri gıda yardımına ihtiyacı olan bir aileye ait. Daily Bread şimdi tüm 1984'te dağıttığı kadar yiyeceği bir haftada dağıtıyor."

Ve bunlar tam da kapitalizmin varlıklı merkezlerinde olanlar. Kapitalizmin başarısı bunlarsa, onun başarısızlıklarını komünist dünyanınkilerle karşılaştırmak için hangi standartları kullanmalı? Kapitalizmin kıskacında, Sovyetler Birliği ya da Doğu Avrupa'dakinden daha fazla insanın yoksulluk ve sefalet içinde yaşadığını söylemek bir abartma mı olur? Batıya akan iyi beslenmiş ve iyi eğitimli Doğu Almanları, örneğin Sao Paolo'nun gecekonducuları ile ya da Amazon'un kauçuk yetiştiricileri ile nasıl karşılaştırabiliriz? —ya da gelişmiş kapitalist ülkelerde, dayanılmaz koşullardan uyuşturucu ve şiddet suçları yoluyla "kurtulan" milyonlarla? (Aslında belki de "sivil toplum" baskılarına böylesine apolitik tepkileri, baskıcı bir devlete karşı politik direnişle nasıl karşılaştıracağımızı düşünmeliyiz). Ve birisi Doğu Almanya ile Brezilya'nın benzerlerin karşılaştırılması olmadığı söylerse, bizzat Sovyetler Birliği'nin "üçüncü dünya" bölgelerini ele alabiliriz. Taşkent ile Kalküta'ya ne dersiniz? Ya da şuna: Post-kapitalist dünyada çevrenin tahribi, ihmalkârlık, verimsizlik ve en kısa zamanda Batıya yetişmek için pervasızca bir aceleden kaynaklandıysa, bunu kapitalist Batı ile nasıl karşılaştıracağız, çünkü burada çok daha geniş ölçekli bir ekolojik vandalizm bir başarısızlık göstergesi değil, fakat bir başarı işaretidir, oluşturucu ilkesi, tüm insan değerlerinin birikim dürtüsü ve kârlılık gereklerine tabi kılınması olan bir sistemin kaçınılmaz yan ürünüdür.

Polonya'nın düzelmesi için bir model arayan Dayanışma'nın yeni Maliye Bakanı Güney Kore'ye bakıyor. Güney Kore, "insan hakları" konusundaki sicili, Dayanışma'nın değiştirmek için o kadar çalıştığı rejiminkinden pek temiz olmayan ve ekonomik "mucize"si, düşük ücretli, işçi sınıfı Japon-

lardan bile daha çok çalışan ve daha çok sömürülen bir ekonomi sayesinde gerçekleşen baskıcı bir rejimdir ("kapitalizmin restorasyonu" projesi işlerse bile Polonya'nın "başarılı" bir Güney Kore değil de Latin Amerikan modelinde sefil bir periferi kapitalizmi olabileceği kimin umurunda). Artık biz Batı'dakiler için belki de "sivil toplum" ekranının arkasında saklamak yerine kapitalizm hakkında birkaç doğru söz söylemenin zamanı geldi

Çeviri: Candan Badem

Notlar

1. Romalıların, özellikle Çiçero'nın şahsında, bir "toplum" kavramına sahip oldukları argümanı için, bkz. Neal Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, Berkeley and Los Angeles 1988, pp. 136-42.

2. John Keane'nin *Democracy and Civil Society*'deki (Londra 1988) argümanının büyük bir bölümü, örneğin, marksizmin "sivil toplum"u kapitalizmle özdeşleştirmesinin bir eleştirisine dayanır, Keane buna Batı'daki uzun "toplum" anlayışları geleneğini canlandırarak karşı çıkıyor.

3. Birinci anlayışa (kavrayış – çev.) benzer bir şey, örneğin, Jean L. Cohen'in *Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory*'sinden (Amherst 1982) çıkarılabilir. İkinci görüş John Keane tarafından *Democracy and Civil Society*'de geliştirilir (Onun Cohen'in anlayışını eleştirisi için bkz. s. 86 vd.)

4. Yay. John Keane, *Civil Society and The State*, Londra 1988, p. 1

5. Keane, *Civil Society and The State*, p. 2.

6. Norman Geras bu ciltte [*Socialist Register*, 1990 – çev.] marksizm hakkındaki bu türden mitleri yıkıyor.

7. "Sivil toplum"un Polonya'daki olaylara uygulaması için, bkz. Andrew Arato, "Civil Society Against The State: Poland 1980-81" *Telos* 47, 1981 ve "Empire Versus Civil Society: Poland 1981-82", *Telos* 50, 1982.

8. Keane, *Democracy and Civil Society*, p. 32

9. Cohen, p. 192.

10. Örneğin bkz. Cohen, p. 49; Keane, *Democracy and Civil Society*, p. 59, Agnes Heller, "On Formal Democracy", yay. Keane, *Civil Society and The State*, p. 132.

11. Bu noktaları daha geniş olarak benim *Sınıftan Kaçış: Yeni "Hakiki" Sosyalizm*'imde (Londra 1986, bölüm 10) tartıştım. [Çev. notu: *Sınıftan Kaçış* Akış Yay. tarafından yayınlanacak].

12. Bu bölümün geri kalanı büyük ölçüde, Yugoslavya'da Cavtat'ta Ekim 1988'deki "Dünyada Sosyalizm" konulu yapılan konuşmadan alınmıştır.

13. Aristokratik "anayasacı" ilkeleri demokrasi ile birleştirme eğilimi çok yaygındır ve İngiliz diliyle sınırlı değildir. Bir başka kayda değer örnek, Huguenot direnişi risalelerinin, özellikle *Vindiciae Contra Tyrannos*'un demokratik siyasal düşüncenin klasikleri olarak kutsallaştırılma-

sıdır, oysa bunlar gerçekte özellikle daha küçük feodal soyluların —sarayın nimetlerinden ve devlet memurluğundan en az yararlananların — yayılmacı bir monarşiye karşı feodal haklarının savunulmasını temsil eder. "Anayasacılık" (meşrutiyetçilik – çev.), güdülerinde gerçekte tarihsel olarak çoğu zaman aristokratik hatta feodal olmuştur; bu onun "sınırlı" ve "sorumlu" hükümetin gelişimine olan önemli katkısını ortadan kaldırmaz fakat onu "demokrasi" ile özdeşleştirme girişimlerine dikkatle yaklaşmayı gerektirir.

14. Bu noktanın güçlü bir tartışması için, bkz. George Comninel, *Rethinking The French Revolution: Marxism and The Revisionist Challenge*, Londra 1987, 3, 5 ve 6. bölümler

15. Jeno Szücs, "Three Historical Regions of Europe", Keane, *Civil Society and The State* içinde, p. 294.

16. Szücs, p. 295.

17. Szücs, p. 296.

18. Szücs, p. 302.

19. Szücs, p. 304.

20. Szücs, p. 306.

21. Yunanistan'ın özgüllüğünü *Peasant-Citizen and Slave*'de tartıştım (Londra 1988). Orada bu özgün formasyon ile köleliğin gelişimi arasındaki ilişkiyi de inceledim.

22. Bu noktayı daha geniş olarak, "Capitalism and Human Emancipation", *New Left Review* 167, Ocak / Şubat 1988'de özellikle pp. 8-14'te geliştirdim.

23. Formel demokrasinin savunmasına bazen açıkça "özsel" (substantive) demokrasiye bir saldırı eşlik eder. Agnes Heller, "On Formal Democracy"de şöyle yazıyor: "Gerçekçi bir çözümleyici olan Aristo'nun, tüm demokrasilerin çabucak anarşiye, bununda despotluğa dönüştüğü önermesi olgusal bir önerme idi, bir anti-demokratın aristokratik karalaması değil. Roma Cumhuriyeti bir an bile demokratik olmadı. Tüm bunlara şunu da eklemeliyim ki modern demokrasilerin diktatörlüklere dönüşmesi bile olanak dışı değilken (Alman ve İtalyan faşizminde buna tanık olduk), modern demokrasilerin dayanması tamamen formel karakterleri sayesindedir." (p. 130). Her cümleyi sırayla ele alalım. Eski (ilkçağa ait – çev.) demokrasinin anarşi ve tiranlığın kaçınılmaz öncüsü olarak reddedilmesi (bu arada bu Aristo'dan çok Platon ya da Polybius'a özgüdür) tam da anti-demokratik bir karalamadır. Bir kere, bunun nedensel ya da hatta kronolojik olarak gerçek tarihsel olaylar dizisiyle bir ilişkisi yoktur. Atina demokrasisi tiranlık kurumuna bir son verdi ve yaklaşık iki yüzyıl yaşamaya devam etti, ancak anarşi tarafından değil fakat üstün bir askeri güç tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu yüzyıllar boyunca, elbette Atina, yenilgiden sonra da yaşayan ve aynı zamanda Batı'da yurttaşlık ve hukukun üstünlüğü anlayışlarının da temelini atan şaşılacak ölçüde verimli ve etkili bir kültür üretti. Roma Cumhuriyeti gerçekten "bir an bile demokratik olmadı" ve aristokratik rejiminin en önemli sonucu Cumhuriyetin sonu ve yerini aristokratik imparatorluğun alması idi. (Bu demokratik olmayan Cumhuriyet, bu arada, Heller'in modern demokrasinin "kurucu" (oluşturucu – çev.) bir belgesi dediği ABD anayasasının temel bir esin kaynağı idi). "Modern demokrasilerin diktatörlüklere dönüşmesi olarak dışı değil" demek, faşizme bir gönderme ile birlikte biraz utangaç görünüyor —"formel demokrasi" rejimi ile ayrılmaz biçimde bağlı olan savaş ve emperyalizmin tarihini bir yana bırakırsak. Dayanmaya gelince, herhalde kaydetmeye değer ki henüz ömrü Atina demokrasisininkini geçmek şöyle dursun ona eşit olan bir "formel demokrasi" yoktur. Heller'in ölçütlerine göre, hiçbir

Avrupa "demokrasi"si yüz yaşında bile değildir (Örneğin Britany'da çoğul oylama 1948'e dek sürdü); ve onun "formel demokrasi"nin "kurucu fikri"ni atfettiği Amerikan Cumhuriyeti Atina'da kadınlar ve kölelerin hariç tutulmasını uzun bir zamanda aşarken, özgür, çalışkan erkekler — Atina demokrasisinde tam yurttaşlar— ondokuzuncu yüzyılda son mülkiyet koşulları kalkana dek "formel" yurttaşlığa bile tam adım atmış sayılmazlar (bugüne dek tükenmemiş olan genelde yoksullar ve özelde siyahların oy kullanmasını önlemeye yönelik çeşitli stratejileri bir yana bırakırsak). Böylece en iyi durumda (o da yalnızca beyaz erkekler için) modern "formel demokrasiler"in bir buçuk yüzyıllık bir dayanma rekoru vardır belki.

24. Bu pargraf büyük ölçüde *New Statesman and Society*'deki (6 Ekim 1989) sivil toplum üzerine olan makalemden alınmıştır.

25. Bu örneğin Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin *Hegemony and Socialist Strategy*'deki (Londra, 1985) görüşüdür.

26. Örneğin, bkz. *Marxism Today*'de (Ekim 1988) Stuart Hall.

27. Kompleks eşitlik kavramı esas olarak Michael Walzer'in eseridir, *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality,* London 1983. Ayrıca bkz. Keane, *Democracy and Civil Society,* p. 12.

28. Bu noktalar benim *New Left Riview* 167, Ocak / Şubat 1988'deki "Capitalism and Human Emancipation" adlı makalemde geliştirilmiştir.

29. Walzer'in kompleks eşitlik anlayışının avantajları ve dezavantajlarının bir tartışması için, bkz. Michael Rustin, *For a Pluralist Socialism,* Londra 1985, pp. 76-95

30. Böyle bir kapitalizm çözümlemesi, örneğin, Britanya'da modern bir komünist Parti için bir platform olmayı amaçlayan "New Times"ın *Marxism Today* tarafından kavranışının özünü oluşturur. Bkz. özel sayı *New Times,* Ekim 1988, ve A *Manifesto for New Times,* Haziran 1989.

31. Liberal demokrasinin öteki bütün ideolojiler üzerindeki zaferi ile birlikte Hegelyan bir tür tarihin sonuna vardığımız argümanı, *National Interest*'te Francis Fukuyama tarafından geliştirilmiş olarak Amerikan sağının son kibirliliğinin göstergesidir. [Fukuyama'nın yazısı için bkz. *Dünya Solu,* sayı 6, s. 96-119]

"Tarihsel Olmayan Uluslar" ve Ulusal Sorun: Bir Güney Afrika Perspektifi

John Hoffman—Nxumalo Mzala

Science and Society, Cilt: 54/4, 1990–1991

Biz, Marx ve Engels'in yapıtında uyumlu bir ulusal sorun teorisinin (en azından temelde) görülebileceği konusunda Ephraim Nimni ile anlaşıyoruz. Nimni, "tarihsel olmayan" [non-historical] uluslar sorununun (bir anlamda) yarattığı problemin, bu teorinin tamamlayıcı bir parçası olduğunu varsaymakta haklıdır. Ne var ki bizim anlaşmamız burada son buluyor.

Nimni, Marx ve Engels'in ulusal sorun konusundaki görüşlerinin daha genel üç teorik konumdan ya da onun verdiği isimle "parametre"den kaynaklandığını iddia ediyor. Birincisi, diyor Nimni, tarihi "evrensel ve hiyerarşik olarak belirlenmiş aşamalar yoluyla" ilerleyen bir değişim dizisi olarak ele alan bir evrim teorisidir, (Nimni, 1989, 297) ikincisi, tüm anlamlı toplumsal değişimleri ekonomik olarak tanımlanmış sınıf ilişkileri içerisine yerleştiren bir ekonomik determinizm ya da indirgemecilik teorisidir, üçüncüsü ise "ayrı bir analitik kategori" olmaktan çok kültürel bir yanlılıktır. Bu "evrimciliği" ve "indirgemeciliği" cisimleştiren de, Avrupa deneyiminden türetilen ve ona uygun düşen kategorilerin "Avrupa-dışı" dünyaya mekanik olarak empoze edildiği bir "Avrupa merkezcilik" [Eurocentrism]. (298)

Nimni'nin eleştirisini, bu sorunla ilgilenen çoğu yorumcunun yaklaşımından çarpıcı bir şekilde farklı kılan şey, Marx ve Engels'in ulusal sorun konusundaki argümanının,

bu üç teorik konum dikkate alındığında, hem uyumlu hem de tutarlı olduğunda ısrar etmesidir. Bu, onları, kapitalizmin ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında yarattığı büyük merkezileşmiş ulus-devletleri ilerici olarak görme ve kapitalist ilerlemeye engel teşkil ettiklerine inandıkları milliyetleri "tarihsel olmayan" olarak mahkum etmeye götürür. Marx'ın (özellikle de) Engels'in, Marksist yazarları eskiden beri mahçup eden bu sözde "tarihsel olmayan" uluslar hakkındaki dışlayıcı ve aşağılayıcı yorumları, Nimni'nin iddiasına göre onların kendi evrimci indirgemesi ve "Avrupa merkezci tarihsel materyalizminin" mantıksal sonucudur.

Nimni'nin argümanındaki başlıca kusur, Marx ve Engels'in yaklaşımını ciddi bir şekilde yanlış sunması ve bu nedenle de "tarihsel olmayan" uluslar hakkında problematik olduğu kabul edilen formülasyonları açıklayan geçerli ve yaşamsal noktayı kaçırmasıdır. Ulusal soruna Marksist yaklaşımı biçimlendiren teorik çerçevenin tarihsel materyalizm olduğunu kabul ettikten sonra Nimni, ardından yanlış bir biçimde tarihsel materyalizme, tarihi, tüm ülkelerin izlemesi gereken önceden belirlemiş bir aşamalar dizisi olarak yansıtan ekonomik indirgemeci bir teoriyi atfetmeye girişir. Bu, onun marksist teorinin somut durum incelemelerinin çözümlemesinde Avrupa merkezci bir eğilimde olduğu şeklindeki yanlış genellemesini açıklar.

Devrimci hareket ve gerici ideolojik eğilimler arasındaki tartışmanın genellikle marksizmin "yabancı bir ideoloji" olup–olmadığı hakkında olduğu Güney Afrika'da Nimni'nin marksizmin sözde Avrupa merkezci eğilimliliği hakkındaki kararının anlamı kesinlikle problematik olacaktır. Böyle bir düşünce Güney Afrikalı devrimciler tarafından ciddiye alınacak olsaydı, bu, marksist teorinin ulus sonununun tanımlamasındaki devrimci perspektifleri biçimlendiren bir kılavuz olarak gözden çıkarılması demek olurdu, çünkü Güney Afrika Avrupa'nın bir uzantısı değildir.

Biz ulusal sorunun Güney Afrika bağlamındaki incelenmesinin, Marx ve Engels'in "tarihsel olmayan uluslar" hakkındaki formülasyonunun arkasında yatan kavramlaştırmanın gerçek anlamını gösterdiğini savunacağız. Güney Afrika'da bu problem bantustanların kuruluşu ve apartheid ideolojisinin argümanı tarafından ortaya konulur. Ki apartheid ideolojisi, çeşitli Güney Afrika etnik gruplarının Lesetho, Swaziland ya da Botswana —bunların tümü de Güney Afrikalıların bitişik komşuları ve etnik akrabalarıdır— sakinleri ile aynı tarihsel anlamda uluslar olduklarını kırk yıldan fazla bir zamandır iddia etmektedir. Apartheid rejimi ayrıca Güney Afrika prob-

leminin esas özünün onun nüfusunun çeşitliliği olduğunu ezen ve ezilen olarak yalnızca iki grubun değil de; her biri kendi kimliğini korumakta, kendi dilini kullanmakta, kendi işlerini yapmakta ve başkalarının herhangi bir müdahalesinden sakınmakta direten birçok farklı ve ayrı "ulus"lardan bir mozayiğin sözkosunu olduğunu iddia ediyor. Sonuç olarak, Transkei ya da Bophuthatswana gibi bantustanlara bağımsızlık vermenin, konu ulusların kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili olduğunda Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin gereklerine uygun olduğu ileri sürülür.

Bantustanları propaganda düzeyinde dışlamak bir şeydir; onlarda yaşayan ya da onları "anayurdu" olarak gördükleri varsayılan insan gruplarının teorik olarak temellendirilmiş bir karakterizasyonunu vermek veya böyle insan gruplarını Güney Afrika'daki çağdaş uluslaşma süreci bağlamına yerleştirmek oldukça farklı bir şeydir. Bu, Afrika halkı arasındaki etnik süreçlerin Marx ve Engels'in ondokuzuncu yüzyılın başında Avrupa'daki uluslaşma sürecini gözlemlemesiyle hemen hemen aynı anlamda ayrıntılı ve sistematik bir tanımlanmasını gerektirir ve diyebiliriz ki Marx'ın ve Engels'in bağımsızlık ve kendi kaderini tayin hakkı talep eden belli toplumların yaşamsallığı ya da değilliği hakkındaki yargısal sonuçlarına yeni bir bakışı özendirir.

Daha sonra ayrıntılarıyla göstereceğimiz gibi, Güney Afrika'da şimdilerde yaşanmakta olan etnik süreçlerin tümüyle Avrupa uluslaşma deneyimine benzediğini öne sürmüyoruz. Daha doğrusu tartışacağımız şey, Güney Afrika devrimcilerinin, Marx ve Engels'in ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yaptığı gibi aynı nedenden dolayı, Şef Buthelezi'nin Zulular bir ulustur şeklindeki ısrarına karşı onların "tarihsel olmayan bir ulus" olduğu, yani hiç de gerçek bir ulus olmadığı yanıtını verebilecekleridir. Bu sorunu iyice incelemeden önce, Nimni'ye göre Marx ve Engels'in ulusal sorun konusundaki çözümlemesinin mantıksal temelini oluşturan "teorik parametreleri" ele alalım.

Tarihsel Materyalizm ve Soyutlama Sorunu

Gördüğümüz gibi, Nimni, marksizmin katı bir evrimciliğe ve ekonomik indirgemeciliğe dayandığını ileri sürüyor. "Avrupa merkezcilik" sorunu Nimni tarafından bu iki savdan türetildiği için, bizim özellikle tartışmak istediğimiz bu "parametreler"dir.

Marx *Kapital*'de (Nimni'nin "evrimcilik" iddiası bakımından önemli olan bir pasajda), sınai olarak daha gelişmiş ül-

kenin daha az gelişmiş olana "kendi geleceğinin imgesini" gösterdiğini ileri sürdüğünde genel bir önermeyi sunuyordu. Marx ve Engels'e göre, tarihsel gelişimin genel yasaları zorunlu olarak kendilerini göreceli olarak rastlantısal bir türde belli konfigürasyonlar yoluyla açığa vururlar, öyle ki ikisi arasında her zaman bir gerilim vardır. Marx'ın Batı Avrupa'da kapitalizmin oluşumunun tarihsel çerçevesini, kendini içinde buldukları koşullar ne olursa olsun, her halkın izlemesi mukadder olan genel bir tarihsel-felsefi yol teorisine çevireceklere yönelik tanınmış eleştirisindeki temel nokta bu idi.

Tek tek her ülke aynı aşamalardan geçmek zorunda değildir. Sınai, bakımdan en gelişmiş ülkeler mutlaka en devrimci ülkeler değildir; bu nedenle de daha Marx zamanında bile 1848'deki "geri" Almanya'nın ve 1882'deki "geri" Rusya'nın devrimci süreçte katalitik bir rol oynadıklarını görürüz. Bu önermeler, tarihsel modellerin nesnelerin geliştikleri özgül yol ile zorunlu olarak çelişkide oldukları yönün altını çizer. Başka bir deyişle marksist determinizm fatalist değil, diyalektiktir. Tüm tarih yeniden incelenmek zorundadır. Nimni'nin bu noktayı kavramaktaki başarısızlığı aynı şekilde tarihsel materyalizmi bir "ekonomik determenizm" olarak yanlış okuyuşunu da açıklar. Marx ve Engels tutarlı bir şekilde "ekonomik koşulları" tarihsel gelişimi nihai olarak belirleyen etken olarak görürlerken, aynı zamanda tarihsel sonuçlar üzerinde etken olan nedenlerin ve belirlenimlerin çokluğunu da kabul ettiler. Engels'in de işaret ettiği gibi, "üretim ilişkilerini"nin başatlığı kendisini ancak "rastlantıların sonsuz bir çokluğu" yoluyla gösterebilen genel bir yasadır ve bu öğeler "biçim"i belirlemekte baskın gelirler (Engels'den Bloch'a, 1890)

Nimni, yaptıklarından dolayı Engels'in eleştirisine maruz kalan Alman sosyalistlerin hatalarını tekrarladı: Biçimi içerikten soyutlamak ve bu şekilde de tarihsel materyalizmin, insanları gerçek tarihi bilfiil incelemek zahmetinden kurtaran genel bir ilkeler dizisinden başka bir şey olmadığını varsayma hatası. Tarihsel materyalizmdeki "ekonomik temel", onlar olmaksızın hiç bir somut tarihsel varoluşa sahip olmadığı üstyapısal biçimler —kültür, politika, toplumsal kurumlar, vs.— yoluyla incelendiğinde ancak bir anlamı olan analitik bir soyutlamadır. Birimizin başka bir yerde savunduğu gibi, "ekonomi"nin devletin dışında var olabileceği fikri burjuva toplumunun ilgi çekici yanılsamalarından birisidir. Bu fikir, biçim ve içeriğin, birey ve toplumun, ekonomi ve politikanın, üretim ve kültürün v.b. kendi yaşamları olan ampirik olarak ayrı varlıklar gibi gözüktüğü soyut meta üretimi fetişizminin bir yönü olarak ortaya çıkar. (Hoffman, 1985-86, 452-53)

Devleti ve ekonomiyi, bireyi ve toplumu, kültürü ve üretimi kavramsal olarak ayırmak liberal düşüncenin büyük başarılarından birisidir. Fakat Marx'ın Kapital'de ayrıntılarıyla belirttiği gibi, bu kavramsal ayırma burjuva teorisinde bir dizi gizemli soyutlama biçimini alır. Sosyalistler açısından soyut ve mekanik bir ayırma kavramı yerini organik toplumsal bir bütünlüğün farklı ögelerini somut ve eleştirel bir biçimde ilişkilendiren bir "yoğunlaştırma" ya da "merkezileştirme" kavramına bırakmalıdır. Marx'ın, devletin toplumu tarihsel materyalizmin geniş mantığını içermesi için "yoğunlaştırdığı" önermesini genişleterek, biçimin içeriği; üstyapının altyapıyı; üretim ilişkilerinin üretici güçleri "yoğunlaştırdığını" söyleyebiliriz.

Başka bir deyişle analitik olarak ayrı olan her bir düzey özerk ve özgüldür (spesifik – çev.). Marksizm bir "indirgemecilik" değildir. Aynı zamanda da her bir düzey, ancak dayandığı düzeyin özerk "yoğunlaşması" olarak anlaşılabilir. Bu nedenle marksizm, liberal geleneğin soyut formalizmini somut ve materyalist bir dünya görüşü ile aşar.

Nimni'nin ekonomiyi tüm "anlamlı değişimlerin" gerçekleştiği ayrı ve kendine yeterli bir alan olarak görmesi, esas olarak "liberal" ve mekanik bir tarihsel materyalizm versiyonunu benimsemesinden dolayıdır. Nimni, "sınıfın" kendisini Marx ve Engels'in teorileştirmesinde salt ekonomik bir kategori olarak görmekle marksizmi daha da gizemli kılar.

Özelde, sınıf kavramı yalnızca hem ekonomik hem de siyasal olan; hem içeriği hem de biçimi kapsayan bir kategori olarak anlaşılabilir. Herşeyden önce sınıflar yalnızca ekonomik formasyonlar değildir; birbirlerine egemen olmaya çalışan mücadele halindeki insan gruplarıdır. Yöneten sınıf, özel çıkarlarını toplum çapında bir biçimde yoğunlaştırabilen; "temel" çıkarlarını uygun bir üstyapısal biçimde ifade edebilen sınıftır. Bu nedenle de tarihsel materyalizm, Nimni'nin varsaydığı gibi sadece ekonomik belirlenimler ile değil; politika ve ekonomi, biçim ve içerik, sınıf ve milliyet arasındaki diyalektik bağlarla da ilgilidir. Tarihsel materyalizm, bu düzeylerden ya da boyutlardan birisi ötekilerden mekanik olarak soyutlandığında derhal gizemli kılınmış olur.

Kapitalizm ve Modern Ulusların Doğuşu

Marx ve Engels'in 1845-46'da *Alman İdeolojisi* döneminde kapsamlı ve belirgin bir biçimde ifade etmeye başladıkları bu tarihsel materyalist görüş onların girişiminin bilimsel karakterinin altını çizer. Tüm bilimler gibi o da nesnel parametreler temelinde anlaşılmak zorundadır. Tarihin çağlarını teorik ola-

rak karakterize ederlerken Marx ve Engels onları egemen bir üretim tarzıyla tanımladı. Maddi yaşamdaki üretim tarzı toplumsal siyasal ve tinsel yaşam süreçlerinin *genel* karakterini ana biçimde belirler. Marx ve Engels, *modern* ulusların oluşum sürecindeki ya da toplumsal gelişimin ulusal biçimindeki belirleyici rolün ortak bir ekonomik yaşama yol açan kapitalizmin yükselişi olduğunu *Komünist Manifesto*'da gösterdiler. Onlar üretimin, mülkiyetin ve nüfusun dağınık durumunun ortadan kalkması ve yoğunlaşmasının siyasal yoğunlaşmayı zorladığını ve bağımsız eyaletlerin "bir ulus içinde bir araya toplanan" basit ittifaklar tarafından birbirine bağlandığını tespit ettiler. (Marx ve Engels, 1962, 72).

Toplumsal gelişimin bu yeni tarihsel aşamasının, çeşitli prensliklerin ve onların milliyetlerinin otarşikliği ile karakterize olan feodal dönem ile karşılaştırıldığında, bilincinde olan Marx, İngiltere'de işçi sınıfının gelişimi konusundaki çalışmalarında onların (proleteryanın) "ulusu geliştirme güç ve kapasitesine" sahip olduklarını kaydetti.

Keza Lenin de kapitalist üretim tarzı altındaki modern ulusların gelişiminden "burjuva toplumsal gelişim çağındaki kaçınılmaz bir ürün, kaçınılmaz bir biçim" olarak söz etti (Lenin, 1966,72). Bundan başka doğmakta olan ulusların bu toplumsal özünü ekonomik gelişmenin yalnızca belli bir aşamasındaki tarihi bir insan topluluğu olarak açıklayan Lenin, Otta Bauer'in bir ulusu yalnızca kültürel bir topluluğa indirgeyen tezini şiddetle eleştirdi. Bauer'in tezi, ulusu onun varlığı yalnızca ortak bir kültüre sahip olan bir insan topluluğunun olup olmamasına bağlı, tarihsel olmayan bir kategori olarak tanımlamak gibi idealist bir temele dayanıyordu. Lenin buna "psikolojik" milliyet kavramı adını verdi. Bu, kültür toplumunun milliyetle herhangi bir ilgisi olduğunu kabul etmemek değil; onu bu şekilde tanımlamayla sınırlandırarak açıklamayı kabul etmemekti. Bauer ve öteki Austro-marksistler modern ulusların gelişimindeki tarihsel boyutu gözden kaçırıyordu. "Meta üretiminin tam zaferi için", diye yazdı Lenin, "burjuvazi iç pazarı ele geçirmelidir ve nüfusu tek bir dili konuşan, bu dilin gelişiminin ve edebiyatının pekişmesinin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırıldığı, siyasal olarak birleşmiş topraklar olmalıdır" (Lenin, 1966). Bu anlamda ondan önceki Marx ve Engels gibi, Lenin de ulusların yaşamsallığını onların siyasal evrim derecesi ile, onların "ulusal tarihsel etkinlik güdüsünün gücü" ile birleştirdi ve marksistlerin "ulusal devletleri yaratma güdüsüne yol açan güçlü ekonomik etkenleri gözden uzak tutamayacaklarını" belirtti.

Marx'ın, zamanındaki ana teması Avusturya, İtalya ve

Almanya'nın birliği için feodalizme ve mutlakiyete karşı burjuva devrimci mücadele idi. Keza Marx, ulusal kurtuluş mücadelelerinin, kendilerini sık sık o ulusların hamisi yerine koyan rakip ezen güçler tarafından istismarını çözümledi. Bu bağlamda (daha sonra ayrıntılarıyla göstereceğimiz gibi) küçük ulusların devrimci ve gerici rolünü hem modern uluslaşma süreci bakımından hem de bir bütün olarak ulusal sınıf hareketi bakımından çözümledi. Güney Afrika'da genelde ulusal sorunun, özelde uluslaşma sürecinin eleştirel çözümlemesi "sermayenin mantığıyla" ve üretim ilişkilerinin gelişim düzeyiyle çelişkili olarak aracılık yapan çeşitli üstyapısal etkenleri hesaba katmak zorundaydı. Kapitalizm Güney Afrika'da tek bir ulus-devlet doğurmadı; o, devlet ve onun ideolojik aygıtı ile hem coğunluğun az sayıda Avrupa kökenli Beyaz tarafından ulusal ezilişi hem de Güney Afrika'nın bantdustan birimlerine etnik bölünüşünü haklı çıkarmak için işbirliği yaptı. Özelde Afrikaner burjuvazinin, genelde burjuvazinin siyasal yürütme temsilcisi olarak Güney Afrika apartheid devleti, Güney Afrika toprağında kapitalizmin gelişiminin entegrasyon için yarattığı elverişli etkenlere rağmen Afrikalılar arasında etnik ayrımcılığı teşvik etti ve zorladı. Bunun da ötesinde kapitalizm, bu gelişme gerçekleştiğinde ona karşı savaşmadı; kesinlikle ondan dolayı serpilip gelişti. Böylece etnik adacıkların (bantustanlar) yaratılmasında görüldüğü gibi Güney Afrika'da kapitalizm ve etnik süreçler arasında "garip" ve "anormal" bir ilişki meydana geldi.

Self–Determinasyon, Demokrasi ve Milliyet Sınavı

Nimni'nin tarihsel materyalizmi soyut ve tek yanlı sunuşu onu kapitalizm ve uluslaşma süreci arasındaki ilişkiyi ekonomik indirgemeci terimlerle formüle etmeye götürür. Modern uluslar basitçe (ya da yalnızca) burjuvazinin iç pazarlara gerek duymasından ve sermaye birikimi yapmak zorunda olmasından dolayı değil; aynı zamanda burjuvazinin bir devlet olmaksızın ücretli emeği sömürememesinden ve ekonomik çıkarlarını pekiştirememesinden dolayı da doğarlar.

Ulusun oluşumu, burjuva demokratik devriminin tamamlayıcı bir parçası olarak ortaya çıkan içsel olarak siyasal bir süreçtir. Burjuvazi, popüler ittifaklar geliştirmeksizin ve tehlikeli kader rehineleri yaratan evrensel değerlere sığınmaksızın yönetmek yetkesini tesis edemez. Devleti ekonomik çıkarların yalnızca pasif bir "gölge görüntüsü" (epifenomen) olarak görürsek, bu sürecin çelişkili karakteri kaçırılır. Burjuvazinin çıkarları ve halka dayanan bir burjuva devrimine duyulan ihtiyaç arasındaki çelişkili ilişki, uluslaşma sorunu ve

self-determinasyon mücadelesi arasındaki organik bağ tarafından açığa vurulur.

Milliyeti tanımlamakta kılavuz ilke self-determinasyon sorunudur. Tüm ulusların self-determinasyon hakkı vardır. Öyleyse milliyet tarihsel materyalizm kategorilerinin neresine giriyor? Uluslar karakter bakımından üsyapısaldır; çünkü kendi başlarına anlaşılamazlar: Onlar sınıf mücadelesinin biçimini ifade ederler; içeriğini değil. Bu, onların kültürel ve politik üstyapının bir parçası olduğu ve devletin daha geniş bir çözümlenmesinin parçası olmak dışında anlaşılamayacakları anlamına gelir.

Bir bütün olarak toplum adına özel çıkarlara hizmet etmeye çalışan bir kurum olarak burjuva devletin özgül karakterini gözardı ederseniz burjuva hegemonyasının problematik ve çelişkili karakterini gözden kaçırırsınız. Bu nedenle de Nimni'nin fransız modeli adını verdiği şeyi sunuşu yetersizdir ve yanlış yönü işaret ediyor. Marx ve Engels için, Fransa yalnızca kapitalizm ve uluslaşma arasındaki işlevsel bağı değil; fakat aynı zamanda kendini Jakobenlerin küçük burjuva eşitlikçiliğinde (burjuvaziyi kendi egemenliğinin sonuçlarından kurtaran), bonapartist otoriteryanizmin tutucu tepkisinde ve Komün'ün bağımsız milliyet kavramına daha derin bir toplumsal içerik kazandırma yoluyla burjuva devrimini tamamlayıp aşma biçiminde gösteren istikrarsız ve akışkan karakterini de örnekler.

Bu nedenle de fransız modelinin gösterdiği şey, milliyet ve kapitalizm arasındaki soyut olarak işlevsel bir ilişki değil; ulusun inşası ve demokrasi arasındaki bağdır. Uluslaşma, sermaye için "işlevsel" olan bir devletten çok daha fazlasını üretir, zira o aynı zamanda da demokrasi savaşını kazanma sürecinin bir parçası olarak doğar. Burjuva çıkarlarını pekiştiren, fakat aynı zamanda onları potansiyel olarak tehdit eden bir momentumu açığa çıkarır. Bu, hem kapitalistlerin hem de işçi sınıfının bulunduğu bir ulus içerisinde başka türlü olamaz. Bundan dolayı da uluslaşma hem merkezileşme hem de adem-i merkeziyet gereğini; güçlü ancak kendisini aşmaya başlayan bir devleti; ilk başta burjuva devriminin bir ürünü olan, ancak bunun ötesine geçen bir ulusal kimliği yaratır.

Ulusal sorun konusundaki araştırmamızıda, uluslaşmanın iç tutarlılığını ve meşrutiyetini self-determinasyon ve demokrasi mücadelesi olarak kazandığı kesin sonucuna vardık. Ulus, devletin egemen sınıfın özel çıkarlarını genelleştiren bir kurum olarak birleştirici bir şekilde hareket etmesini sağlayan kültürel kimliğin kendisidir. Bu nedenle ulusu eko-

nomiden soyutlayamayız. Bunun nedeni devletin, çıkarlarını siyasal olarak yoğunlaştıracak kadar ekonomik olarak güçlü bir sınıfın çıkarlarını yansıtmadıkça yaşayabilir olmayacağıdır. Dolayısıyla burada ekonomik süreçler, tüm siyasal sorunlar gibi ulusal sorunun da hangi sınıf yönetiyor sorusu sorulmaksızın anlaşılmayacağı bir sınıf sorunu olması anlamında daima yaşamsaldır.

"Tarihsel Olmayan Uluslar" Sorunu

Marx ve Engels'in genelde ulusal sorun ve özelde ulus kavramı konularındaki katkılarına yönelik eleştirel çözümlemelerin çoğu, tarihsel ve tarihsel olmayan uluslar ya da Marx'ın onlara verdiği isimle devrimci ve devrimci olmayan uluslar arasındaki ayrımı sorgulamada odaklaştı. Keza bu eleştiri onların Fransızların Cezayir'i, İngilizlerin Hindistan'ı fethi ve Birleşik Devletlerin Meksika'yı istilasına yönelik tartışmalı desteğine kadar uzandı.

1848'de Cezayir konusunda yazan Engels'in "Cezayir'in (Fransızlar tarafından) fethi uygarlığın ilerlemesi bakımından önemli ve talihli bir olaydır; çöl bedevilerinin özgürlüğünün yok edilmesinden üzüntü duymakla birlikte, bu aynı bedevilerin bir soyguncular ulusu olduğunu unutmamalıyız" dediği anımsanmalıdır. Keza Meksika ve Birleşik Devletler arasındaki 1845-47'deki savaştan (ki Meksika'nın büyük bir kısmının ilhakı ile sonuçlandı) sonra onların başına böyle bir kaderin gelmiş olmasının uygarlığın yararına olduğunu yazdı Engels.

"Ya da güzelim Kaliforniya'nın, orada yapabilecekleri hiçbir şey olmayan tembel Meksikalılardan alınması belki de bir talihsizlik midir? Kaliforniya'nın altın madenlerini... hızla işletmek yoluyla enerjik Yankee'ler, Pasifik Okyanusu'nu uygarlığa... ilk kez olarak gerçekten açıyorlar." (Marx ve Engels, 1966, 365).

Bu anlamda Marx ve Engels, aslında uygarlaştırıcı kapitalizm misyonu ya da onun sömürgeci politikası konusundaki kötü ünlü sömürgeci tezin öncüleri değil miydiler? Bu bakış açısı marksizmin daima Avrupa merkezci olduğu ve bu nedenle de Üçüncü Dünya'ya hiç bir uygunluğu olmadığı eleştirisini haklı çıkarmaz mı?

Gelişen kapitalizmin tarihsel eğilimi ulusal yaşamın ve ulusal hareketlerin uyanışı idi. Bu tarihsel eğilimi tam olarak kavrayan Marx ve Engels, ulusal birlik, mutlakiyetten kurtuluş ve ulusal devletlerin yaratılması sürecinin ateşli destekleyicileri oldular. Ulusal sorun konusunda tek bir kapsamlı

analitik bir yapıt üretmemiş olsalar da, ulusalcılığın dahil bilincindeydiler ve onun politikaya etkisini tam olarak anlamışlardı. Başka türlü de olamazdı; çünkü modern ulusların oluşum çağı sırasında yaşadılar ve onların gazetecilik işi uluslar kendilerini kurtarırlarken ya da ulusal birliğe doğru ilerlerken meydana gelen çeşitli savaşların ve isyanların kaydını tuttu. Bundan dolayı da ulus devletlerin oluşumu onlardan ve sonuç olarak da onların çözümlemesinden kaçmış olamazdı.

Onlar, yükselen endüstriyel kapitalistlerin küçük devlet engellerine ve feodal tekelciliğe karşı hem ticaret ve iletişim özgürlüğü hem de anayasal yönetim, demokratik haklar ve ulusal birlik sağlamak için mücadele etmek zorunda oldukları Almanya ve İtalya'nın birliği için destek gösterdiler. 1820'den 1848'e kadarki dönem sırasında bir dizi burjuva ulusal devrimci ayaklanma kaydedildi; ancak çoğu yenilgiye uğratıldı. Yunanlılar Türklerden özgürlük kazandılar (1821-27); Belçika Hollanda'dan koptu (1830); fakat aynı dönem sırasında İspanya'da, İtalya'da, Polonya'da ve Almanya'nın çoğu kesimlerinde yenilgiler kaydedildi. 1848-50'de yeni bir burjuva ulusal savaşlar ve devrimler dönemi Rusya ve Türkiye'nin sınırlarına kadar tüm Avrupa'yı karakterize etti (Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Avusturya vb.) ki bunların tümü 1849-1871 arasındaki dönemde Marx ve Engels'e analitik odak alanı oldular. Hem *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*'de hem de *Neue Rheinische Zeitung* ve *Neue Reinische Revue*'den çeşitli toplu yazılarında ve hem de onsekizinci Brumaire'de Marx ve Engels, bu ulusal burjuva devrim mücadelelerini ayrıntılarıyla açıkladılar.

Bununla birlikte Marx ve Engels, ezilen ulusların ulusal hareketlerine o zamanın burjuva devrimlerinin genel ilerici taleplerine göre değer biçtiler. Böylece Polonyalılar, Macarlar, Çekler ve Hırvatlar tümü de ezilen uluslar olmakla birlikte, ilk ikisi devrimci bir rol oynarken ötekiler gerici bir rol oynadı. Bohemya ve Moravya'nın Çekleri, Alman Konfederasyonu içerisindeki genel burjuva devrimci harekete katılmayı kabul etmeyip buna karşılık Prag'da bir Pan-Slav kongre oluşturdular. Engels'in *New York Tribüne*'deki yazısına göre Çekler "devrimci davanın kaçakları" oldular. Kongre, bombardımanı takiben Prag'ın Avusturya tarafından askeri işgaliyle sona erdirildiğinde, Çek liderler Avusturya yönetimi ile birleşip Austro-Alman devrimcilere karşı koydular.

Bu esnada Hırvatlar, İtalya ve Macaristan'a karşı Avusturyalılara yardım etti. 1849 savaşı sırasında Macar bağım-

sızlık savaşı askeri başarılar sağlamakla birlikte, asiller ve burjuvazi arasındaki sınıf ayrımlarının zayıflattığı Macarlar, Avusturya'nın rakibi Rusya devrime karşı Avusturya'yı desteklemek için müdahale edince bozguna uğratıldılar. Çarlık ordusu Macarlara karşı Hırvatlara yardım etti ve Avusturyalılar'ın Garibaldi liderliğindeki İtalya'yı yenmesini sağladı.

Marx ve Engels'in gerici olarak gördükleri şey, Hırvat kökenli Pan-Slavizm hareketinin Rus Çarının egemenliğini genişletebilmesinin bir aracı olarak hizmet eder hale gelmesiydi. Bu anlamda devrimcilerin acımasızca bastırılması, Çarlık tarafından Türk ve Avusturya imparatorluklarının egemenlikleri altındaki Slavların himayesi olarak gösterildi. Marx ve Engels, Pan-Slavizmi ulusalcılığın yanlış bir kullanımı, karşı-devrimin bir silahı olarak hizmet eden yanlış bir hareket olarak teşhir ettiler. Engels'in "bir milliyet gölgesi için devrimci davaya ihanet ettiler" (*New York Tribune,* 24 Nisan 1852) şeklindeki meşhur sözü oradan gelir.

Marx ve Engels'in bu sorun konusunda o zamanki polemikleri, esas olarak hepsi de coşkulu Pan-Slavist olan Bakunin, Herzen ve Glovin'i hedef aldı. Yazıları, açıkça belirlenmiş karşı-tarihsel konumlar kazanan bu hareketin etkisiyle savaşmaya yönelikti. Pan-Slavizm hakkındaki yorumlarında Marx ve Engels başlıca olarak ulusal kurtuluş mücadelelerinin feodalizme karşı başarısı ile ilgili ve daha yeni doğan modern ulusların birliği için kaygılı idiler. Bu bağlamda Pan-Slavizmi Rus gericiliğinin bir kılıfı olarak doğru bir şekilde gördüler.

New York Tribune (24 Nisan 1852) da yazan Engels, Alman ve Macar Slav bölgelerinin heryerinde tüm bu "sayısız küçük ulusların" bağımsızlığının restorasyonu için bir kılıf olan Pan-Slavist ayaklanmaların Avrupa devrimci hareketleri ile heryerde nasıl çatıştığını; özgürlük için savaştıklarını iddia eden Slovenlerin, Polonyalıların demokratik kesimi istisna olmak üzene nasıl "değişmez bir şekilde despotizmin ve gericiliğin yanında yer aldıklarını" açıkladı. Bu durum, Almanya, Macaristan ve hatta Türkiye için geçerliydi. "Haklı davaya ihanet edenler, Avusturya hükümet komplosunun destekleyicileri ve baş payandaları olarak kendilerini halkın gözünde kanun dışı kimselerin konumuna koydular" diye yazdı Engels.

Böylece Marx ve Engels Polonyalıların ve Macarların ulusal hareketlerini desteklediler. Buna karşılık Güney Slavlarının ve Çeklerin ulusal hareketlerine karşıydılar. Neden? Çünkü Çekler ve Slavlar o zaman "gerici uluslar", Avrupa'daki "Rus İleri Karakolları", mutlakiyetçiliğin ileri karakolları

idiler. O dönemde Çeklere ve Pan-Slav hareketine destek, Çarlığa —Avrupa devrimci hareketinin en tehlikeli düşmanına— dolaylı destek vermek anlamına gelecekti.

Pan-Slavistlerin bu tavrı, Marx ve Engels'in tüm bunları temsil eden milliyetler hakkında ciddi bir tartışmaya girişmelerine yol açtı. Marx'ın 29 Şubat ve 5 Mart 1856 tarihli mektupları ve keza Engels'in 7 Mart 1856 tarihli mektubu (*Devrim ve Karşı-Devrim*'de yayınlandılar.) onların konuyu nasıl incelediklerini gösterir. Marx o devirde müzede (British Museum – çev.) bulunabilen materyalleri inceledi; bu arada Engels ise Güney Slav dilleri ve edebiyatı üzerine çalıştı.

Engels kendi çalışmalarında yalnızca Rusların, Polonyalıların ulusal bir geleceği olan halklar olduğu sonucuna vardı. Onları karakterize edişinde Hegel tarafından genelde tüm varlıkları büyük bir tarihsel devrime karşı bizzat bir protesto olan "kalıtsal halk kesimleri" olarak tanımlanan Hegelci "tarihsel olmayan uluslar" kavramını ödünç aldı (Engels). Çekler, Slovaklar —Sırplar ve Hırvatlar— Engels'e göre "hiçbir zaman kendi tarihleri olmamış, yaşamsal olmayan halklardır ve bağımsızlığın herhangi bir türünü asla kazanamayacaklardır" (Marx ve Engels, 1966, 367).

Daha sonra Engels, Çeklerin tarihsel geçmişini önceki küçümseyişini sahiplenmedi. 1850'lerin sonunda hem o hem de Marx, Slav halklarını Balkanlardaki ilerici güç olarak görmüş ve Çar ve Sultan'dan bağımsız, federe bir cumhuriyetin onların ulusal sorununun en iyi çözümü olarak düşünmüştüler.

Marx ve Engels'in "tarihsel olmayan uluslar" hakkındaki görüşleri yalnızca bütün bu tarihsel geçmişe yönelik olarak kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir; bunlar, ulusal sorun konusundaki ilkeli ve programatik bir politika ya da Marx'ı indirgemecilik çarmıhına gerecek bir şey olarak soyutlanmamalı ve saptanmamalıdır. Nimni, Marx'ın bakış açısını evrenselleştiriyor (genelleştiriyor – çev.) ve onu tarihsel bağlamında incelemiyor.

Neden Tarihsel Olmayan Formülasyonlar?

Çoğu yorumcu Engles'in 1848'de Slavlar hakkındaki (ve başka küçük milliyetler hakkındaki) yorumlarının teorik olarak desteklenemez olduğunda hemfikirdir. Nimni, bu "talihsiz" sözleri açıklamak için yapılan çeşitli girişimleri kaydediyor. Açıktır ki uluslaşma sürecini engellemek isteğiyle karşı devrimci bir rol oynayan milliyetleri tespit etmek bir şeydir; bizzat bu milliyetlerin bastırılması ya da zorla asimile edil-

mesi gerektiğini ve bir bağlamda karşı-devrimci bir rol oynadıkları için daha geniş bir ulus içerisinde ayrı milliyetler olarak veya kendi adlarına bir istikballeri olan uluslar olarak hiçbir gelecekleri olmadığını savunmak daha başka bir şeydir. Engels'in savunmasında, onun başka koşullarda Slavların (örneğin Çekler) ulusal bağımsızlık haklarını yadsımadığı ve onların, devrimci mücadelelerle özdeşleşirseler "yaşamsallıklarını" "yeniden tesis edebilecekleri" olasılığını dışlamadığı da kaydedilmelidir. Yakından bakıldığında ve başka yerde yapılan yorumlarla bağlantılı olarak, onun yargıları onların yorumlanmış olduğundan hayli daha az mutlakçıdır. Ne var ki yine de desteklenemezler.

O halde niçin yapıldılar? Daha küçük milliyetlerin bastırılmasının, özünde demokratik bir süreç olarak uluslaşma çözümlemesiyle açık bir çelişki içerisinde olduğu açıktır. İronik olarak Engels'in buradaki yanılgısı Nimni'ninkiyle aynıdır —uluslaşmanın, farklı milliyetlerin gönüllü amalgamasyonu yoluyla ulusların ortaya çıktığı tarihsel bir sürecin parçası olarak değil; soyut ve mutlak bir şey olarak düşünülmesi. Engels'in durumunda milliyetler soyut bir biçimde kavranmış bir merkezileşme adına uluslara tabi olmalıdır; Nimni'nin durumunda ise uluslar soyut olarak düşünülmüş bir adem-i merkeziyet adına kendi kendilerini kültürel kimlikler olarak tanımlayan milliyetlere tabi olmalıdır —devletleşme süreci ve demokrasi mücadelesi ile görünüşte ilişkisi olmayan bir süreç. Kısacası, ironiyi artırmak için, Engels'in soyut hataları Nimni'nin bizi gerçeği olduğuna inandırmak istediği tarihsel materyalizmin mekanik bir versiyonundan kaynaklanıyordur!

Bu durumda Engels'in yanılgıları sorunu şöyle formüle edilebilir: Engels, hem onun hem de Marx'ın birçok kez reddettiği soyut bir materyalizme neden tekrar düşer? Burada, marksizmin gelişiminin Marx ve Engels'in kendi küçük burjuva geçmişlerinden koptukları bir süreç olarak gerçekleştiği hatırlanmalıdır. Yeni bir materyalist bakış açısının savunulmasında çubuğun, deyim yerindeyse, öteki tarafa çok fazla bükülmesi hem cezbedicidir hem de anlaşılabilirdir. Engels, 1880'lerde Alman sosyalistlerinin mekanik materyalizmine ters düştüğünde de aynısını kabul etti; onun ve Marx'ın, tarihsel materyalizmi oldukça indirgemeci terimlerle sunmanın sorumluluğunu alması gerektiğini açıkladı. Keza Engels'in, teorinin soyut sunumunun, onun ve Marx'ın onu pratiğe geçirdikleri somut biçimle karşılaştırılmasında ısrarlı olduğu da gerçektir.

Bununla birlikte Marksizm tümden bir anda oluşmuş olarak yoktan var olamaz. Biçim pahasına içeriğe, özelin pa-

hasına genele vurgu, yalnızca, bunun yeni bir materyalist teorinin kendisini eski idealist teoriye karşıt olarak yerleştirmeye eğilimli olduğu tek yol olmasından doğmaz. Tarihsel koşullar ve özelde 1848 devrimlerinin koşulları hala akla yatkın gelebilen belli mekanik kalıntıları Marx ve Engels'in düşüncesinde bırakır. *Komünist Manifesto,* görece geri Almanya'ya ileri bir siyasal rolü öngörmesine rağmen sömürgecilik sorunuyla ve sömürgeciliğin burjuva ilerleme ve gelişmesinin kökten çelişkili karakterini gösterme biçimiyle henüz hesaplaşmaz. Marx ve Engels'in 1848 olaylarına doğrudan karışması ve onların küçük milliyetlerin karşı devrimci rolüne yönelik öfkesi ve üzüntüsünü buna ilave ederek mekanik ve soyut formülasyonların onların ulusal sorunu koyuşunu nasıl bozduğunu anlamaya başlayabiliriz.

Ancak 1850'lerdedir ki İrlanda ve Çin sorunu daha diyalektik olarak kavranılmaya ve Polonya hakkında önceden yapılmış olan çözümleme türü onların konumunu daha genel olarak aydınlatmaya başladı. Marx ve Engels'in daha önceki (oldukça soyut) yargılarını daha sonra düzeltmelerine birçok örnek verdik ve bunlar yalnızca *ad hoc* yeniden değerlendirmeler değildir. Bunlar, sömürgeciliğin bizzat kendisinin demokrasiyi hem fetheden ve benzer şekilde hem de fethedilen için olumsuzladığı bir gelişme olarak daha da belirgin bir hale gelmesinden doğarlar.

Güney Afrika, Bantustanlar ve Etniklik Sorunu

Bu yazının başlangıcında Güney Afrika'daki ulusal sorunun problematik doğasına dikkat çektik. Apartheid yönetimi ve kurtuluş hareketi arasındaki tartışmada merkezi sorun Afrika halkı arasında etnik toplumların tanımlanmasıdır. Apartheid teorisyenleri onların uluslar olarak görülmesinde ısrar ediyorlar; kurtuluş hareketi ise bu karakterizasyonu kabul etmiyor.

Apartheid'e karşı mücadelede ulusal sorun merkezi önemdedir. Bu noktada, özünde soruna yalnızca relativist değil, eleştirel bir bakışı gerektiren milliyete yönelik tartışmalı ve çelişkili iddialar sorununun ta kendisi ile karşılaşırız. Apartheid ideolojisi ve mekaniği, anti-sömürgeci bir Afrika ulusunun yükselişini yadsımaya ve baltalamaya yönelik sürekli ve kapsamlı bir girişim olarak anlaşılabilir yalnızca.

O, özelde Afrikaner ulusçuluğu —Afrikaner özgürlüğü- Afrikalıların köleliğine, Afrikanerlerin gelişimini siyahların sömürülmesine ve bastırılmasına trajik bir şekilde bağlayan bir hareket— ile birleşmiştir. Fakat Apartheid'in gelişimi basit bir şekilde Afrikaner ulusçuluğun saplantılı dışlayıcılığının te-

rimleri ile anlaşılamaz. O, Britanyanın anahtar ve baskın bir rol oynadığı daha geniş kapsamlı Güney Afrika sömürgeci fetihlerinin ürünüdür. Afrikanerlerin Britişler tarafından bozguna uğratılmasının peşinden gelen 1910 yerleşimi, "uygarlaştırıcı" sömürgecilik misyonu garantiye alınacaksa daha boyutlu bir ulusal kimliği yapılandırmak gereğine işaret eder. Böylece sözde beyaz ulusun, özünde hâlâ sömürgeci olan ezen ulusun doğmasıyladır ki o, o zamandan beri yerli ve öteki siyah halkı dışlar ve dünyanın başka kısımlarından beyaz milliyetlerin gelişini memnuniyetle karşılar.

Tam Apartheid —1948'den sonraki sistematik, ideolojik olarak kapsamlı biçiminde,— açık sömürgeciliğin artık meşruiyetinin kalmadığı bir dünyada sömürge egemenliğini devam ettirmenin bir yolu olarak ortaya çıkar. Anti-sömürgeci devrimi baltalamak için artık yalnızca yerli "barbarlara" karşı sömürgeci "uygarların" üstünlüğünü iddia etmek yeterli değildir. Bir Afrika ulusunun varlığının kendisi, yalnızca beyazı siyahtan ayrı tutan değil; bir Afrika ulusunun varlığını bile kabilesel ve etnik milliyetlerde (ki bunların kimlikleri bir çok durumda son derece keyfi bir biçimde yeniden kurulur) eriten bir ayrı gelişim politikası formasyonu yoluyla yadsınmalıdır. Böylece Güney Afrika onu oluşturan milliyetleri (Afrikanerler için biraz kayırma ile) aşan "beyaz bir ulus" olur; öte yandan Afrika'lılar self-determinasyonu yoksullaştırılmış ve parçalanmış anayurtlarda (eski sömürgesel bölgeler) kullanması gereken ayrı uluslara mahkum edilir. Hintliler ve Melezler ise 1983'e kadar bir tür ideolojik arafta kalır.

Böyle bir durumda ulusal sorun konusundaki açıklığın neden çok önemli olduğunu anlamak zor değildir; çünkü otantik ve hayali uluslar arasındaki ve etnik temele dayanan milliyetler ve demokratik olarak yapılanmış bir ulus arasındaki ayrımı yapacak kavramsal yetenek olmaksızın Apartheid'e karşı hiç bir anlamlı meydan okuma mümkün değildir. Ulusların kendi kendilerini tanımlamasına izin verilmesinde ısrar etmek (yetinmek –çev.) hareketsizlik felcine yol açar.

Marx ve Engels'in çözümlemesine göre, marksist gelenekte sonradan geliştirildiği gibi, yanıt açıktır: Ne özelde Afrikanerlerin ne de genelde beyazların bir Güney Afrika ulusunu oluşturduğu söylenebilir, çünkü bu, ülkedeki siyah halkın ezici çoğunluk olarak varlığının yadsınması anlamına gelir; bunun da ötesinde sömürgeci milliyetler olarak onların varlıklarının tam da kendisi Afrika halkını kendi kaderini belirleme ve demokrasi hakkının yadsınması temeline dayanıyor. Eşit olarak çeşitli Afrika etnik toplulukları —Zulular-Hosalar, Tsawanalar, vb.— ayrı uluslar olarak görülemezler; çünkü

onların varlıklarının tarihsel-ekonomik bir incelemesi onların bir Afrika ulusundan gelişip gelen milliyetler olduklarını gösterir. Ayrıca onlar, Engels'in "tarihsel olmayan uluslar" dediklerinin *par excellence* örneklerini oluştururlar; yani bantustanlar içerisinde ayrı ayrı olarak yer aldıkları için Güney Afrika ulusunun tam birliğine yönelik bir engel olarak dururlar. Ancak bundan beyazların (ya da bu bakımdan ayrı olarak oluşmuş Afrika etnik milliyetlerinin) gelişmekte olan Güney Afrika ulusunda hiç bir yerleri olmadığı anlamı çıkar mı?

İlginçtir, 1950'lerin "Afrikanistlerinin" Özgürlük Bildirgesi'nin tarihsel istemi olarak ırkçı olmayan bir Güney Afrika'nın reddi, 1849'da Engels'in Slavlara bakışındaki türden aynı mutlakçılığı anımsatır. Şüphesiz ki beyaz milliyetlerin (ve keza Bantustanlardaki Afrika etnik milliyetlerinin) Güney Afrika ulusunun gelişimini nesnel olarak engellemesi ve yok etmek istemesi açısından bu, onların, Engels'in "tarihsel olmayan" uluslara ilişkin olarak yanlış bir şekilde önerdiği gibi, sürülmesi, bastırılması ve tasfiye edilmesi anlamına gelmez. Aksine — ulus, etnik değil, demokratik bir kavramdır; o, birçok milliyeti demokratik bir devleti inşa etmek mücadelesinin etrafında tek bir ulusta birleştirmek sürecini öngörür. Beyazlar demokratik oldukları ölçüde yeni ulusla özdeş olurlar ve Özgürlük Bildirgesi, Beyazları Hintliler ve Melezlerle birlikte yeni bir ulusun inşasında tam ve eşit bir rol oynamayı hak eden azınlık ulusal gruplarının üyeleri olarak açık bir şekilde tanır. Ancak Özgürlük Bildirgesi aynı şekilde şunda da açıktır: Demokrasiyi reddedenler ve biçimde sömürgeci otokrasiyi muhafaza etmek isteyenler "tarihsel olmayan ulusları" oluşturur; yani onların ırkçı kibrinin ve şovenist dışlayıcılıklarının hiç bir geleceği yoktur. Bizim görüşümüze göre bu, Engels'in problematik formülasyonunun, soyut ve mekanik biçimselciliğinden kurtarıldığında, tutarlı ve eleştirel bir ulusal sorun görüşünde çok önemli bir rol oynayan rasyonel özüdür.

Sonuç

Nimni'nin ulusun gelişmesini self-determinasyon ve demokrasi savaşı ile özdeşleştirmekteki başarısızlığı, onun ulusları eleştirel ve materyalist biçimin herhangi bir türünde göremediği anlamına gelir. Ulus kavramı bağımsız devletlerin oluşumuna bağlı olmadığı taktirde, kültürel ve dilsel kimlikler nasıl gelişebilir ve hayatta kalabilir? Kendi işlerini yürütemeyen bir ulus, ulusal kimliğini koruyabilen ve geliştirebilen bir ulus değildir —kendi kültürünü, onu içermek ve bastırmak isteyebilecek başka uluslara rağmen sürdürebilen bir ulus değildir.

Nimni'ye göre milliyetler uluslarla eşanlamlıdır ve kendi kendini tanımlayan varlıklardan daha başka bir şey değildir. Kendisinin bir ulus olduğuna inanan herhangi bir grup öyledir: Ulus, maddi gerçeklikte hiçbir kökeni olmayan tamamen öznel, psikolojik bir oluşumdur. Nimni'nin soyut-ekonomist ulus görüşüne (ki yanlış bir şekilde marksizm'in bunu kabul ettiğini varsayar) karşı, soyut-"üstyapısal" bir ulus karşı-tavrını alması kesin olarak onu yetersiz sonuçlara götüren metodolojik şemadır. Uluslar hakkında, onların siyasal ve ekonomik yaşamsallığına göre ve onların demokrasi ve self-determinasyon mücadelesini ilerletip ilerletmemesine veya geriletip geriletmemesine göre hüküm verildiği sürece, rekabet eden ve birbirini dışlayan ulus olma iddiaları hakkında nasıl karar verebiliriz? Ve tanım gereği her ulusal kurtuluş mücadelesi bir ulusluk iddiasını gerektirdiği için, Nimni'nin relativist ve öznelci ulus görüşü bu sorununun aydınlatılmasında hiç bir şey yapamaz. İşte bu, ulusal self-determinasyon ve demokrasi mücadelesine ve bu nedenle de otantik ulusun gelişimine karşı engeller olarak duran sözde-uluslar olarak "tarihsel olmayan uluslara" Engels'in göndermesi hakkındaki kesin noktadır.

Pan-Slavist hareketlerin Rus Çarlığı tarafından demokratik devrimleri baltalamak ve zayıflatmak için kullanıldığı bir durumda, bir seçimle karşı karşıya kalırız. 1848'in özel koşullarında Çekleri, Hırvatları, Romenleri ve benzerlerini, kendilerini Çarla ittifak yapmak isteyen uluslar olarak tanırsak, bundan şu sonuç çıkar ki; eş zamanlı olarak Çekleri, Macarları, Almanları, Polonyalıları ve benzerlerini uluslar olarak göremeyiz, çünkü Pan-Slav hareketi Çar tarafından onları bastırmak için kullanılıyordu. Hangi tarafı destekliyoruz? Ulus devrim yoluyla meydana gelir (ve dolayısıyla daima tartışmalı bir milliyettir).

Güney Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelesi, onun self-determinasyon hakkı ile birlikte otantik Güney Afrika ulusu ve apartheid stratejisinin temel taşları olarak kullanılan otantik olmayan "tarihsel olmayan uluslar" arasındaki ayrımı yapamadığımız sürece tutarlı bir şekilde sürdürülemez. Kökeni Cape'deki onyedinci yüzyıl yerleşimlerine dayanan Afrikaner milliyeti, 1910'da Smutlar ve Britiş emperyalistleri tarafından "yerli egemenliğine" karşı kalkan olarak geliştirilen Beyaz ezen ulus; Verwoerdler tarafından beyaz egemenliğinin sömürgeci karakterini maskeleme girişimi olarak akıl edilen "etnik milliyetler" — tüm bu oluşumlar, demokratik bir Güney Afrika'nın yolunda duruyorlar.

Bantustanlardaki Afrika etnik gruplarına "tarihsel olma-

yan uluslar" olarak değinmemiz, onların kendilerini bu topraklarda gönüllü olarak oluşturdukları anlamına gelmez. Ne var ki onlar demokrasiye engeldir. Şef Buthelezi'nin İnkatha Hareketi Zulu milliyetinden önemli destek aldığını iddia ediyor olsa bile, gerçek, onun rolünün temelde Güney Afrika toprağında tek bir ulusun yaratılmasına yönelik mücadelede karşı devrimci bir rol olduğu şeklinde kalıyor. Öteki sömürgeci icat bantustan gruplaşmaları gibi, KwaZulu bile Güney Afrika devriminin bakış açısından "tarihsel olmayan bir ulus" teşkil ediyor.

Çeviri: Turan Kocaoğlu

Kaynakça:

— Hofmann, John, 1985-86. "The Dialectic of Abstraction and Concentration in Historical Materialism." *Science and Society* XLIX: 4, Winter, 451-462

— Lenin, V.I. 1966. *The Right of Nations to Self-Determination.*

— Marks, Karl and Friedrich Engels. 1942. *Selected Correspondence,* 1846-1895. New York: International Publishers.

— Marks, Karl and Friedrich Engels. 19–. Collected Works. Vol. 21

— Marks, Karl and Friedrich Engels. 1966 Collected Works. Vol. 8.

— Nimni, Epraim. 1989. "Marks, Engels And National Question." *Science and Society,* 53: 3, Sonbahar, 297-326 ("Marx, Engels ve Ulusal Sorun" *Dünya Solu* 7, Bahar-Yaz '91, 57-68)

Kore ve Filipinler: Amerikan Müdahalesinin Bir Asrı

Monthly Review

Yirminci yüzyıl boyunca Kore ve Filipin halkları önemli Amerikan müdahalelerine katlanmak zorunda kaldılar: Yüzyılın başında Amerikan hükümeti kolonizasyon politikalarıyla meşgulken; yüzyılın ortalarında İkinci Dünya Savaşı'nda Amerikan askeri müdahaleleri Soğuk Savaşı'nkiler içinde kaybolduğunda; 1960'larda ve 1970'lerde Amerikan soğuk savaş politikası Vietnam Savaşı'na yol açtığında ve de 1980'lerde soğuk savaş sona erdiğinde.

Bu müdahaleler her iki ülkede, aşağı yukarı aynı zamanlarda ortaya çıktılar ve genellikle ortak bir Amerikan politikasının izlerini taşıyan benzer biçimler aldılar. Müdahale biçimleri değişen koşullarla birlikte değişse de amaçları hep aynı kaldı: Amerikan egemen sınıfının askeri ve ekonomik çıkarlarını korumak.

Sömürgeleşme

Yirminci yüzyılın başında ABD ve Japonya, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde büyük Avrupalı güçler tarafından işgal edilmiş bulunan sömürge bölgeleri için süregelen yarışa geç katıldılar. Amerika ve Japonya sahneye çıktıklarında dünyanın çok büyük bir kısmı Avrupa tarafından sahiplenilmiş olduğundan, benzer bir yol izlediler: Daha zayıf olan ülkeleri yenmek ve onların sömürgelerini ele geçirmek.

1898 yılında ABD İspanya'yı mağlup ederek Filipinler'i, Porto Rico'yu ve Küba'yı ele geçirdi. Fakat Amerika Filipinler-'deki sömürge yönetimini kurmadan önce Filipinlilere karşı, yalnızca Luzon Adası'nda 600.000 ölü bırakan, acımasız bir işgal savaşını yönetti. 1895 yılında da Japonya Çin'i yenerek Mançurya ve Kore'yi kendi nüfuz alanına soktu. Bir ara Çarlık Rusyası bu bölgelerdeki Japon hakimiyetini tehdit etmeye başladı ama 1905 yılında Rusya'nın Japonlar tarafından yenilmesiyle birlikte Kore bir kez daha Japon kontrolüne girdi.

Japonya Kore'de kendi egemenliği uygulamaya koyduğunda, Amerikalıların Filipinler'de karşılaştığı türden sert bir ulusal direnişle karşılaştı.

İki güç, yeni kazandıkları sömürgelerini pekiştirmeye çalışırken, Taft-Katsura Antlaşması olarak bilinen ve Amerika'nın Kore'deki Japon hükümranlığını tanımasını, işlerine karışmamasını ve Filipinler'deki Amerikan egemenliği için de Japonya'nın aynı şekilde davranmasını öngören bir antlaşma imzaladılar. Böylece yeni yeni filizlenen bu iki emperyalist, yeni ele geçirdikleri sömürgelerinde kontrolü tam anlamıyla sağlamak için, kendilerini birbirlerine karşı güvenceye aldılar.

Kore'de Japonlar otokratik bir yönetim kurarlarken, Amerikalılar Filipinler'de mülklü seçmenlerce seçilen bir Filipin Kongresi'ni de içeren bazı demokratik formlar kullandılar. Filipinler'de Amerikan sömürge dönemi 1899'dan 1946'ya dek (İkinci Dünya Savaşı sırasındaki üç yıllık Japon işgalini saymazsak) sürerken, Japonya Kore'yi 1905'ten 1945'e kadar yönetti. Bunlara ek olarak bu iki ülkede üç müdahale daha 1950'lerden günümüze kadar geldi.

Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı'nın son aşamalarında ABD, Kore ve Filipinler'deki Japon yönetimlerinin kesin yengilgisini sağlamak için müdahalelerde bulundu. Filipinler'de Amerikan ordusu ve Filipinli gerillalar Japonlara karşı bir savaş yürütürlerken, Sovyet askerleri ve Koreli gerillalar aynı şeyi Kore'de yaptılar.

Japonların yenilgisinden sonra Amerikan askerleri, Japonlara bir anlaşma imzalatmak ve bunun şartlarına uymaya zorlamak için gereken kuvveti oluşturmak üzere Kore'de bulunan Sovyet askerlerine katıldılar.

İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş'a dönüşürken ABD, Asya'da ana hatları Çin komünistlerinin 1949'daki zaferine dek tam olarak çizilmemiş bir proje olan Komünizmi kuşatmaya almak için uzun kampanyasına başladı. Filipinler'de

bu dönüşüm iki ya da üç yıllık bir zaman aralığında kesintisiz bir şekilde meydana geldi. Buna karşılık Kore'de değişim anlıktı: İkinci Dünya Savaşı'nın son antlaşması olan, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletlerin Japonya ile bir ateşkes imzalaması aynı zamanda Soğuk Savaş'ın ilk eylemiydi.

Japon işgalinin sona ermesi üzerine, Washington 1946 yılında, Amerikan ekonomik etkinliğinin ve askeri üslerinin yeniden kurulması şartıyla Filipinler'in bağımsızlığını kabul etti. Bu üsler, başlangıcından bu yana Amerikan Soğuk Savaş politikasının Asya'daki önemli unsurları oldular. Amerikan yönetimi, aynı zamanda, Filipinler'de toprak reformu yapılmasını ve Amerikan üslerinin kaldırılmasını isteyen, büyük çoğunluğunu köylülerin ve eski direnişçilerin oluşturduğu, solcu gerilla hareketini bastırmak için bu ülkeye müdahale etti. Amerika, komünist etkinin Filipinlerdeki ilerleyişi saydığı bu hareketi yoketmek için yeni oluşturulmuş Filipin ordusunu kullanarak müdahaleyi dolaylı yollardan gerçekleştirdi. 1952 yılında Pentagon ve CIA'nin sıkı gözetimi altında, Filipinli askerler gerilla hareketini bastırdılar. Böylece ülke içindeki muhalefeti bastırmak, Amerikan gözetimindeki kuruluş yıllarında Filipin ordusunun aslî görevi haline geldi ve hep öyle kaldı.

Japonya'nın yenilgisinden sonra, Japonlarla imzalanacak ateşkes anlaşmasını bir kaideye oturtmak için Sovyetler Birliği ve ABD, Kore'yi 38. Paralel'den ikiye böldüler. Bu hattın kuzeyi Sovyet Ordusu'nun denetimine girerken, güneyi de Amerikan Ordusu tarafından işgal edildi.

ABD için, 38. Paralel yalnızca Amerikalılarla Rusların Japonya'nın teslimiyetini kabul etmekte kullanacakları idari bir aygıt değil aynı zamanda Avrupa'da Almanya'nın bölünmesine benzer bir şekilde, ABD'nin komünizmin Asya'daki gelişimini durdurabileceği bir sınırdı.

Güneyde, ABD yönetimi Kore'li muhafazakâr politikacıları solcu sendikalara, köylü örgütlerine ve gerilla direnişine karşı harekete geçmeleri konusunda cesaretlendirdi. Kuzeyde ise Sovyetler Birliği eski Japon idaresinin karşıtları tarafından yönetilen komünist hükümeti destekledi.

1950 yılında, Kore'de bir iç savaş patlak verip Kuzey Kore ordusunun Güney'e yayılma tehlikesi baş gösterince, ABD, Moskova'nın bir hamlesi saydığı bu gelişmeyi durdurmak için Kore'ye askerlerini gönderdi. (Savaşta Kuzeyin rolünün Stalin tarafından önceden tasvip edildiği yönünde bazı deliller vardı.) Washington müdahale için Birleşmiş Milletler'in desteğini sağlamıştı ama bu müdahale büyük oranda bir Amerikan girişimi olarak kaldı. Washington Kuzey'e yüksek şiddetteki patlayıcıları, napalmleri yağdırarak, geride 3 mil-

yon ölü bırakan vahşice bir savaş yürüttü. Filipinlerdeki üslerden, ikincil malzeme kaynağı olarak kullanılan diğer üslerden kalkan Amerikan savaş uçakları Kore üzerindeki çarpışmalara katıldılar.

Kore ile olan sınırı tehdit edildiğinde, Çin Halk Cumhuriyeti savaşa girdi ve Amerikan askerlerini geri çekilmeye zorladı. Savaş, Kore'nin bölünmesini teyit eden ve bugüne dek süregelen bir sınırda, başladığı yer olan 38. Paralel'de sona erdi. Sovyetler Birliği, askerlerinin çok büyük bir kısmını iç savaştan önce geri çekmişti. Buna karşılık Amerikalılar savaş bittikten sonra da Kore'de kaldılar. Halen Amerika'nın Kore'de 43.000 askeri, 42 askeri üssü ve çok sayıda nükleer silahı bulunuyor.

Askeri Diktatörlüklere Destek

Güney Kore'de 1960'ların ilk yıllarında başlayan, Filipinlerde 1970'lerin başından 1980'lerin sonuna dek süren dönemlerde Washington, bu iki ülkedeki askeri diktatörlükleri desteklemiştir. Öyle görünüyor ki bu baskıcı politika, Soğuk Savaş sırasında Washington'un Vietnam'a müdahalesiyle, Güney Kore ve Filipinlerde büyüyen ulusal hareketlerin Vietnam'daki kadar zorlaşmadan engellenmesine duyulan ihtiyaçla gittikçe şiddetlendirildi. Herhalde Ferdinand Marcos da bunu düşünmüş olmalı ki Filipinlerde yeni bir Vietnam'a meydan vermemek için sıkıyönetimin başladığını ilan etti ve bu doğrultuda Amerikan desteğini istedi.

ABD, Vietnam Savaşı sırasında Filipinlerdeki üslerini malzeme temininde birincil kaynaklar olarak kullanırken, Japonya'daki üslerine de büyük görevler verdi. ABD, aynı zamanda 1960'larda Filipinlerde ve Güney Kore'deki yandaşlarına Vietnam'a asker göndermeleri için baskı yapmıştı. Sıkıyönetim öncesi muhalefet yüzünden Filipinlilerin bu savaşa katılımı muharip olmayan bir rolle sınırlı kalırken, 1961'den itibaren askeri diktatörlüğün hüküm sürdüğü Güney Kore etkili bir savaş gücü gönderdi.

ABD ordusunun kurduğu, eğittiği ve finansmanını sağladığı Güney Kore ordusu 1961'de Koreli öğrencilerin demokratik ve ulusal hareketlenmelerini bastırmak için General Park Chung Hee'nin liderliğinde yönetime el koydu. 1960'ların sonlarında Filipinlerde de sendikaların, öğrencilerin, köylülerin ve diğer yurtseverlerin eylemleri büyüyor, ABD'nin Vietnam'da yaptığı müdahalede Filipinlerdeki üsleri kullanması protesto ediliyordu. 1972 Eylül'ünde, Ferdinand Marcos (Başkan Richard Nixon'un da onayıyla) sıkıyönetim ilan ediyor ve orduyu doğrudan yönetime getiriyordu. Askeri diktatörlük halkın

istemlerini bastırmaya, ABD üslerinin varlığının sürmesini de içeren statükoyu halka dayatmaya çalıştı. Bundan bir ay sonra General Park, Kore'de sıkıyönetim ilan ediyordu. 1972-1975 yılları arasında Güney Kore'deki baskı, Japon sömürge döneminden bu yana yaşananların en şiddetlisi oldu.

Marcos diktatörlüğü 1986'ya dek iktidarda kalırken, 1980'de General Chun Doo Hwan diktatörlüğü, General Pak'ınkinin yerini aldı. Bir diktatörlükten diğerine Güney Kore ordusu insan haklarını baskı altında tuttuğu sürece ABD ona tam destek sağladı. 1989'da Güney Kore ordusu, 9 milyar dolarlık bir ABD yardımıyla, Güney Kore'deki tüm sivil projelere verilen Amerikan yardımının toplamından daha fazla bir yardım almış oldu. Yine Marcos'un sıkıyönetim ilan etmesinden sonra, Filipin ordusuna yapılan ABD yardımı ikiye katlandı ve Marcos dönemi boyunca artmaya devam etti.

Güney Kore ve Filipinlerdeki gibi üçüncü dünya diktatörlüklerine verilen Amerikan desteğine Jeane-Kirkpatrik tarafından ideolojik cila atılmıştı. Güney Kore ve Filipinlerdeki askeri diktatörlüklerin Washington'a karşı dostlukları özellikle şu yönden değerliydi: 60'lı ve 70'li yıllarda ulusal istemlerin bastırılması yoluyla kendi ülkelerindeki Amerikan tesislerine önemli destek sağlıyorlardı. Böyle yapmakla bunlar kendi ülkelerinin bağımsızlığı ve demokratik kurumları pahasına Asya-Pasifik bölgesinde ABD askeri hegemonyasına cesaret vermiş oldular.

Demokratikleşme

1980'lerin sonunda Washington'un bu iki ülkeye müdahalesi değişik —görünüşte oldukça da zıt— bir şekil aldı: Demokratikleşme politikları için destek vermek. Bruce Cumings bunu şöyle yorumluyor: «Reagan zamanında da başka bir tersine çevrilme ortaya çıktı... 1980'lerin ortasında "Kirkpatrick doktrini terkedilerek dikkate değer, beklenmedik ve açıklanamayan bir biçimde demokratikleşmenin desteklenmesi —özellikle Filipinler ve Güney Kore'de fakat aynı zamanda Latin Amerikada da. Ancak ben bunun ani bir demokrasi ya da insan hakları aşkından doğmadığını, fakat daha çok üçüncü dünya *abertura*'sının ABD çıkarlarına uygunluğunun hissedilmesinden kaynaklandığını düşünüyorum.

Neden? İlk olarak büyüyen bunalımları hafifletmek için... Doğu Asya'da bir iktidar paylaşımı..... devrimden iyidir. İkinci olarak demokratikleşme, gelişmekte olan ülkelerin pazarlarının Amerikan mallarına..... açılması için çok güçlü taleplerin siyasal bir sonucu idi.» (*New Left Review* 173 January-February 1989 – *Dünya Solu* 4. Kış'90 s. 61)

Demokratikleşme politikası, öngörülememiş olabilir ama asla tahmin edilemez bir politika değildi. Demokrasi bayrağı altında işleyen, demokratik şekiller kullanan müdahale ilk defa yüzyılın başında Filipinler'de ayrıntılarıyla ortaya konmuş bulunan, üçüncü dünyadaki klasik ABD politikasıydı. Bugün ABD'nin üçüncü dünyadaki demokratikleştirme politikası halktaki rahatsızlığı ve muhalefeti, kısa süreli bir serbestlikten sonra, diktatörce ya da otokratik bir formdan çok demokratik bir form içerisinde bir kez daha kontrol altına alabilecek araçları bulma çabası taşır.

General Roh Tae Woo'nun yönetimi altında gerçekleşen Kore'nin demokratikleşmesi köklerini, Güney'in bugüne kadarki en aktif yurtsever öğrencilerinin öncülük ettiği muhalefetin doğurduğu ağır krizde buldu. Protestolar tam General Chun Doo Hwan'nın yönetimi bıraktığı ve yeni bir liderin seçileceği dönemde yoğunluk kazandı.

Muhalefet, iktidardaki otoriter rejimin, üyelerini özel olarak belirlediği seçici bir kurulun yapacağı oylama yerine, doğrudan doğruya başkanlık seçimlerinin yapılmasını talep etti. Tüm bunlar 26 Haziran 1987'de demokratik reformlar yapılması için Seul'de ve ülkenin diğer 36 şehrinde gerçekleştirilen yürüyüş sırasında doruğa ulaştı. Yürüyüşe ülkenin 114 kolej ve üniversitesinden 61 tanesinin öğrencileri katıldı. Toplanan büyük kalabalığı 60.000 polisin (Güney'in polis gücünün yarısı) kontrol etmesi oldukça güç oluyordu.

Fakat kriz daha doruk noktasına ulaşmadan önce Reagan yönetimi General Chun Doo Hwan'ı kuvvet kullanmaktan kaçınması ve demokratik reformlara zemin hazırlayabilecek bir şekilde muhalefetle diyaloğa girmesi konusunda ikna etmişti. Haziran 22'de Reagan derinleşen bunalıma bir çözüm bulması için Dışişleri Bakan Yardımcısı Gaston Sigur'u Seul'e gönderdi.

General Chun Doo Hwan'ın kendi ardılı olarak bir başka generali, Roh Tae Woo'yu seçmesi toplumdaki huzursuzluğu artırdı. Fakat 29 Haziran'da Roh Tae Woo'nun muhalefetin doğrudan başkanlık seçimlerini de kapsayan pek çok isteğini kabul etmesiyle —Koreli muhafazakâr bir yorumcu buna 'ABD için makbul bir gelişme' diyor— bu huzursuzluk giderildi. Muhalefetin kendi içinde bölünmesi (Kim Dae Jung, Kim Young Sam, Kim Jong Pil) ve ayrı ayrı seçimlere girmesi sonucu General Roh başkan seçildi.

Zamanla General Roh'nun partisi Kim Young Sam ve Kim Jong Pil'in partilerini yuttu. Böyle bir kombinasyon General Roh hükümetine ulusal mecliste üçte ikilik bir çoğunluğu sağlıyor. Bu temelde, hükümet, iktidardaki partinin farklı fraksiyonlarının iktidarı —Japon tarzında— sürekli aralarında

paylaşabilecekleri bir kabine sistemi getirmeyi ve anayasayı değiştirmeyi planlıyor. Bu da Kore'nin işlerine sürekli karışan ABD yönetimi için makbul bir gelişme olmalı. Bruce Cumings, Kore hakkında "liderleri ve ABD'nin yardakçıları Japon politik sisteminin Koreliler için en son model olduğunu düşünüyor: İktidarda bir tek parti, yasal ama güçsüz bir muhalefet. Amerikan elçiliğinin Güney Kore'yi yönetenlere, kendi geleneksel metodları yerine tercih etmeleri için sunduğu alternatif, Liberal Demokratik Parti modelinden başka bir şey değildir." General Roh açıkça Güney Kore demokrasisini muhafazakâr sınırları aşmayacak bir şekilde düzenlemeye niyetleniyor, Uluslararası Af Örgütü'nün bildirdiğine göre 1989'un son altı ayında ülkenin büyük şehirlerinde muhalefete karşı alınan tedbirler sırasında 800 politikacı ve sendikacının tutuklanmasıyla Güney Kore'deki insan hakları ihlalleri dikkat çekici bir artış göstermiştir.

Filipinlerde ABD'nin demokratikleştirme politikasından etkilenmiş ilk olaylar dizisi iyi bilinir: Kontrolü kaybettiği ortaya çıkana dek Marcos diktatörlüğünün desteklenmesi, bu noktadan sonra Washington'un seçimlerin yapılması için Marcos'u zorlamaya başlaması, son olarak da iktidardan çekilmesi ve seçimlerde Corazon Aquino'nun seçilmesine karşı çıkılmamasını istemesi. Washington'un bu kesin hamleleri Kore'deki yeni politikasının da işaretli oldular.

Filipinlerdeki ikinci aşama, kısıtların empoze edilmesi, ise daha karmaşık, belki de daha az anlaşılmış olanıdır. Güney Kore'deki durum, genel seçimleri kazananın, ABD'nin desteklediği askeri bir kişilik olması, halkın önemli bir katılımı olmadan Amerikan politikalarına açık birisi olması yüzünden daha basitleştirilmiştir. Öte yandan, Filipinlerde seçilen kişi, kocası, senatör Benigno Aquino, Marcos'un askerleri tarafından tutuklanmış ve öldürülmüş, Filipinlerin seçkin elit tabakasından gelme bir kadındı. Dolayısıyla, Corazon Aquino politik kariyerinin başlangıcında insan hakları savunucuları ve Anti-Marcos reformcuları ile bir birlikteliğe savrulmuştu. Bunun sonucunda, Aquino toplumsal reform önerilerini, Marcos yıllarında gerilla savaşı yürütmüş komünist Yeni Halk Ordusu (New People's Army) ile görüşmeleri içeren bir platform üzerinde yönetime gelmişti. Yönetimi almadan önce ABD üslerinin kaldırılmasını istemiş, kurduğu kabineye başlangıçta liberalleri ve ulusçuları atamıştı.

ABD için problem, Aquino'nun nasıl sağa döndürüleceğiydi. Bu büyük oranda, toprak sahiplerinin ve iş çevrelerinin de desteğini almış Filipin ordusu tarafından gerçekleştirildi.

Aquino iktidara geldikten sonra Marcos yanlıları ve eski Savunma Bakanı Juan Ponce Enrile izleyicileri tarafından altı tane askeri ayaklanma gerçekleştirildi. Her defasında Savunma Bakanı Fidel Ramos önderliğindeki Aquino'ya bağlı ordu birlikleri bu isyanları bastırdılar ama bunların bedeli sağa verilen tavizlerle ödendi. Dördüncü isyanın sonlarında, Aquino komünistlere yeniden savaş açmış, reformlara sırtını dönmüş ve kabinesindeki üç liberalden ikisini görevden almıştı. (Üçüncü de bir sonraki isyandan sonra uzaklaştırıldı.)

1986'nın halk iktidar hareketi, 1987 yılının Marcos–sonrası anayasasının sağladığı olanaklarla iki önemli demokratik reform yapmıştı. Nükleer silahlar Filipinlerde yasaklanmış ve daha önceden varlığı idari anlaşmalarla onaylanan ABD üslerinin kaldırılması ya da varlığına izin verilmesi yetkisi üçte ikilik oy çokluğu şartıyla Filipin Senatosuna verilmişti. Her iki reform da Washington'u rahatsız etti. Filipin Senatosu nükleer silahlara ve askeri üslere karşı yapılan propagandanın merkezi haline geldiği için, beşinci ve altıncı askeri isyanlar Filipin Senatosunun kaldırılmasını amaçlıyordu. Beşinciden sonra Aquino, ilk kez üslere destek verdiğini halka duyurdu ve Dışişleri Bakanı Raul Manglapus, anayasadaki yasaklara rağmen Amerikan nükleer savaş gemilerinin liman ziyaretleri yapmalarını kabul etti. Altıncıdan sonra birçok senatör daha üsler konusundaki karşıt tutumlarını değiştirdiklerini açıkladılar.

1987 Ağustosundaki beşini isyandan sonra Savunma Bakanı Ramos Amerikan Elçiliğinden bir askeri ateşenin isyancılardan tarafta olduğunu ve Aquino'ya bağlı askerleri isyancılara ateş etmemeleri konusunda sıkıştırdığını gösteren kanıtlar sundu. Bu noktadan yola çıkarak, bazı Filipinli yorumcular, ABD yönetiminin bir yandan Aquino'yu desteklerken diğer yandan da onu yönetimden düşürmeyecek ama kararlılığını zayıflatacak ve tutucu etkilere karşı daha açık hale getirecek bir şekilde, onun ordu içindeki düşmanlarıyla işbirliği yaptığını ileri sürdüler. 1989 Aralığındaki altıncı isyan sırasında da ABD yönetimi Filipinlere askeri müdahaleye geri dönüyordu. Washington, üzerlerinde uçuş yaparak, isyancı askerlere gözdağı vermesi için Clark hava üssünden savaş uçaklarını gönderdi, eğer bu uçuşlar amacına ulaşmazsa, Panama işgalinde olduğu gibi harekete hazır beklemek için Subic üssüne asker getirdi.

Güney Kore ve Filipinler deneyimlerine göre bir yargıda bulunursak, ABD'nin müdahaleci demokratikleştirme politikasının ikili bir amacı olduğunu söyleyebiliriz: Beklenmedik bir biçimde patlamadan önce halkın içindeki basın-

cın gevşetilmesi ve özellikle statükoyu koruyacak şekilde kontrol altına alınması. Demokratik yönetimler kurulduktan sonra da hem Kore'de hem de Filipinlerde halkın egemenliğinin önüne koyulan engellerde, sınırlamalarda Pentagon ile yakın bağları olan gerici orduların özel hizmetleri vardır.

1990'larda Ne Olacak?

Kore ve Filipinler halkları kendi sorunlarına ABD hükümetinin çok daha tutucu müdahalelerini bekleyebilirler mi? Önümüzdeki on yıl içerisinde böyle bir durum ortaya çıkabilir. Çünkü tüm nefretlerini Sovyet komünizminden üçüncü dünyaya çevirmiş olan ABD askeri hegemonyasının destekçileri Bush yönetimini önemli ölçüde etkilemektedirler. 4 Ocak 1980'ın *Far Eastern Economic Review*'a göre ABD Savunma Bakanlığı, ABD'nin Filipinlerdeki üstlerini muhafaza etmesi gerektiğini ve dünyadaki yumuşamanın Kore Yarımadası'ndaki durumu değiştirmediğini ısrarla söyleyerek, Pasifik'teki güç seviyesini düşürme konusunda çekingen bir yaklaşımı benimsemektedir.

1940'ların sonunda ve 1950'lerin başında Güney Kore ve Filipinler'e Amerikan askerleri ve üsleri komünist genişlemeyi sınırlandırmak ve Soğuk Savaş'ta avantaj sağlamak amacıyla yerleştirildi. Fakat bugün başkan Mihail Gorbaçov, Vietnam'ın Cam Ranh Bay üssünde bulunan Sovyet askerlerini geri çekmeye başladı ve Pasifikte deniz kuvvetlerinin aktivitesini, Asya'daki askeri gücünü azaltmaya başladı. Bunlara rağmen, Amerikan üslerinin geleceği konusundaki görüşmelerde Washington'un Filipinlerdeki askeri varlığını sürdürme arzusu çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu görüşmeler devam ederken, ABD temsilcileri görüşmelerde Amerika'nın pazarlık gücünü azaltabilecek bazı tehlikeleri kurutmak için pek çok kez ABD ordusunun Filipinler'den tamamıyla çekilmesinden sözettiler. Ek olarak ABD'li görüşmeciler bu ülkedeki Amerikan gücünde bir indirim yapıldığını açıklayarak ülkedeki muhalefeti de yatıştırdılar. Fakat 14 Eylül 1990 tarihli *Washington Post,* görüşmecilerin on yıl kadar devam edebilecek —belki de ticari temelde gelişebilecek olanaklara sürekli askeri bir giriş noktasının takip ettiği— aşamalı bir güç indiriminin peşinde olduklarını yazdığında Amerikan görüşmecilerinin asıl amaçlarını belirtmiş oldu. Başka bir deyişle, Washington ayağını basabileceği askeri bir yeri her ne şekilde olursa olsun, mümkün olduğu sürece elinde tutma niyeti taşıyor.

Bu sürekli ilginin bazı nedenleri birdenbire açığa çıktı. Geçmişte Filipin üsleri, ABD'nin Pasifik'teki askeri üstünlüğünü göstermesi açısından ne kadar önemli olduklarını kanıtladılar ve bu, hiç süphe yok ki bu ilginin hâlâ bir faktörüdür. Fakat bugün, diğer üslerle birlikte bunlar, ABD'nin Orta Doğu'da üstlendiği rolün önemli aksesuarları haline gelmişlerdir. 1988'de Dış İlişkiler Konseyi'nin bastırdığı *Filipin Üsleri: Gelecek İçin Tartışmak* adlı kitapta deniz kuvvetlerinden bir uzman bu tesisleri "İran Körfezi'ndeki petrol alanlarının savunulması için olası çarpışmalarda geri plandaki destek üsleri" olarak tanımlıyor. Körfez Savaşı'na hazırlık yapılırken Filipinler'deki Amerikan üslerinden Diego Garcia'ya (Körfezdeki Amerikan kuvvetlerine doğrudan malzeme bağlantısı sağlayan, Hint Okyanusu'nda bir ada) yapılan C-141 kargo uçuşları ikiye katlanmıştı. Amerikan uçakları ve savaş gemileri Orta Doğu'ya giderken Filipin üslerinde yakıt ikmali yapmakta ve yine benzer rotadaki Amerikan savaş uçaklarının pilotları Clark Hava Üssü yakınlarında bulunan Crow Vadisi Bombardıman Sahası'nda savaş tatbikatı yapmak üzere kısa süreler için bu üslere uğramaktadırlar.

Pentagon'un bugünkü, Kore'deki askeri varlığını sürdürme politikası, değişen uluslararası durumda, Filipinlerdeki politikasına benzer görünüyor. Şimdiye kadar, Kore'deki 43.000 Amerikan askeri Kuzey'in Güney'i ele geçirmesini engellemek için gerekli güç olarak gösterilmiştir. Bugün pek çok gözlemci Güney'in Amerikan askerleri ve nükleer silahları olmadan da kendi başının çaresine bakabilecek konuma geldiğinde hemfikirdirler. Her iki Kore ordusu da 600.000 civarındadır. Fakat Güney'in nüfusu Kuzey'in nüfusunun iki katıdır, Güney, ordusu ve silahlanması için iki kat daha fazla harcama yapmaktadır ve çok daha üstün, çok daha modern silahlara sahiptir. Bundan başka, Kuzey'in müttefikleri daha çok kendi iç sorunlarıyla meşguldürler, Kore Yarımadası'nda yeni bir savaş görmeye hiç de istekli değildirler. General Roh Tae Woo'nun San Fransisco'da Gorbaçov'la görüşmesi de bu noktayı güçlendirmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Kore'nin birliğini sağlama yolunda, Almanya'da olduğu türden, baskılar yoğunlaştı. 1990'da Kuzey'in ve Güney'in üst düzey yetkilileri ilk kez, yeniden birleşme ile ilgili konuları görüşmek için bir araya geldiler. Tabii bu doğrultuda ABD yetkilileri de, Filipinler'de olduğu gibi, Güney Kore'deki Amerikan kuvvetlerinde kısmi bir indirim yaptıklarını duyurdular.

23 Şubat 1990 günü *New York Times*'da yayınlanan bir

makale, Pentagon'un Güney Kore'de bulunan askerlerinin ve üslerinin asıl önemli bölümünü kaldırmakta neden acele etmediğini anlamamıza yardımcı olabilir: "ABD, Kore'de üslenmiş askerlerinden başka yararlar da sağlar. Resmi görevlerinin Güney Kore savunmasına yardım etmek olmasına karşın, bunlar Batı Pasifik'te Amerikan'nın askeri varlığının önemli bir faktörüdürler." Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte, ABD yönetiminin Kore ve Filipinler'deki askerlerini ve üslerini muhafaza etme arzusu Asya'da ve Pasifik'te askeri üstünlüğünü sürdürmek amacıyla beliriyor. Washington bölgedeki ekonomik üstünlüğü Japonlara kaptırdıktan sonra bile askeri meselelerle ilgili saplantıları yüzünden, bunu yapmaya devam ediyor.

Kore ve Filipin halklarına ABD-Japonya ilişkisi üzerine son bir kez söz söylemek gerekiyor. Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD, başlangıçta sahip olduğu birincilik konumunu kaybederken, Japonya İkinci Dünya Savaşı'nın yenikliğinden sıyrılmış bulunuyor. Önceki dönemde beklenilenden fazla olarak, Washington, Güney Kore ve Flipinler'deki askerlerinin, üslerinin ve nükleer silahlarının da gösterdiği gibi bu ülkelere yaptığı açıktan müdahalenin yükünü hâlâ taşımaktadır.

Şimdilerde, Japon hükümeti Amerika'nın bu müdahaleci konumuna, geri planda gittikçe artan bir destek sağlıyor. İlk defa Japonya'nın Kore Savaşı'nda Amerikan kuvvetlerine birincil lojistik üs olarak ortaya çıkmasıyla görünen bu özellik bugün Japonya'nın Filipinler'deki Amerikan üsleri sorununa karşı tutumunda da görülebilir. 4 Haziran 1990 günkü *New York Times*, "Filipinler'deki ABD üsleri anlaşmasının yenilenmesi görüşmelerinde Japonya'nın destekleyici bir rol oynadığını" yazıyor.

Ek olarak yine aynı makalede Japonya'daki Amerikan kuvvetlerinin komutanı General James B. Davis, "Japonya'nın ekonomik gücünü —Asya'da bir numaralı yatırımcı, ticari ortak ve finans kaynağı— bir istikrar unsuru olarak Amerikan askerlerinin varlığına eşdeğer" görüyor. General, asrın son yıllarında Asyalı uluslarla olan ilişkilerde özellikle ekonomik yönden gücün ABD'den Japonya'ya geçtiğini işaret ediyor. Fakat, Kore ve Filipinlere gelince bu ilişkinin özü yüzyılın başlarındaki haline dönmüş bulunuyor: Bu iki ülke halklarının bağımsızlıklarının altını oyan politikalarda karşılıklı işbirliği.

Çeviri: Utku Ünal

Küba'nın Kendine Yetme Mücadelesi

Carmen Diana Deere*

Monthly Review, 1990, Temmuz-Ağustos

Sovyet bloğunun ticari organizasyonu olan Ortak Ekonomik Yardımlaşma Konseyinin (COMECON) dağılması, Küba'yı, hemen hemen 1960'da A.B.D. tarafından uygulanan ticari ambargo kadar büyük bir tehditle karşı karşıya bıraktı. Küba'nın ambargoya karşı ilk tepkisi, kendine yeterli bir gıda programı başlatmak ve şeker ihracatına olan bağımlılığını azaltmaya çalışmak oldu. Küba, sosyalist yolunu açıkladığı ve şeker üretimindeki nispi avantajı temelinde COMECON ticaretine entegre olduğu için, gıdada kendine yeterlik hedefi büyük ölçüde terk edilmişti. COMECON'un dağılması ve Sovyetler Birliğin'de devam eden değişmeler, Küba'nın ABD'ye ya da SSCB'ye tarihsel bağımlılığının maliyetinin herkes tarafından artan tasdikiyle birlikte, Küba Liderliğini ülkenin kalkınma stratejisi üzerinde tekrar düşünmeye zorladı

1989'un sonlarında Doğu Avrupa'daki olaylar ve COMECON üyeleri arasında ticarette nakit paraya doğru olası bir hareketi gözlemleyen Küba Hükümeti, ülkeyi yiyecek maddelerinde daha fazla kendine yeterli hale getirmek amacıyla planlanan "Program Alimentario" (Gıda Programı) olarak bilinen, tarım sektörünüde yeni yatarımları içeren büyük bir programı açıkladı. Sovyetler Birliği'nin gönderdiği tahıl ve

* Massachusetts ve Amrest üniversitelerinde ekonomi profesörü ve Latin Amerika Çalışmaları Birliği'nin başkanı olan Carmen Deere, son zamanlarda, kooperatif sektöründe araştırma yapmak suretiyle Küba'da dört hafta geçirdi..

petrolün gittikçe güvenilmez bir hale gelmesiyle birlikte, Fidel Castro, Mart 1990'da Küba Kadın Kongre'sindeki bir konuşmasında ülkede, tutumululuk ve fedakarlıkla karakterize olan 'barış zamanında özel bir döneme' girilebileceğine dikkat çekti.

Sonraki aylarda, Sovyetler Birliği'nin 1990 için söz verdiği 13.3 milyon ton petrolü göndermeyeceği iyice açığa çıktı. Küba, petrol ithalatının %99'unu SSCB'den yaptığı için, döviz geliri ve iç üretimi etkileyen bu durumun Küba ekonomisine yansıması korkutucuydu. 1980'lerde Küba, artan miktarı yeniden ihraç etmek amacıyla iç petrol tüketimini azaltmaya çalışmıştı. Döviz gelirinin en başta gelen kaynağı olan yeniden-ihraç edilen petrol ve petrol ürünleri birkaç yıldır ikinci önemli ihracat (şekerden sonra) durumuna geldi. Aylar geçtikçe, artık yeniden— ihraç için fazla petrol bulunamayacağı ve ayrıca iç ekonomik etkinlik üzerinde doğrudan olumsuz etkisinin olacağı belli oldu.

Petrol açığının %20'ler civarında olabileceğinin tahmin edildiği 1990 Ağustos'unun sonlarında, Küba yöneticileri daha sert bir dizi enerji koruma önlemleri açıkladılar. Genişletilmiş karne kapsamı (sistemi–çev.) gibi önlemlerin yürürlüğe konduğu Eylül ayında resmi olarak Küba'nın "Barış zamanında özel bir dönemde" olduğu açıklandı. Bu önlemler petrol ithalatındaki açığın etkisini yumuşatmaya yardımcı oldu; 1990 yılı sonu sayımı gösterdi ki, Sovyetler'in sağladığı petrolde 10 milyon tonluk bir azalma oldu, bu petrolün %25'inin kesilmesi demekti.

Bu makaledeki amacım COMECON'un dağılışının Küba ekonomisi üzerindeki etkisinin, esas olarak tarım sektörü ve gıda maddelerinde kendine yeterlilik olanakları üzerinde yoğunlaşarak, bir ilk (ön) değerlendirilmesini sunmaktadır. Mevcut krize bir karşılık olarak başlatılan Ağustos ve Eylül'deki başlıca önlemleri gözden geçirdikten sonra Küba'nın yiyecek bağımlılığının kapsamını ve sonra ulusal gıda programının ithal ikamesini başarılı bir biçimde destekleme olanaklarını çözümleyeceğim. Bu geçiş döneminde, Küba'nın geleceğini değerlendirmek için ülkenin Sovyetler Birliği ve Çin ile yapmış olduğu son ticari anlaşmaları gözden geçirerek makalemi sonuçlandıracağım.

Barış Zamanında Özel Dönem: Acil Önlemler

26 Ağustos 1990'da başlatılan ilk önlemler dizisi hem Sovyet petrol teslimatlarındakibeklenen düşüşe ve körfez krizinin neden olduğu petrol fiyatlarındaki ani artışa karşılıktı. (1)

En şiddetli önlem, tüm sanayilerde ve hizmetlerde devlet eneji tüketiminde %50'lik zorunlu bir kesintiydi. Devlet işletmelerine, gerekli olduğu yerde alternatif teknoloji paketlere geçmeyi göz önüne tutarak petrol ve elektrik tüketimlerini analiz etmeleri talimatı verildi. Örnek olarak, tarım sektöründe mümkün olduğunca hayvansal çekim gücünden yararlanılacaktı; işçilerin tarlalara taşınması gibi, işletme müdürlerinden petrol kıtlığı şiddetlenebilir diye devlet çiftliklerinde yetiştirilen öküzlerin sayısının arttırılması istendi, böylece traktör kullanmadan toprağı sürebileceklerdi.

Birçok sanayide enerji tüketimindeki kesinti esas olarak vardiyaların sayısını azaltarak sağlanacaktı. Başka, özellikle enerji yoğunluklu sanayiler ya da kıt ithal girdilerine bağımlı olanlar hepten kapatılmak durumunda kaldı. Örnek verirsek, Küba'nın nikel ihracatını azaltabilecek olmasına rağmen, aşırı yakıt tüketen nikel fabrikasının derhal kapatılmasına karar verildi. Petrol teslimatlarındaki beklenen azalma nedeniyle yeni Cienfuegos rafinerisinin açılışı ertelendi. Bütün bu önlemler, tabii, "işçi fazlası"ndaki artışı göstermektedir. Aşağıda açıklanabileceği gibi hükümet bunun büyüyen işsizliğe dönüşmesine izin vermek yerine, bu işçileri tarım sektöründe kullanmayı planlamaktadır.

Yeni inşaatlar, ağır petrol girdi gereksinmelerinin sonucu olarak, çimento üretiminin ağır bir şekilde azalmış olması nedeniyle neredeyse durma noktasına gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte 1991 Pan American oyunları için inşa edilen geniş tesisler içeren proje de dahil olmak üzere, başlamış birçok inşaat projesi tamamlanacaktır. Yeni konut inşaatının duraksaması, özellikle Havana'nın süregen konut kıtlığı nedeniyle kesinlikle hoş karşılanmayan bir önlemdir. Yeni konut yapımı bakımından tercih edilen diğer bölgelerden yıllar sonra hükümet en sonunda; konut sorununu kısa bir zamanda çözülebileceği umudu içerisinde 1980'lerin ortalarında Havana'ya öncelik vermişti;

Benzin özel tüketim için %30 azaltıldı. Bireylere tahsis edilen yakıt miktarı otomobilin çeşidine bağlıdır; örneğin Lada sahiplerine ayda 60 litre tahsis edilmektedir. Şubat 1991'de bu oran ayda 50 litreye indirildi. Ev elektriği tüketimi %10 azaltıldı. Halk bu hedefe varılmaması durumunda haftada bir gün elektriğin kesileceği mahalleler arasında dönüşümlü olarak kullanılacağı ya da alternatif olarak uygulamaya uymayan evlere 30 gün süreyle elektrik verilemeyeceği konusunda uyarıldı. Henüz karartmalar olmasa da Şubat'ta %10'luk hedefe uymayan evlerin elektriğini üç gün kesme konusunda mutemel bir planın uygulanması tartışılmaktaydı.

Her zaman yetersiz olan toplu taşıma iyice kısıtlandı; kalabalık olmayan saatlerde de dolaşımdaki otobüs sayısı azaltıldı. Havana sokakları şimdi artan bir şekilde bisikletlerle dolmaktadır. 200.000 kadarı 1990 sonlarında Çin'den ithal edildi ve genç insanlara dağıtıldı. Planda 1991'in ilk altı ayında Çin ve Küba malı parçalardan 700.000 bisikletin daha Küba'da monte edilmesi amaçlanıyor. Bisikletler Küba kırlarında ulaşım için yaygın bir şekilde kullanılırken, Havana'da böylesine kitlesel bir ölçekte kullanıma geçiş oldukça büyük bir yeniliktir. Genç insanlar 'bisiklet kullan' kampanyasından memnun görünüyorlar, ama öteki kesimlerin ulaşım alışkanlıklarını çok çabuk bir şekilde değiştirip değiştiremeyeceğini görmek gerekiyor.

Hükümet dairelerindeki geleneksel Cumartesi işgününün kaldırılmasını içeren başka bir enerji tasarrufu uygulanması ise tartışmasız olarak iyi karşılandı. Son yıllarda, bir çok devlet görevlisi iki haftada bir Cumartesi günü de çalışmıştır, ama bununla çok şeyin başarılıp başarılmadığı hiçbir zaman belli olmamıştır. Cumartesi günü çalışmanın ortadan kaldırılmasıyla, azalan ulaşım ihtiyaçları sayesinde yakıt tasarrufu sağlanması ve resmi dairelerin elektrik tüketiminin azalmasına yardımcı olması beklenmektedir.

Önlemlerin bir kısmı Eylül 1990'daki beklenilmeyen ithalat kesintilerine karşılık olarak ilan edildi. Küba gazete kağıdı için doğal olarak Sovyetler Birliği'ne güvenmekteydi ve teslimatlar yılın ilk yarısı süresince istikrarsız bir hale gelmişti. Ayrıca normal olarak Sovyetler Birliği'nden kağıt hamuru ve beyazlaştırıcı madde kıtlığının bir sonucu olarak yerel kağıt endüstrisi felç olmuştu. Gazete kağıdı kıtlığıyla başedebilmek için resmi ulusal gazete *Granma* sekiz sayfaya (Cumartesi 6 sayfa) indirildi ve birkaç günlük gazete, *Juventud Rebelde* gibi, haftalığa dönüştürüldü. Yerel kağıt üretimi fiili bir duraksamaya geldiği için, bir çok magazin ve derginin basımı geçici olarak iptal edildi ve birçok kitabınki de büyük ölçüde azaltıldı.

Bu önlemler, fikirlerin özgür akışı ve kendi yayın olanakları bakımından sonuçlardan kaygı duyan aydınlar arasında hoşnutsuzluk yarattı. Ve şu anda bir çok gazetecinin "fazla işçiler" arasında olduğunu söylemeye gerek yoktur. Ama, kağıt endüstrisinin ani krizin üstesinden gelebileceğine dair bazı işaretler vardır, her ne kadar daha küçük ölçekli ve uzun süreli olsa da bazı yayınlar tekrar çıkmaktadır.

Eylül'de ilan edilen, ithalatlardaki planlanan kesinti enerji yoğun aletler üzerinde yoğunlaştı. (2) Havalandırma cihazları, çamaşır makineleri ve buzdolapları artık ithal edil-

memektedir. Havalandırma cihazları ve çamaşır makinelerinin bireylere satışları, mevcut stoğun yüksek öncelikli sosyal kurumlar arasında dağıtılması zorunluluğuyla birlikte durduruldu. Buzdolaplarını, siyah-beyaz televizyon setlerini, elektrik vantilatörlerini ve elektrikli çırpma makinelerini satın alma hakkı veren halen dağıtılmış durumdaki kuponlar 1990 yılı süresince geçerli olmaktadır, ama 1991'de bu mallar satış için mevcut olmayacaktır.

Eylül önlemleri, hem endüstri ürünlerinde hem de yiyecek maddelerindeki karne sistemini önemli bir şekilde genişletti. 242 sanayi ürünü (öncekinden 181 daha fazla) eşit bir dağıtım için "norma" sokulmuş durumda —yani bireyin satın aldığı malların sayısı ve süresi düzenlenmiştir. Karneye tabi tutulan yeni mallar, ayakkabılar, birçok giyim eşyası, hijyenik ve kişisel ürünler ve mobilyaları içermektedir. Hükümet, yeterli sabit enerji tasarrufu yapan malları —termoslar ve basınç fırınları gibi— ve her ev tarafından yıllık olarak satın alınabilecek az enerji tüketen eğlence ürünlerini —radyo, teyp— sağlamaya çalışmaktadır.

1991 boyunca satışa sunulan aletler yalnızca elektrikli ütüler (yalnızca yeni evliler için) ve 20.000 kadar renkli televizyon seti idi ve sendika dağıtım sistemi yoluyla başarılı işçiler için iş teşvik edici olarak verilmişlerdir; bununla birlikte bunlar yalnızca siyah-beyaz televizyonlara karşı olarak satılacaktır. Devlet ikincilerin toplam sayısını, renkli televizyonlardan 5 kat fazla enerji tükettikleri için azaltmaya çalışmaktadır; eskisini yeniyle değiştirme yoluyla kullanımda bulunan siyah-beyaz TV'ler için boş bölümlere kaynak sağlamak umulmaktadır.

'Paralel' pazar —kârlı fiyatlandırmayla (yani sübvansiyonsuz) karakterize olan ve satın alma miktarı ve sıklığı üzerinde sınırlamaların olmadığı hükümet kontrollü pazar— sürmekte ama yalnızca bir kaç lüks mal, talebin az olduğu ürünler ya da az bulunan boyutlarda ve eski moda giysiler için. Mutfak eşyaları, elektrikli traş makineleri ve el yapımı oyuncaklar gibi birkaç parça mal (*venta libre* yoluyla mevcut olan) (3) düzenleme dışı kalmaya devam etmektedir.

Yiyecek karnesi sistemi iki satış biçimini kapsamaktadır. 1) Standart satışlar: Genel olarak devlet tarafından karşılanan fiatlar ve nüfus başına için her ay kesin bir miktar garantisiyle şimdiye kadar süregelen karne sistemini karakterize eden sistem ve 2) Kontrollü satışlar: Sırası gelince her ev sahibinin malı satın alabilme garantisiyle, malların mevcut olduğu zamanlarda eşit bir biçimde dağıtılabileceği sistem.

1980'ler boyunca karne programında bulunan 35 aynı

temel ürün, genel olarak 1981 fiyat reformundan beri geçerli olan aynı fiyatlarla birinci kategori altında bulunmaktaydı. Karne sisteminin genişletilmesi şimdi ikinci kategoriye dahil olan 28 yeni ürünü içeriyordu. Bu ürünler önceden ya paralel pazardan elde edilebilebiliyordu ya da düzenleme dışı idiler. Bunlar, yumurta, domuz eti, pastırma, sosis, balık, konserve, et ve balık, makarna, mayonez, ketçap ve baharatları içermektedir. (yani yeni karneye bağlanan mallar sübvanse edilmeyecek, ama bunların fiyatlarını arttırmak için de plan yapılmamıştır.)

Yiyecek maddelerindeki paralel pazar, meyve ve sebzelerin karne dışında sınırsız miktarda satıldığı, ancak sanayi ürünlerinde olduğu gibi seçeneklerin çok daha sınırlı olduğu mahalle 'agromercado'larındaki gibi işlemeye devam etti. Şubat'ta, bir kimse paralel pazarda pirinç ve bal alabilmekteydi ve 'agromercado'lar domates, soğan, lahana, papaya ve greyfurtla doluydu. Süt satışı hala litresi 1 peso olan 1988 fiyatında ve düzenleme dışı idi.

Konuşmuş olduğum birçok insan, kıtlıklarla adil bir biçimde uğraşıldığının temini için —Küba devriminin temel ilkesi—, karne sisteminin, eğer gerekliyse, genişletilmesini geri bir adım olarak gözönüne almaktadırlar. Uzun yıllar boyunca duyulan rahatlıktan sonra yumurtaları karneyle almak bu kış şaşkınlığa yol açtı. Kübalılar protein kaynağı olarak büyük ölçüde yumurtaya dayanmakta. (Üretim 1970'te kişi başına 188 yumurtadan 1985'te 265'e yükseldi.) Sonbaharda yürürlükte olan tahsisat (kişi başına haftada 4 yumurta) yetersiz bulundu. Tahsisat Şubat'ın ortasında haftada 6 yumurtaya çıkarıldı, bu, bir çoğu için hoşgörülen bir hareketti.

Küba'nın Yiyecek Bağımlılığı

Yirmi yıldan fazla bir zamandır Küba, yiyecek ithalatlarına olan bağımlılığının ve toplam ithalat faturasındaki yiyecek maddelerinin payının azaltılmasında önemli adımlar atmıştır. 1970'teki yiyecek ithalatı toplam ithalatın %20'sini oluştururken (1958'dekiyle yaklaşık aynı oran) bu oran 1986-1988 döneminde %9.5'e indirildi. (4) Bununla birlikte bu ikinci dönemde Küba, büyük bölümü SSCB'den olmak üzere 719 milyon peso (5) değerinde yiyecek ithal etmekteydi ve önde gelen mallar arasında Küba'da halihazırda üretilmeyen ürünler vardı.

1986-1988 dönemindeki başlıca yiyecek ithalatı (yıllık değer ortalamalarına göre azalan sırayla) buğday, konserve

et, mısır, pirinç, balık, domuz yağı, fasulye, margarin, un, süt tozu, donmuş tavuk, pastörize süt ve peynirden oluşuyordu. Hayvan yemi de bu sıraya dahil olsaydı ikinci sıraya girerdi. İlk 13 mal içinde 9 malın hacminin %50 ve daha fazlasını buğday ununun, pastörize süt ve balığın tamamı ve buğdayın %89'u dahil olmak üzere SSCB sağladı.

Doğu Avrupa, Bulgaristan ve Doğu Almanya'dan gelen nicel bakımdan önemli yiyecek ithaliyle birlikte, Küba'ya yiyecek sağlamada önem bakımından SSCB'den sonra gelmekteydi. O dönemde Bulgaristan peynirin %29'unu, domuz yağının %20'sini ve konserve etin %4'ünü; Doğu Almanya ise domuz yağının ve margarininin %6'sını sağladı.

İthal ikamesi bakımından 1960'lar süresince pirinç üretiminde ve sonraki on yılda da kümes hayvanı, konserve et, peynir ve margarin üretiminde önemli kazançlar sağlandı. (6) 1980'li yıllar süresince iç buğday endüstrisinde (buğday lehine buğday ithalinin azaltılması) önemli ilerlemeler ve pirinç, kümes hayvanı ve margarin yeterliliğinde devam eden artışlar kaydedilmiştir.

Küba'nın yiyecek eksikliği üç ürün üzerinde toplanmaktadır: Buğday, fasulye ve hayvan yemi. Küba buğday üretememektedir, tahıl tropikal iklimlere uygun değildir. Bununla birlikte ekmek Küba diyetinin standart bir parçasıdır. Başlıca olarak Ocak 1990'daki ekmek fiyatları ve fırınlardaki uzun kuyruklarla birlikte Sovyet buğday teslimatlarındaki açıklar zaten iç sorunlara yol açmış bulunmaktadır.

Barbunya fasulye Küba diyetinin gerekli bir parçasıdır ve iç üretim son on yılın üzerinde bir zamandır sabit bir şekilde artarken ülke iç talebi karşılayabilmekten oldukça uzaktır. 1980'lerin sonunda Küba, fasulye tüketiminin %89'unu ithal etmektedir. Hızlı bir şekilde artan üretim için göstergeler, yerel fasulye çeşitlerinin söylenildiğine göre düşük mahsüllü olması ve iklime uygun gelişen yüksek mahsüllü ürünler üzerinde araştırmanın sadece son zamanlarda başlamış olması nedeniyle, belirgin değildir. Meksika SSCB'den sonra Küba'nın ikinci büyük fasulye kaynağıdır.

Mısır yağı ve mısır ununun, Meksika ve Orta Amerika'da olduğu gibi önemli tüketim malları arasında olmasından dolayı, ithal edilen mısır öncelikle hayvan yemi için kullanılmaktadır. Yerel mısır üretimi son yıllarda sabit bir biçimde artmıştır, ama Küba henüz daha bol ürün veren mısır türlerini geliştirememiştir ki bunun ekstansif üretimi çok kârlı değildir. 1980'lerde Arjantin, miktar olarak SSCB'den sonra ikinci büyük mısır sağlayıcısıdır. Küba'nın, açıklanan kişi başına dü-

şen süt, yumurta ve tavuk tüketimindeki artış kadar büyüyen süt ve kümes hayvanı üretimindeki kendine yeterliliği, yalnızca artan miktardaki mısır ithallerine değil, aynı zamanda hayvan yemine de bağlı olmuştur.

Gıda Programı

Aralık 1989'da başlatılan ulusal yiyecek programı hem COMECON'un dağılışına bir tepki hem de 1989'da başlayan Küba ekonomisinin işletmesindeki hataların düzeltilmesinin daha geniş bir sonucudur. (7) O yıl Küba, serbest köylü pazarlarıyla birlikte kısa deneyimini sona erdirdi. Kısmen artan girdi ve tüketim eşitsizliklerine neden oldukları için ve bozucu bir etki olarak görüldükleri için ve devlet, bu pazarların sağlamış olduğu yiyecek çeşitliliklerini korurken, yiyecek dağıtım sistemi geliştirecek yollar için araştırmaya başladı (8)

Gelişimi içinde yiyecek programı başlıca dört amacı kapsadı;

1. Küba'nın yiyecek dağıtım sistemindeki kayıpları azaltmak ve taze meyve ve sebze kalitesini arttırmak,

2. Ticaret ilişkilerindeki, süren değişmelere karşı Küba'nın zayıflığını azaltmak için yiyecek maddelerindeki ithal ikamesini derinleştirmek,

3. Havana ili ve çevresini meyve, sebze ve *viandas* (muz ve bitki kökü için kullanılan Küba terimi), et ve süt üretimi bakımından kendine yeter hale getirmek,

4. Küba'lıların gelecek yıllarda önemli bir döviz kaynağı olacağına güvendikleri genişleyen turizm sektörü için yeterli yiyecek maddelerini sağlamak.

Programın kendisi, tarımsal üretimi güçlendirmek için sulama sistemindeki oldukça ağır yatırımlarla birleşik olarak, yeni yatırımlar ve yiyecek dağıtım sistemindeki bazı yeni organizasyonları içermektedir. Yiyecek dağıtım ağı merkezindeki büyük yatırımlar, taze ürün için dondurma olanaklarını da içeren toptan ve perakende depolama kapasitesi üstündedir. Küba'nın dondurucu kamyon filosu da aynı zamanda büyütülmektedir. Devlet tarım tedarik sistemi genişletilmekte ve çok daha fazla acenta şimdi birçok kasabada bulunmaktadır. Dağıtım sistemindeki yeni organizasyon aynı zamanda, birbirine bağlı tarlaları ve merkezi toplama, depolama ve dağıtımdan gelen bozuklukları azaltmak, Havana'da doğrudan pazarlar üretmek amacındaki Havana üretim kooperatiflerini de kapsamaktadır.

Yiyecek programının ilk odakları dağıtım sistemi üzerin-

deyken planlar ithal ikamesinin ilerleyişi bakımından değiştiriltemekteydi. Programın başlıca odağı, artan petrol kıtlığının sonucu olarak Havana ili oldu. Eğer Havana artık yiyecek için diğer illere bağımlı olmaktan kurtulur hale gelirse, ulaşım bedellerinde dikkate değer tasarruflar gerçekleştirilebilecektir. Havana, mevsime bağlı tarım işleri için seferber edilebilir en geniş iş gücüne sahiptir.

Yiyecek programının üretim açısından kalbi, ürünleri artırmak ve toprak kullanımının dönüşümlü ekim zamanını [turn-arand-time] azaltmak için, sulama olmuştur. Sulamadaki başlamış yeni büyük yatırımları, pirinç, viandas, sebze, turunçgiller ve şeker kamışı üretimi alanlarındadır. Yeni yatırımlar, 30 yeni baraj ve yüzlerce mil büyük ve küçük kanallarla değişik yapılardaki sulama sistemini içermektedir. (9)

Pirinç için plan, hemen hemen sürülen bütün toprak olan 160 bin hektar kadarın ulusal kendine yetebilirliğini beş yıl içinde başarmak amacıyla daha verimli bir biçimde sulanmasıdır. Viandas ve sebze üretimi için tahsis edilen toprak, bu yiyecek mahsüllerindeki sulanan araziyi iki katına çıkarmakla birlikte, aslında şeker kamışı ekilen arazinin azaltılmasıyla artırılmaktadır. Büyük ölçüde göz önüne alınmamış olan geçmişteki ürünler —kök bitkileri, üzüm ve sebzeler— aynı zamanda geniş araştırmanın konusudur.

Başlangıç olarak Küba yöneticileri ülkenin şeker ihracatına olan bağımlılığını azaltmayı planlamış görünürken, yiyecek maddelerinin ekimi amacıyla toprağın şeker kamışından artırılmaya başlanması nedeniyle gerçekte, yiyecek programı, geçerli seviyelerdeki toplam verimi korumak amacıyla, şeker kamışı rekortesinin arttırılması için yenilenmiş çabaları içermektedir. Şeker kamışı yalnızca ülkenin başta gelen döviz kaynağı değil aynı zamanda şeker ürünlerinin hayvan yemi için önemli bir kaynak olmasından dolayı, artan süt ve et üretimi için de bir kaynak olarak düşünülmektedir. 1988'de olan, söylenildiğine göre kamış rekoltesini iki katına çıkaran yeni drenaj ve sulama sistemi şeker kamışı alanlarının %21'inde uygulanmıştır, amaç 1985'e kadar %67'lik alanı kapsamaktır.

Ulusal yiyecek programı aynı zamanda et ve süt ürünleri üretimi alanlarında da önemli yatırımları içermektedir. 27 yeni entegre edilmiş domuz üretim merkezi yapım halindedir ve varolan 23 tanesi de modernize edilmiştir. 1992'de, yılda 200.000 ton domuz etine ulaşmak amacıyla birlikte; plan domuz eti üretimini iki katına çıkarmaktır.

Küba yöneticileri, yıllık olarak, yumurta üretimini 700 milyona ve tavuk üretimini 40.000 tona çıkaracağı umulan 1800 yeni kümes hayvanı üretme merkezi yapmayı planla-

maktadır. Ayrıca süt üretimini arttırmak amacıyla beş yılın üzerinde bir zamanda 1000 yeni mandıra kompleksi yapılacaktır. Son olarak Küba, nehirlerini, stoklamak üzere balık yavrusu üretimini arttırmak, tarımdaki yatırımlar yoluyla, tatlı su balığı üretimini artıracak çabalar başlamış durumdadır.

Her şey plana uygun giderse, bu plan pirinç ve kümes hayvanı üretiminde hemen hemen bir kendine yeterliliği sağlayacak, domuz yağı, süt, balık ve konserve et ürünlerine ihtiyacı azaltacaktır. Büyük olasılıkla şu anda başlamış tarımsal araştırma çabasının sonuçlarına bağlı kararlarla birlikte, mısır ve fasulye üretiminin ne büyüklükte bir hedefe vardırılacağı açık değildir.

Buğday içerde üretilmediği için, Küba ekmek ve un temininde uluslararası koşullara karşı aşırı ölçüde bağlı kalacaktır. Artan sebze ve viandas mevcutları, döviz kıtlığının yiyecek ithalini kısıtlaması durumunda yiyecek temini için ihtiyaç duyulan bir destek sağlaması gibi, Küba diyetinde çeşitliliği temin edecektir.

Yiyecek programının muhtemel başarısı bununla birlikte, program özellikle başlangıç aşamasında ağır bir biçimde ithalata bağımlı olduğu için, çok fazla şekilde Küba'nın döviz kazanma yeteneğine dayanmaktadır. Önemli bir biçimde genişleyen sulama altındaki bölge, büyük ölçüde sulama araçlarının ithaline bağımlıdır. Küba şu anda birçok çeşit pompa ve boru gibi, Fregat sulama sistemini üretirken, diğer araçların çoğunu ithal etmektedir. Bu büyüklükteki bir program aynı zamanda, tarım alet ve makinelerine olan talebi artırmaktadır. Küba şu anda traktörler, römorklar, tapanlar ve biçerdöverler üretirken, bir çok tarımsal araç ve yedek parçalar gibi bu malların ithalatları, 1986-1988'de yıllık olarak ortalama 231 milyon pesoydu.

Fazla benzin tüketen makine ithalatından, tabii ki, vazgeçilmektedir, ama yiyecek programının üretim hedeflerine, varolan makine ve hayvan gücü bazında ulaşılabileceği tartışma konusudur. 1988'de Küba yalnızca 46.200 öküze sahipti, 1970'deki sayı olan 102.000'den düşüş, bu dönemdeki tarımsal ağır makineleşmenin bir sonucudur. (10)

Herşeyi aynı derecede etkileyen artan tarımsal üretim, aynı zamanda gübre, tarım ilacı ve böcek zehiri ithalatı talebini de yükseltmektedir. Gübre üretimi son on yıldan fazla bir zamandır sabit bir şekilde artmıştır; bununla birlikte, 1986-1988'de Küba, gübre tüketiminin %67'sini ve tarım ilacı ve böcek zehiri tüketiminin ise %82'sini halen ithal etmekteydi. İç gübre üretimi ağır petrol girdilerine dayanmaktadır, bu nedenle bu alanda ithal ikamelerinin fazla yer alması

şüphelidir. Tarımsal ilaç söz konusu olduğunda, kütlesel sayılardaki şehir işçilerinin yiyecek bitkileri için tahsis edilen büyütülmüş araziyi yabancı maddelerden temizlemek için toplanması nedeniyle iç tüketim azalabilir.

Veriler, ithal ikamesi programının fiyat etkisinin kesin bir analizini yapmaya izin vermemektedir. Herşeyin üstünde, hayvan yemi değeri ve tarımla ilgili girdiler ve araçların ithalat ortalamaları, 1986-1988 döneminde yılda en az 500 milyon peso olmuştur. Toplam ithalatın %7'sine eşittir. Tarımla ilgili ithalatların değerinin, özellikle yiyecek maddelerinin toplam ithalat faturasındaki payını azaltmak zorunda olacağı çok olasıdır. Ama akılda tutulmalıdır ki, tarımla ilgili ithalatların şimdiki düzeyi aynı zamanda, Küba'nın ihracat kazançlarının %83'ünün üretimini desteklemeye gitmektedir.

Ulusal yiyecek programı aynı zamanda, iç tüketimi fazla olmayan ihracatlar ve döviz kazançlarıyla, iç artı değerleri üretebilmiştir. Son on yılın üzerinde bir zamandır Küba, şeker dışı ihracatlarını, 1980'deki 173 milyon pesodan; 1986-1988'de her yıl için ortalama 404 milyon pesoya çıkartarak, tarımsal ihracatlarda çeşitliliği artırmada önemli adımlar atmıştır. (11) Şeker dışı ihracatların önde gelenlerinin arasında balık, turunçgiller, baharatlar ve konserve meyve-sebze yer almaktadır.

Küba aynı zamanda diğer geleneksel olmayan ihraç endüstrilerine, başta bioteknoloji ve eczacılık olmak üzere, önemli kaynaklar yatırmaktadır. Kübalılar turizmden gelen artan döviz kazançlarıyla birlikte bu yeni ihracatlardaki sabit artışların, Doğu Avrupa'ya azalan şeker ihracatının ve Sovyet pazarındaki şeker için verilen düşük fiyatlardan doğan açığı kapayacağını ve ulusal yiyecek programının gerektirdiği önemli ithalatlara ödeme sağlayacağını ummaktadır.

Kendine Yeterlilik ve Havana'daki İş Gücü Seferberliği

1989'da Havana 600.000 ton civarında sebze ve viandas üretti; Havana için yiyecek programının hedefi yılda 1.5 milyon ton üretmektir. Havana ili ve civarı için kendine yetebilirliğe ulaşmak amacıyla, büyük bölümü devlet çiftliklerinde ve aynı zamanda bireysel tarlalar ve üretim kooperatifleri olmak üzere, 40.000 hektarlık alan viandas ve sebze üretimi için ayrılmaktadır.

Üretimin, hem mahsulü artıracak sulamadaki yeni yatırımlar nedeniyle, hem de tarımsal işgücünün miktarındaki kitlesel artışlar nedeniyle hızlı bir biçimde artması beklenmektedir. İşgücü mevcutundaki artış, sulanan arazilerde artan mahsul (turn aroun)a izin vermektedir.

Küba'nın bir kez daha kent sakinlerini tarlalara gönderdiği haberi Küba gözlemcilerine 1960'ları ve 1970 şeker hasadının çok reklamı yapılan 10 milyon tonluk hedefine ulaşmaktaki başarısızlığı anımsattı. Ama şimdiki seferberlik çabasının uzun vadeli amacı oldukça farklıdır —olanak dahilinde işsiz şehir işçilerini devlet çiftliklerine yerleştirmektir. Kırda yerleşen şehir işçilerinin altında bulundukları nesnel şartlar da dikkate değer bir biçimde 1960'larınkinden farklıdır.

Seferberliğin şu anda iki temel biçimi vardır; "contingentos" ve "movillizaciones". *Contingente*'ler son üç yıldır inşaat endüstrisindeki bu örgütsel biçiminin kullanım modeline dayanan bir yeniliktir. Bunlar, model işçiler olarak, haftada 6 gün ve günde en az 12 saatlik çalışma yapmak amacındaki iki yıllık bir kontratla çalışırlar. Ortalama ücretten yüksek olması (%68 daha fazla) ve daha iyi yaşam şartlarına sahip olması nedeniyle bunlara katılım caziptir. Şimdiye kadar inşaat endüstrisindeki 20.000 işçiyi ilgilendiren *contigentes,* bu işçilerin sıradan inşaat işçilerinden iki kat daha verimli olması nedeniyle büyük bir başarı olarak göz önünde tutulmaktadır. (12)

Plan, Havana ilinde yiyecek programında 24 *contigentes* çalışmayı hedeflemektir. Şu anda 5000'in üzerinde işçi bu programla ilgilidir ve sürekli konutlaşma hazır olduğu zaman, bu sayı artacaktır. Castro'nun onbin kadar barınma yerinin mükemmel şekilde hazırlanacağına dair verdiği söz üzerine, devlet çiftliklerinde kırk kadar yeni tarım komünleri oluşmaya başlamıştır. Komünler, bir okul, sağlık ocağı, çocuk yuvası ve hatta diğer kolaylıklar arasında bir yüzme havuzunu kapsamaktadır. Kapatılan sanayilerde çalışan işçileri bunlara çekmek için çabalar sürdürülmektedir. Planlamacılar, iyi konutlaşmadan beklenenin bu işçilerin bir çoğunu, iki yıllık kontratın sona ermesinden sonra da kırsal bölgelerde çalışmaya ve yaşamı sürdürmeye teşvik olacağını ummaktadırlar.

Movilizacione'ler gönüllü olarak iki haftadan üç haftaya kadar taşrada yiyecek programı için çalışacak şehir işçileri ve üniversite öğrencileriyle ilgilidir. 1960'ların seferberliklerinden farklı olarak, devlet iyi konutların yapımına ve katılanlar için bol yiyecek temininde dikkate değer kaynaklar yaratmıştır. Her biri 3000 işçi kapasitesindeki 61 yeni 'campamentos' (Kamp blokları –çev.) Havana ilinde inşa edilmiştir. *Campamento*'ların beşi, üretim kooperatifleri, bireysel köylü sektörü ve geçici işçiler içindir, diğerleriyse devlet çiftliklerindedir. Yatakhaneleri paylaşılmaktadır (bir kaç yüzden fazla). Bu odalar tahta paravan ve mantilatörle donatılmışlardır.

Böylece bir odada on kişi kalabiliyor. 1960'lardaki seferberliklere katılan insanlara göre, yaşam koşullarında büyük bir fark vardır.

Mart ve Nisan aylarında, 26.000 Havana işçisi tarımsal çalışma için sürekli bir biçimde seferberlik edilmek durumundaydı. Castro'nun Şubat'taki Küba Komünist Partisi'nin Havana İli asamblesinde gözlemlediği gibi, 'movilizaciones'lerdeki gönüllüler dikkate değer bir biçimde 'contigenes'lerin yanında, amacın ekonomik olduğu kadar siyasi olduğunu, rektifikasyon sürecinin amaçlarını saklı tutmakla birlikte ekonomik krizin çözümünün parçası olarak devrimci kararlılık duygularını yenileştirmek için şehir işçilerine bir fırsat sağlamak olduğuna dikkati çekti. (13)

Bununla birlikte, movilizaciones üretim sonuçlarında da bir farklılık yaratacak görüntü arzetmektedir. Partinin il asamblesinde örnek olarak devlet çiftliği müdürü Miguel Sonieira, kendi çiftliğinde mevcut 576 işçinin viandas ve sebze üretimi için ayrılan 3600 hektar alanda çalıştıklarını rapor etti. Haziran 1990'dan beri bu girişim, hepsi Havana'dan gönüllü olmak üzere, her gün için 1000 ek işçiye güvenmektedir. Bu ek işgücüyle çiftlik, 1991 yılı süresince önceki yıla göre %40 daha fazla üretim yapacaktır.

Üretim artışları, yeni sulama yatırımlarının bulunduğu yerlerde daha hareketlidir. Alquizer devlet çiftliğinde, 190 işçi geçen yıl 404 ton viandas ve sezbe üretti; 1991'de bir *contigente*'nin her gün çalışan 1300 gönüllü işçiyle yaptığı ek sayesinde, daha geniş sayıda (398) işçiyle birlikte çiftlikte bir milyon tonun üzerinde üretim yapılması beklenmektedir. Havana bu yıl da diğer iller tarafından takviye edilecek, ama yatırımlar geliştikçe, Havana ananas dışında herşeyiyle kendine yeterli bir il olacaktır.

Aralık 1990'ın sonlarında Küba ve Sovyetler Birliği en sonunda, 1991 için uzun süreli bir ticaret anlaşmasını imzaladılar. Mayıs'ta başlamış olan ticaret görüşmeleri Dış Ticaret Bakanı Ricardo Cabrisas tarafından "karmaşık" olarak nitelenmiştir. Buna neden olarak da S.B.'ndeki belirsizliği ve ekonomik sisteminde gelişmekte olan değişimleri göstermiştir. (14)

Anlaşmalar Küba için, Sovyetler Birliği'yle olan özel ilişkisinden dolayı, bir kısım kazançları sürdürdü. Şeker dışı ticaret (petrol dahil) bundan böyle dünya pazarı fiyatlarında olacakken Küba'lılar şeker ihracatı için tercihli fiyatı korumada başarılıydılar. Üzerinde anlaşılan fiyat söylenildiğine göre her pound (454 gr.) için 19-25 sent civarındadır. Bu

rakam Sovyetlerin şeker için son elli yıldan fazla bir zamandır ödemiş olduğundan azdır, ama dünya pazarından daha fazladır. Yeni fiyatlar gerçekte, ABD ve Avrupa tercihli şeker pazarlarında şeker için ödenen fiyat civarındadır.

Sovyetler Birliği'nden yapılan Küba ithalatlarının temel yapısında, yakıt, yiyecek maddeleri, hammaddeleri, araç ve yedek parçaları içeren ufak değişiklikler vardır. Öncelikli programlar için cihaz ithalatlarının düzeyi önemli ölçüde azaltılmıştır, bununla birlikte 1.2 milyar rubleden tahminen 400-500 milyon rubleye indirilmiştir. Petrol ithalatları, tahıl ithalatları gibi 1990 seviyelerinde tutulmaktadır.

Küba, Sovyetler Birliği'ne geleneksel ürünlerini ihraç etmeye —şeker, nikel, turunçgiller ve tütün— devam edecek olmasına karşın, nikel ihracatının düşük olması ve turunçgillerin de yüksek olması beklenmektedir. Belli başlı geleneksel olmayan Küba ihracatlarında, özellikle ecza ve biyoteknolojik ürünlerde ve tıbbi aletlerde büyük artışlar planlanmaktadır. Bu malların ticari değeri büyük olasılıkla 800 milyon dolar biçiminde olacaktır. Herşeyden önce, şeker için saptanan fiyatın daha düşük olması ve S.S.C.B.'den yapılan gerekli olmayan Küba ithalatlarının seviyesinin daha düşük olması nedeniyle, Küba'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ihracat ve buradan yaptığı ithalatların değerinin önceki yıllardan daha düşük olması beklenmektedir. Bununla birlikte, Küba'nın ticari açığı zaten beklenmektedir ve Sovyetler bunu finanse etmeyi kabul etmiştir; Sovyetler aynı zamanda, Küba'nın S.S.C.B.'ye olan borcunun geciktirilmesini kabul etmiştir.

Anlaşma ferahlamayla karşılandı, ama Küba yöneticileri, süren bir kısım zorluklardan dolayı henüz çük güvenli değillerdir. Örnek olarak, Küba önceden, ticaretini yalnızca 62 Sovyet kurumu yoluyla düzenlerdi, şimdi ise Kübalıların özel anlaşmalar imzalayabileceği, 25.000 yetkili ticari kuruluş vardır. Ayrıca birçok ürün için dünya pazarı fiyatları halen daha belirlenmek zorundadır. Aynı zamanda, Küba'nın ithal ve ihraç ettiği ürünlerin hepsi Sovyet hükümeti tarafından merkezi olarak kontrol edilmemektedir. Petrol ihracatı ve şeker ithalatı Sovyet hükümetinin üzerinde kontrol kurmayı umduğu mallarken, bunun pratikte çok fazla başarılı olup olmayacağı Sovyetler Birliği'ndeki şu anki olaylara bağlıdır. Dış Ticaret Bakanı'nın belirttiği gibi, ticaret anlaşması, %100 garantili olmayan çok fazla değişmeye uygun "koşullu" bir anlaşmadır.

Şeker dışında bütün ürünler için dünya pazarındaki fiyatlarla ticarete başlayan Küba, Sovyet teslimatlarındaki belirsizlikten dolayı yeni ticari ortaklar geliştirmeye çalışmak-

tadır. Ortaya çıkacak en önemli yeni ortak Çin'dir. Her yıl için 500 milyon dolar değer taşıyan 5 yıllık ticaret anlaşması Ocak'ta imzalandı. (15) Küba Çin'e şeker, turunçgiller, demir, bioteknoloji ve ecza ürünleri ve tıbbi cihaz ihraç edecek ve yiyecek maddeleri, şeker ve hafif sanayiler için araç ithal edecektir.

Küba yöneticileri aynı zamanda Latin Amerika'yla artan ticarete güvenmektedirler; Arjantin ve Meksika'nın mısır, fasulye ve buğday gibi ürünlerde Küba'nın büyük yiyecek ithalatları için, en önemli sağlayıcı olması beklenmektedir. Aynı zamanda diğer Latin Amerika ülkelerine de ticari yolculuklar yapılmaktadır.

Özetle Küba, ticari ortaklarını ve ihracat niteliğini çeşitlendirerek, ithal ikamesi yoluyla geniş yiyecek güvenliğini arayarak, ve merkezi planlamayı genişleterek Soğuk Savaş sonrası dönemin zorluğuyla başetmeye çalışmaktadır. İronik olarak, Küba ancak merkezi planlamayı genişletmekle — azaltılan enerji tüketimi ve daha geniş karne sistemi, yiyecek üretiminde planlı yatırım ve işgücü seferberliği bakımından— merkezi planlı ekonomilerin genel çöküşünün maliyetinin eşit bir dağıtımını sağlayabilir.

Çeviri: Mehmet Beşikçi – Vasfiye Dura

Notlar

1. Enerji tasarrufu önlemleri, 29 Ağustos 1990 tarihli *Granma*'da açıklanmıştır.

2. Bunlar 26 Eylül 1990 tarihli *Granma*'da ilan edildi.

3. Venta Libre ("serbest" ya da düzenleme dışı satışlar) ile paralel pazar arasındaki ayrım genellikle hem perakende satış yerini hem de fiyat politikasını içerir. Venta Libre altında satılan mallar genellikle karne ile satılan mallarla aynı yerlerde satılırken, paralel pazardak imallar yalnızca özel mağazalarda ya da tarımsal ürünler söz konusu olduğunda "agromercado"larda satılır. Geleneksel olarak, venta libre malları üretim maliyetine ya da onun çok az üstüne satılırken paralel pazardaki mallar kârla satılır.

4. Buradaki çözümleme, Comite Estatal de Estadisticas (CEE), *Anuario Estadistico de Cuba,* 1988. Tablo. XI.16 ve XI.18'de verilere dayanarak hazırlanmıştır.

5. Küba Ulusal balkası tarafından 1987'den beri dış ticaret için kullanılan döviz kuru Amerikan dolarını Küba pezosuna eşitliyor.

6. İthal ikamesi çözümlemesi, yazar tarafından hazırlanan ve bu malların her birinin görünürdeki ülke içi tüketimini ve ithalata bağımlılığının derecesini hesaplayan bir tabloya dayanıyor. Bu tablo da CEE tarafından yayınlanan verilerden (Tablo VI.34, VII.23, VIII.51, VII.52 ve XI.16) türetilmiştir. Tablo Monthly Review bürosundan elde edilebilir.

7. Düzeltme sürecinin daha tam bir tartışması için, bkz. Max Azicri, "The Cuban Rectification: Safeguarding the Revolution while Buil-

ding the Future", S. Halebsky ve J. Kirk, *Transformation and Struggle: Cuba Faces the 1990s (New York Praeger, 1990) içinde ve Jose Luis Radriguez, "Los Cambios en la politica de la economia cubana, 1986-1989", Cuadernos de Nuestra America,* 7, no. 15 (1990)

8. Serbest köylü pazarı deneyinin bir değerlendirmesi çin, bkz. C.D. Deere and M. Meurs, "Markets, Markets Everywhere? Understanding the Cuban Anomaly", Ekonomi Bölümü tez çalışması 1990-6, Massachussets Üniversitesi, Amherst.

9. Yatırım programının kısa bir özeti *Granma*'da, 1 Ekim 1990'da yayınlandı.

10. CEE, *Anuario Estadistico de Cuba,* tablo VIII. 64

11. CEE, *Anuario Estadistico de Cuba,* tablo XI. 15

12. J.L. Rodriguez, "Los Cambios", p. 69

13. *Granma,* 4 Şubat 1991

14. *Granma Weekly*'de yayınlanan röportaj, 3 Şubat 1991.

15. *Granma,* 27 Ocak 1991,

Marx ve Darwin

Valentine Gerratana

New Left Review 82, Kasım-Aralık 1973

Marx ile Darwin arasındaki ilişkiyi, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında henüz hiç kimse anlayamazdı. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (Haziran 1859) ve Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni Üstüne* (Kasım 1859) adlı eserleri hemen hemen aynı anda, birkaç ay arayla ortaya çıkmışlardı. Bunlar bütün modern kültürün temeli olacak kitaplardı. Marx'ın eseri başlangıçta hiç tepki görmedi, oysa Darwin'inki büyük bir başarı kazandı. Bu başarı *Türlerin Kökeni*'nin kitapçılarda satışa çıkarılmasıyla başlayarak (bilindiği gibi ilk baskı yirmi dört saat içinde satılıp bitmişti) yüzyılın sonuna kadar sürdü. Marx'ın ünü 1848 sonrasına kadar sosyalist düşüncenin içinde hapsolduğu izolasyon duvarlarını yıkıp daha geniş çevrelere yayıldıktan sonra bile, kültür ortamına egemen olan ve onun her köşesini etkileyen Marx değil, Darwin'di. Kabul etmek gerekir ki bu etkinin derinliği sınırlarıyla eşit değildi. Darwincilik, son derece çeşitli, hâttâ karşıt eğilimlere kendi rengini katan yaygın ve gevşek bir kültürel atmosferdi. Böylece, örneğin, sosyalistler de anti-sosyalistler de, demokratlar da, gericiler de bu yıllarda kendilerine Darwinci adını veriyor, bu adı taşımakta kimin daha fazla hak sahibi olduğunu tartışıyorlardı. Yalnız doğa bilimleriyle uğraşanların çoğunluğu değil, filozoflar ve edebiyatçılar, sosyologlar ve sanatçılar da onun öğretisinden besleniyor, dolaylı ya da dolaysız bir biçimde bundan esinleniyordu. Burada, bütünüyle değişik bir

kültür geleneğinde yetişmiş, ama çağdaş kültürdeki yeni mayalanmalara karşı da duyarlı olan büyük bir İtalyan edebiyatçısının tanıklığını göstermek yeterli olacak; hayatının son yılında yazdığı *Sanatta Darwincilik* (1) adlı eserinde eleştirmen Francesco De Sanctis şöyle diyor: "Darwin'in kitaplarını, hâttâ adını bile hiç işitmemiş insanlar vardır ki, onun yarattığı atmosferde yaşar ve onun etkisini duyarlar."

Bu yazı Darwin'in savunulmasıyla başlar ama Dewn Heuse'daki bilim adamının teorisiyle sadece rastlansal bir bağlantı kurabilen bir edebiyat teorisi bildirisine dönüşür. Gene de, De Sanctis'in Darwin'i coşkuyla okumuş olması ilginçtir ("Charles Darwin'in eserlerini okuyarak geçirdiğim günler hayatımın güzel günleriydi"); oysa Marx'tan tek bir sayfa okuduğunu ya da herhangi bir şekilde onun etkisinde kaldığını gösteren hiçbir iz yoktur. Öte yandan De Sanctis'in Darwin övgüsünde bizim için burada özellikle ilginç olan bir nokta var: Bilim adamının sınırlılığını, övünülecek bir şey olarak gösterdiği bölüm: "Bilim adamının gururu, gördüğü bu olağanüstü varlık zincirinde Yüce Bilinmezin önünde eğilmekten onu alıkoymadı". Aslında bu sınırlılık yalnızca Darwin'e özgü bir şey değildir; bilim dışı bir bilinmez mosyonuna nice kararsızlıklardan sonra gönülsüzce boyun eğmişti. Ama daha sonra Darwincilik çağın pozitivist kültürüne uyarak bilgi teorisindeki bu agnostisizmi (bilinemezcilik) yeni bir felsefî dogma haline getirdi. Gerçekten de en zayıf halkalarından biriydi bu ve yüzyıl sonunda yeni bir spirütualizm (ruhçuluk) dalgalası patlak verdiğinde resmî Darwincilik'de tam bu noktada gedik açıldı. Darwincilik böylece genel bir kültürel atmosfer olarak yavaş yavaş solup giderken bundan türeyen yoz bir dal, *Toplumsal Darwincilik* yaşadı ve hâttâ yeni bir hayatiyet kazandı. Bu durumda Marksizm ile Darwincilik arasındaki, ondokuzuncu yüzyılın son onyıllarında ortaya konan ve tartışılan gelişmeyle ilgili bağlantı sorunu artık bayatlamış ve aşılmış gibi göründü. Bu sonucun doğru olup olmadığını ya da ne ölçüde doğru olduğunu görebilmek için daha özgül ve ister istemez öncel bir soruyu, Marx ile Darwin arasındaki tarihî ilişkiyi incelememiz gerekiyor.

1. İnsanî Tarih ve Doğal Tarih

De Sanctis *Darwincilik ve Sanat* üstüne konferansını 11 Mart 1883'de Roma'da verdi. Birkaç gün sonra, 17 Mart'ta Marx'ın Londra'daki mezarının başında konuşan Engels, birkaç yakın dosta (aralarında iki doğa bilimcisi, kimyacı Schorlemmer ve Darwinci biyolog Rey Lankester de vardı) ve do-

layısıyla kamuya yaptığı bu konuşmada sevgili ölmüş arkadaşıyla Darwin'in adlarını ilk olarak yanyana getirdi: "Darwin nasıl organik doğanın gelişme yasasını bulduysa Marx da aynı şekilde insan tarihinin gelişme yasasını bulmuştur." (2) Engels'in, Marx ile Darwin arasındaki temel paralellik üzerine bu yargısı sonraları tekrar tekrar ele alındı (3) ve sonunda marksist literatürün herkesçe bilinen klişelerinden biri haline geldi.

Fakat sorun burada bitmiş sayılamaz; bu sınırın ötesine geçmeye çalışanlar, tahmin edilebileceği gibi en aşırı bir kargaşalığa saplanıp kalmış olsalar bile aşmayı denemek gerek de gerekmektedir. (4) Bununla birlikte şu da bir olgu ki, herhangi bir paralellik fikri ortaya çıkmadan önce Marx ve Engels'i ilgilendiren bir başka soru vardı: Bu da Darwin'in eserinin anlamını, önemini ve sınırlarını kendi dünya görüşleri açısından değerlendirmekti. Bu nedenle bilimsel sosyalizmin kurucularının Darwin ve Darwincilik konusunda doğrudan doğruya dile getirdikleri yargılardan yola çıkmak doğru olur.

Darwin üzerine ilk haber 12 Aralık 1859 tarihli bir mektupla Engels'den Marx'a geldi. O yılın 24 Kasım günü yayımlanan *Türlerin Kökeni*'nin basımevinden yeni çıkmış ilk baskısının 1250 nüshasından biri elindeydi. Engels bir süreden beri doğa bilimleri alanında hızlı bir çalışmaya girişmiş, bu sırada bulduğu çeşitli ögeler sahip olduğu düşünce çizgisini pekiştirir görünmüştü; ama o zamana kadar bu düşüncesini bazı bakımlardan sadece kurgusal denebilecek bir şekilde sürdürmüştü. (5) Dolayısıyla *Türlerin Kökeni*'ni sevinçle okuması şaşırtıcı değildir. Sevinci kitabın sonuçlarının yeniliğinden gelmiyordu, çünkü bir bakıma bu sonuçlara yabancı değildi. Ne var ki, onun ve Marx'ın hiçbir zaman şüphelenmedikleri ama o zaman kadar pek ciddiye alınmayan bazı genel ilkelerin *yeni* bir pekiştirmesi ve bilimsel bir kanıtlaması olduğu için sevinmişti. "Şu anda okuduğum bu Darwin", diye yazıyordu Marx'a "gerçekten dehşet bir şey. Teleolojinin işi bir bakımdan şimdiye kadar hâlâ bitirilmemişti: artık tamam. Üstelik, bugüne kadar, doğada tarihî gelişmeyi gösteren böyle muhteşem bir çabaya raslanmamıştı. Tabiî kaba İngiliz yönetimini görmezlikten gelmek gerekiyor *(die plumpe englische Methode)*" (6)

Başka bir eserin ve uğraşların içinde olan Marx bu dönemde *Türlerin Kökeni*'ni hemen okuma fırsatını bulamadı. Fakat bir yıl sonra Darwin'in çalışmasını değerlendirme imkânını ilk kez bulduğunda yargısı Engels'inkinden farklı değildi; yalnız biraz daha kısa ve daha da kategorik bir tarz-

da dile getirilmişti: "İngiliz tarzının kabalığının içinde geliştirilmiş olsa da" —Marx bunları 19 Aralık 1860'da yazıyordu arkadaşına— "bizim görüşümüzün doğal-tarihî temelini *(die naturhistorische Grundlage)* içeren kitap budur." (7) Bundan kısa bir süre sonra, 16 Ocak 1861'de Lasalle'a yazdığı bir mektupta Marx aynı yargıyı neredeyse kelimesi kelimesine tekrar ediyor, Engels'in daha önceden vurguladığı anti-teleolojik motifi de özellikle belirtiyordu: "Darwin'in kitabı çok önemli ve benim için tarihteki sınıf mücadelesinin doğal-bilimsel temelini oluşturuyor *(als naturwissenschaftliche Unterlage des geschisctlichen Klassen Kampfes)*. Şüphesiz, İngiliz fikir geliştirme tarzının kabalığına katlanmak da gerekiyor. Bütün kusurlarına karşın, burada, doğa bilimlerinde 'teleoloji'ye ilk kez ölümcül darbe vurulmakla kalmıyor, bunun akılcı anlamı da ampirik bir biçimde açıklanıyor." (8)

1857 Girişi

Bu değerlendirmeler Marx ile Engels'in o zamana kadar ulaştıkları teorik konumun genel çerçevesi içinde ele alınmazsa kolaylıkla yanlış anlaşılabilir. Tarihin maddeci kavranışının biçimlenme sürecinin bütünü akılda tutulmazsa tarihi maddeciliğin, daha önceleri sahip olamadığı temeli ancak *Türlerin Kökeni* ile kazandığı düşünülebilir. Hâttâ insan tarihi ile doğa tarihi arasındaki, dolayısıyla toplum bilimi ile doğa bilimi arasındaki ilişki sorununun ilk kez bu anda Marksizmin karşısına çıktığı sanılabilir. Şüphesiz, Marx ile Engels'in, kendi maddeci tarih kavrayışlarıyla yakın ilişkisi olan tarihî ve anti-teleolojik bir doğal gelişme postulası oluşturmak için Darwin'i beklemedikleri açıktır. Hayvan türlerinin evrimi fikri —bilindiği gibi bu, Darwin'in bulduğu bir şey değildir (9)— 1859'dan önce bile ilgi alanlarının dışında değildi. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın 1857'de yazılmış taslak halindeki girişinde bu bakımdan çok anlamlı bir ipucu vardır. Burjuva toplumunu, kendinden önce gelen —"yıkıntılardan ve ögelerinden kendini inşa ettiği"— tarihî formasyonlara kıyasla daha üstün bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak anlatan Marx, hayvan türlerinin evrimiyle ilgili bir analojiye başvurmuştu: Önceki tarihî sürecin gelişmesinin en yüksek aşaması olarak burjuva ekonomisi geçmiş toplumların ekonomisini anlamamız için gerekli anahtarı bize verir: İnsan anatomisi, maymunun anatomisinin anahtarıdır." (10) Ve hemen sonra analojiye devam ederek şunları ekler: "Daha aşağı düzeyde hayvan türlerinde daha ileri gelişme belirtileri, ancak bu daha ileri gelişme bilinince anlaşılabilir." Bir başka söyleyişle, Marx, çağının biliminde fazla ilgi görmeyen, hayvan türleri ve genel olarak doğanın tarihî evrimi ilkesini ke-

sinleşmiş saymakla kalmıyor aynı zamanda herhangi bir teleolojik varsayımı da bu evrimin dışına çıkarıyordu. Gerçekten de tutarlı bir şekilde anti-teleolojik olan bu doğa kavramına göre Lamarck'ın mükemmeleşmeye doğru içsel yönelim diye adlandırdığı yönsem anlamında, daha yüksek biçimleri haber veren eğilimlerden söz edilemez. Ancak, Marx'ın önermesinde, kullandığı mecazın teleolojik çağrışımlarına karşın böyle bir şey yoktur; tersine, daha az evrilmiş bir önceki biçimin ileri gelişmesinin ancak sonradan anlaşılabileceğini vurgulamakla, doğada önceden kararlaştırılmış herhangi bir tasarı olduğunu, gerçeğin dışsal oluşumunun maddî sürecine öncel herhangi bir içsel bir akıl bulunduğunu üstü örtülü bir şekilde yadsımaktadır.

Bilimin Birliği Sorunu

Tarihî maddeciliğin doğuşunu belirleyen genel dünya görüşünün çerçevesi içine konulmadıkça bu ve buna benzer düşünceler gelişigüzel ya da raslansal gibi görünebilir. Bu nedenle Marx'ın insan ve doğa arasındaki ilişki sorununu daha 1844 yılının *Ekonomik-Felsefî Elyazıları*'nda nasıl ele aldığını hatırlamak gerekir. İnsanla doğa arasındaki geleneksel antitez, burada, yeni bir felsefî çözümle aşılmamıştı; tarihte ilk kez olarak, kökeni pratikte olan bir süreç ile açıklanmıştı; dolayısıyla çözümü de tarihî pratikle, "*gerçek* bir hayat görevi" ile ilgili bir sorun haline gelmişti. Kurgusal felsefede olduğu gibi bütünüyle teorik bir amaç değildi artık. İnsanın doğayla etkili ve bütünsel birliği ancak toplum yoluyla ve toplum içinde gerçekleşebilir ve bunu da "tam gelişmiş doğalcılık olarak hümanizmle eşit olan ve tam gelişmiş hümanizm olarak doğalcılıkla eşit olan" komünizm başarabilir. (11) Gelgelelim, böyle bir perspektifin anlamlı olabilmesi için, insan toplumunun gelişme yasalarının gerçek bir analizine hiç değilse başlanmış olması ve bu analiz insan tarihi ile doğal tarih arasında dışsal olmayan bir bağlantı gösterebilmelidir. Aslında Marx *Elyazmalarl*'nda insanların üretici etkinliğinin tarihlerinin temeli olduğunu görmüştü; ama bu aynı zamanda doğa tarihinin de onsuz edilmez bir dayanağı idi ve dolayısıyla doğa bilimlerini de kapsıyordu, çünkü bunlar insan tarihinin şafağından beri insanın üretici etkinliğiyle omuz omuza gelişmişlerdi. "Endüstri", der Marx, "doğanın, dolayısıyla doğa biliminin insanla edimli tarihî ilişkisidir." (12) Aynı tema *Alman İdeoloji*'sinde de yeniden ele alınıp geliştirilir: Doğa, çevremizdeki duyulabilir dünya, "ezelden beri verilmiş bir şey, herzaman aynı kalan bir şey değil, endüstrinin ve toplumun durumunun bir ürünüdür; ve tarihî bir ürünü olması

anlamında, her biri bir öncekinin omzuna basıp endüstrisini ve ilişkilerini geliştiren, toplumsal sistemini kendi değişmiş ihtiyaçlarına göre düzelten birçok kuşağın etkinliklerinin sonucudur"; böylece "ünlü 'insan ve doğa birliği' her zaman endüstride varolmuş, çalışmanın az ya da çok gelişmiş olmasına göre her dönemde değişik biçimlerde varolmuştur... ama endüstri ve ticaret olmasa, doğa bilimi ne olurdu?" (13) Ne var ki, insanın doğayla bu tarihî ilişkisi şimdiye kadar çelişik bir süreç içinde gerçekleşmiştir; çünkü toplum bağlarını sıkıştırıp yaygınlaştırdıkça, toplumsal antagonizmi aynı ölçüde vurgular ve üyelerini izole eder, insanlık ise kendi insanlıktan uzaklaştırılmasının ögelerini çoğaltarak kurtuluşunu hazırlar.

Gene aynı nedenle, insanın doğayla gittikçe derinleşen birliği, insanın doğadan ayrılığını üretir, dolayısıyla da insan bilimleri doğa bilimlerinden ayrılır. Bütün bunlar, Marx'ın çeşitli boyutlarıyla yabancılaşmayı anlattığı *1844 Elyazıları*'nda vurgulanmıştır: "Doğa bilimi endüstri yoluyla daha da pratik bir biçimde insan hayatını istilâ etti ve dönüştürdü, insanlığın kurtuluşunu hazırladı, ama dolayısıyla sonucu, insanın insanlıktan uzaklaştırılması oldu". (14) İşte bu koşullarda bir yanda felsefe (ve genel olarak "insan bilimleri") ve öbür yanda doğa bilimleri arasında karşılıklı bir yabancılaşma ilişkisi ortaya çıkar: "*Doğa bilimleri* büyük bir etkinlik kurmuş ve gittikçe büyüyen bir malzeme yığını toplamıştır. Ama onlar felsefeye ne kadar yabancı kaldılarsa, felsefe de onların karşısında o kadar yabancı kalmıştır. Bir anlık birleşmeleri *aldatıcı bir hayal*den ibaretti. Niyet vardı ama araçlar ortada yoktu." (15) Ancak bu çelişkinin ilerleyen süreci ile bu durum aşılabilir; bu durumda doğa bilimi "*insan* biliminin (gerçek – V.G.) temeli olacaktır — yabancılaşmış bir biçimde de olsa, gerçek insan hayatının temeli olduğu gibi"; (16) Yabancılaşma olayının gizlediği bu doğru artık ortaya çıkmıştır, yani, "tarihin kendisi, *doğa tarihinin*, gelişip insan olan doğanın *gerçek* bir parçasıdır." Onun için, şu sonuca varıyor Marx: "Doğa bilimi zamanla insan bilimi ile bütünleşecek, aynı zamanda insan bilimi de doğa bilimi ile bütünleşecektir: *tek* bir bilim olacaktır." (17)

Genç Marx'ın Gördükleri ve Görmedikleri

Marx'ın kısa bir süre sonra terkettiği bütün bu özel felsefe terminolojisiyle dolu olan bu metinler bizi Darwincilik temasından uzaklaştırdılar; ama doğa biliminin gelişmesinin, bilimsel sosyalizmin kurucularını niçin yakından ilgilendirdiğini anlamamıza yardımcı olmuşlardır. Marx'ın *Türlerin Kökeni*'ni,

kurmak için çalıştığı insan biliminin doğal tarihî temelini içeren bir kitap olarak tanımlamasının nedeni, gelip geçici bir merak değil, maddeci tarih anlayışının temeliyle ilgili bir sorundu. 1844 ile 1846 arasındoa, *Ekonomik-Felsefî Elyazıları*'nda ve *Alman İdeolojisi*'nde, bu temeller, bütün bilimlerin birliği perspektifini ileri süren bir dünya görüşünü ayakta tutamayacak kadar zayıf ve bilimsel bakımdan fazlasıyla tahminî idiler. Hümanizm ile doğalcılığın, tarihî doğa ile doğa tarihinin gerçekleşeceği iddia olunan buluşmasında, Marx'ın, doğa tarihinin insan tarihi tarafından oluşturulmuş kısmını vurguladığı, o kısmını vurgulamak zorunda olduğu açıktır. Bu, doğa tarihinin, doğanın insanîleştirilmesi sürecinin "herhangi bir parçası" değil, merkezinin ta kendisiydi; ama o zamana kadar bilimsel araştırma alanının dışında kalmış, tarih felsefesinin soyut kurgularına bırakılmıştı. Bu nedenle, Marx'ın bilimsel çabası için bundan daha uygun bir nesne bulunamazdı. Öte yandan, doğanın tarihîliği, sadece bu antropolojik anlama sahip olmamalı, insanın, kendi üretici etkinliğinin sonucu olarak doğayla birlikte sorunu noktalamamalıydı; çünkü bu durumda, bu tarihî doğanın üstünde ve ötesinde, bir ilk yaratma eylemi olduğunu düşünmek gerekiyor, böylece, maddî dünyamızın sınırlı kapsamının ötesinde eski spiritüalizmin (ruhçuluğun) kurulması için bir yer açılıyordu. 1844'ün *Elyazıları*'nda Marx Feuerbach'ın doğalcı antropolojizmiyle bir dereceye kadar oynamıştı (kısa süre sonra, *Alman İdeolojisi*'nde bunu aştı ve eleştirdi) ama böyle bir restorasyon tehlikesinin bilincinde olduğu için yaratma kavramına karşı en radikal kanıtlamaları da getirmekten geri durmamıştı. "Dünyanın yaratılışı," diyordu Marx, "en büyük darbeyi jeogeniden aldı — yani, dünyanın oluşumunu ve dünyanın bundan sonraki gelişmesini bir süreç, bir kendini-doğurma süreci olarak gösteren bilimden. Yaratılma teorisinin tek pratik yadsınması, *Generatio aequivoca*'dır."* (18) Burada değinilen sorun, "insan tarihine öncel olan doğa" konusudur. Ama bu öncelik de hiçbir zaman, ezelden beri doğrudan doğruya verilmiş bir olgu gibi ele alınamaz; her zaman kendi kendisine eşittir. Doğanın tarihîliğinin insanın üretici etkinliğinin bir sonucu olarak sunulduğu *Alman İdeolojisi*'ndeki bölümlerde de sorun aynı şekilde konulur: "Şüphesiz," diye ekler Marx, "bütün bu durumlarda, dışsal doğanın öncelliği tartışılamaz ve bütün bunların, *generatio aequivoca* ile üretilmiş özgün insanlar için doğrudan doğruya bir gerçekliği yoktur." (19)

* Generatio aequivoca: Kendiliğinden üreme, kendi kendini oluşturma. – Ed.

Burada, Marx'ın generatio aequivoca kavramına değinirken, kendiliğinden doğuş konusunda onyedinci yüzyıldan beri doğa bilimlerinde sürüp giden tartışmayı ne derece göz önünde bulundurduğu bizim için çok önemli değil. Bu kavram, sözkonusu tartışma boyunca, tuhaf bir şekilde dirimselcilerin elinden çıkıp mekanistlerin eline geçmişti. Generatio aequivoca kavramı, bilimsel tartışmalardan, zamanın felsefe sistemlerine geçmiş, örneğin Schelling ve Hegel'in, doğa felsefelerinde, hayatın kökeninin genel biçimi olarak konulmuştu. Ama Marx'ın bu hipoteze değinişinde, özel bir yönsem yoktur; sadece tek bir ögeyi bu bütünün içinden çekip alır. Kendini oluşturma kavramıdır bu, bir gelişme süreci olarak oluşum süreci. Böyle olduğu için de, herhangi bir yaratma eylemini imkânsız kılar. Dolayısıyla, genç Marx'ın yazılarında, generatio aequivoca fikrinin işlevi, evrimcilik fikrinin işleviyle eşdeğerdir. Bunun başlıca kusuru daha sonra bilimsel bir şekilde çürütülecek, bulanık bir teoriye dayalı olması da değil, Marx'ın henüz olgunlaşmamış dünya görüşünün kıyısında, sadece bir fikir olarak kalmasıdır belki. (20) Böylece, insanlık tarihini, doğal tarihin bütün geri kalan kısmıyla birleştirerek tek bir dünya görüşü haline getirme işi, ampirik bakımdan doğrulanmamış, hattâ kurgusal biçimde bile geliştirilmemiş, bir aklî hipoteze bırakılmış oldu. Öte yandan, hernekadar paradoksal görünse de, bu sınırlılığın, Marx'ın bilimsel etkinliğinin, ta başından beri, ciddiyetinin ve büyüklüğünün bir göstergesi olarak kabul etmek gerekir. Toplumun gelişmesini, doğal tarihin bir süreci olarak kavramış, (21) ampirik olarak araştırılan olguların akılcı bir şekilde yeniden düzenlenmesi demek olan bilimsel yöntemi olanca kesinliğiyle uygulama gereğini duymuş, toplumsal gelişme yasalarının analizinde bunu uygulamıştı. Bundan sonra, sırf sistem aşkı yüzünden, yöntemini tersine çevirip toplumun yeni maddeci bilimini doğanın eski maddeci felsefesine bitiştiremezdi. Tek bir bilim hedefi, ancak bütün alanlarda bilimsel araştırmanın paralel ilerlemesiyle hayalî olmayan bir biçimde gerçekleştirilebilirdi. Bunun gerçekleşmesi için de, Marx, yalnızca bilginin artmasını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerinin ilerlemesini de gerekli görüyordu. Darwin'in eserinin bir temsilcisi olduğu bu hedef yönünde atılan ileri adımın, Darwinci kültürle etkin işbirliğine girilmekle, nasıl iki adım gerilediğini göreceğiz şimdi.

2. Maddeci Yöntem

Türlerin Kökeni, evrimcilik fikrine, tarihî bir süreç olarak doğa kavramına, ilk kez olarak tamamıyla bilimsel, yani hem akılcı, hem de ampirik bir temel kazandırdı. Gerek bütünüyle

aklî hipotezler, gerekse ampirik verilerin derlenmesi, sınıflandırılması ve analizi, bilim tarihin aslî ögeleri, bilimin gelişmesinin yapıcı parçalarıdır. Ama bilgi akımının nesnel sonucu, yani *bilimsel doğru*, ancak ampirik araştırma ile akılcı yorum, geride yabancı tortular bırakmaksızın çakıştığı zaman ortaya çıkar. Darwin'den önce evrimcilik teorisinde bu çakışma gerçekleşmemişti. Özellikle onsekizinci yüzyılın maddeci filozofları (Diderot, Maupertuis, Holbach ve başkaları) evrimcilik fikrini kurgusal bir temel üzerinde işlemişlerdi; ampirik araştırma ise, geleneksel kavramlara kolay kolay uydurulamayan veriler biriktirmişti. Dolayısıyla, Buffen'dan beri, ampirik verileri evrimci fikirlerle bağlantılı biçimde yeniden sistemleştirmeye çalışan birçok doğa bilimcisi çıktı. Ama iki öge arasındaki bağlantı her zaman, hiç değilse kısmen dışsal kalmıştı. Doğa bilimleri alanında Darwin'e öncülük edenler arasında şüphesiz en yeteneklisi olan Lamarck bile, ancak ampirik analizden hiç destek almayan aşırı hipotezlerle evrim teorisinin güçlüklerinin üstesinden gelebilmişti. Dolayısıyla bir yandan naif bir mekanik anlayışın kabalıklarına, bir yandan da tepeden inme bir erekliliğe başvurmak zorunda kalmıştı. Ama gene de, bütün o yoktan var edilmiş, yaklaşık niteliklerine karşın Darwin'in eserini mümkün kılan hazırlıklar bunlardı. Gözlemlenen olguları ve toplanan verileri açıklayacak akılcı bir hipotez olarak evrim fikri, bilimsel kanıtlamalara girmeden çok önce Darwin'in aklındaydı (Bu fikrin kendisini "kovaladığını" söyler). Dolayısıyla, ampirik araştırma *bilimsel evrim teorisinin* kurulmasında ne kadar etkili olduysa, bu *fikir* veya *akılcı hipotez* de o kadar etkiliydi. Darwin bundan sonra yirmi yıl daha çalıştı ve bu hipotezin aklîliğini olgularda ve sadece olguların kendilerinde yeniden keşfetti; böylece, ampirik araştırma ile akılcı yorumun çakışmasını sağladı.

Gelgelelim, evrim teorisinden yana mümkün olan bütün kanıtlamaları, türlerin gerçekte gösterdiği bütün değişimlerle bileştirmek, bu amacın gerçekleştirilmesi için yeterli değildi. Darwin'in de çok iyi gördüğü gibi, aynı zamanda evrim *tarzını*, yani, türlerin değişimlerini geçirdikleri mekanizmayı ampirik bir biçimde açıklamadıkça, herhangi bir kanıt, kesinlikle ispatlayıcı olamazdı. (22) Evrimsel mekanizmanın geleneksel modelleri (kullanışlılık ve kullanışsızlık ilkesi, dışsal çevrenin kalıtım yoluyla edinilmiş karakteristikleri etkilemesi) ona yeterli görünmüyorlardı. Çünkü hernekadar ampirik gözlemde çıkarılmış olsalar da, açıklayıcı bir kendine–yeterlilikleri yoktu bunların; böylece, her seferinde şu ya da bu yoldan doğanın teleolojik yorumuna geri dönülüyordu. Darwin hiçbir zaman, bu geleneksel modellerin değerini yadsımak niyetinde olmadı. (23) Bunu yapacak yerde, değişimin içerisinde işlediği ko-

şulları daha derinlemesine inceledi ve sonunda evrim mekanizmasının *baş* etkeninin doğal seçme ilkesi olduğu sonucuna vardı. Ona göre, en önemli olgu buydu ve öteki olgular derecelerine göre bunun çevresinde kümelendirilebilirdi; ampirik gözlemin her zaman içinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı, raslantı görünümü ve karşılıklı etki yumağı, ancak bu uçtan çözülmeye başlandığında açılabilirdi. Böylece, bütün ereksel açıklamalar fazlalık haline geldi ve sonunda, Marx'ın dediği gibi, "ölümcül darbe"yi yedi.

Kapital'de Marx'ın Söyledikleri

Bu durumda *Türlerin Kökeni*, Marx'ın ilgisini ister istemez çekecekti; yalnız sonuçları nedeniyle değil, tamamen maddeci —yani bilimsel— yöntemiyle de. Yukarıda alıntı olarak verdiğimiz ilk coşkulu değerlendirmelerinde Marx'ın pozitif yargısı daha çok eserin toplam sonuçlarıyla ilgili görünüyor, ama daha sonra Darwinciliğin tartışmaya yol açacak yanlarıyla birlikte, yöntemsel önemini de vurgulamaktan geri kalmadı. Örneğin *Kapital*'deki önemli bir dipnotunda, teknolojinin tarih yazımıyla ilgili önemi sorunuyla bağlantılı olarak, tarihin maddeci anlayışı için gerekli yöntem sorusu ortaya atılır; bu dipnotunda Marx Darwin'i kendi kanıtlamasının başlangıç noktası olarak alır ve onun eserini, maddeci yöntemin örnek bir uygulaması gibi anlatır: "Darwin, doğa teknolojisinin tarihine ilgimizi çekti, yani, bitki ve hayvanların organlarının oluşumuna; bu organlar, hayatı sürdürmek için üretimde araç olarak iş görmektedir. İnsanın üretici organlarının, bütün toplumsal örgütlenmenin maddî temeli olan organların tarihi, aynı derecede ilgi görmeyi haketmiyor mu?" (24) Öte yandan, *Kapital*'deki bu dipnotunun sonunda, "soyut bir şekilde doğa bilimlerine göre modellendirilmiş" bir maddecilik anlayışına karşı uyarıda bulunmayı da Marx gerekli görmüştü. "Tarihi ve sürecini dışta bırakan" böyle bir maddeciliğin kusurları, diye devam ediyor, "sözcülerinin, kendi uzmanlık alanları dışında bir şey söylemeye yeltendikleri her sefer kendini gösteren soyut ve ideolojik kavramlardan hemen anlaşılır." (25) Burada bir noktayı yanlış anlamamak için dikkatli olmalıyız. Marx'ın uyarısı doğa bilimlerinin maddeciliğine karşı değil, *soyut bir şekilde doğa bilimlerine göre modellendirilmiş bir maddeciliğe* karşı. Bu, temel bir ayrımdır: Aslında ona göre maddeci yöntem ile bilimsel yöntem eşdeğerdir, aynı kavram için kullanılan iki terimdir (yukarıdaki alıntıdan biraz önce, "tek maddeci, dolayısıyla tek bilimsel yöntem"den söz etmektedir) (26) Ayrıca, doğa bilimlerinin bütün tarihî gelişmeleri dışarıda bıraktığını da düşünmez: Başlı başına

Darwin örneği de bunun böyle olmadığını gösterir. Ama burada "tarih ve tarih süreci" üstüne konuşurken, sözlerinin bağlamı, insanî üretici güçlere ve onlara tekabül eden toplumsal ilişkilere özgül olan tarihî süreçten söz ettiğini gösterir; yani, toplumun bilimsel bilgisi tarihî süreç dışında mümkün değildir ve bu durumdan ötürü, *tarihî maddecilikten* söz etmek zorunludur. "Soyut bir şekilde doğa bilimlerine göre modellendirilmiş" herhangi türden bir maddeciliğin dışında kalan şey, bu tarihî süreçtir ve o çeşitten soyutlamaları yapanlar, kendi uzmanlık alanları dışına çıktıklarında bu yüzden yanılırlar. Öte yandan Marx bilim adamlarını kendi uzmanlık dalları içinde kapanıp kalmaya çağırmaktan da dikkatle kaçınmaktadır. Böyle bir şeyin gereğine inansa, kendisi de böyle davranır, Darwin dahil çeşitli doğa bilimlerine sık sık değinmekten kaçınırdı. Öyleyse, çeşitli bilimler, özellikle de doğa bilimleri ve toplumsal bilimler, doğa bilimleri ve felsefe arasındaki ilişkiler nelerdir? Hiç şüphesiz karmaşık bir sorun bu, ama Marksizm ile Darwincilik arasındaki üstü kapalı ilişkilerin araştırılması, bu soruna bir açıklık getirebilir.

3. Darwin ve Malthus

Gördüğümüz gibi Marx'la Engels'in Darwin'le ilgili ilk coşkulu sözleri, her seferinde, "kaba İngiliz yöntemi", "İngilizlerin kaba geliştirme tarzı" gibi eleştirilerle dengelenmişti. Genel olarak marjinal bir ihtiyat payıydı bu, çünkü sözkonusu olan araştırma değil, açıklama yöntemiydi. Açıklama yönteminin her zaman araştırma yöntemi düzeyinde olmadığı, araştırma yöntemindeki bilimsel kesinlikçiliğin, açıklama yönteminde her zaman aynı ölçüde ortaya çıkmadığı, belki Darwin'in kendisinin de itiraz etmeyeceği bir yargıydı. Çünkü *Otobiyografi*'sinde, açıklık ve kesinlikle düşüncelerini dile getirmekte her zaman güçlük çektiğini kabul etmiş, bu eksikliğine açık yüreklilikle yerinmişti: "Zihnimde sanki bir çeşit yazgı var, önermelerimi başlangıçta hep yanlış ya da ters bir biçimde koyuyorum" (27)

Ama Darwin'in genel açıklama yönteminden, formülasyonlarındaki kesinsizliğin, akıl yürütmesindeki bir eksikliği meydana vurduğu bazı önemli soruları incelemeye geçtiğimizde, Marx ile Engels'in koydukları ihtiyat payı daha az marjinal görünür. Örneğin, Darwin'in Malthus'la ilişkisi böyle bir sorudur. Darwin, kendisini izleyenlerin tersine, uzmanlık alanı dışına çıkmaya hiç meraklı değildi; ama bu seferinde bilim adamı titizliğini bırakıp alanından uzaklaşmıştı. Bu davranışının sonucu olarak doğan kargaşalık, sadece Darwin'in kendi anlayışıyla sınırlı değildi, çünkü bugün bile, Malhtus'un

nüfus teorisi genellikle Darwin'in evrim teorisinin başlıca kaynaklarından biri olarak anılır. Darwin kendisi, Malthus'u yardıma çağırdığında, onun düşüncesini daha derinlemesine anlamaya çalışmıyordu. *Nüfus İlkesi Üzerine Deneme'yi gelişigüzel* okumuş, edindiği ilk rasgele izlenime takılmıştı. (28) Darwin'i daha sonra yorumlayanlar da ilk metinleri incelemek zahmetine girmediler; oysa bunlar tanınmış metinlerdir ve bulunmaları, böylece Darwin'in değinmelerinin gerçek değerinin tesbiti, o kadar güç bir şey değildir.

İki Orantı

Türlerin Kökeni'nin, eserin planını açıklayan girişinde Darwin şunları yazmıştı: "Bundan sonraki bölümde, dünyada bütün organik varlıkların, artışlarının yüksek geometrik oranından kaçınılmaz şekilde ortaya çıkan Varoluş (Varkalma) Mücadeleleri ele alınacaktır. Bu, Malthus'un, bütün hayvan ve bitki âlemlerine genişletilmiş olan öğretisidir." (29) Toplum için geliştirilmiş bir öğretinin biyoloji alanına aktarılmasının bilimsel geçerliği, bir ilke olarak, şüphesiz tartışmaya açıktır. Ama bu durumda yöntem üstüne bir tartışma, bir fazlalık olur, çünkü Darwin kendisi de, "Malthus öğretisini" bütün hayvan ve bitki âlemlerine uygulamak istediğini söylediği anda, bu öğretiyi kendisini tanımlayan bütün özelliklerinden soymuş oluyor ve elinde, eskisiyle ancak nominal yakınlığı olan bir kalıp kalıyor. Çünkü ne varoluş mücadelesi ilkesi, ne de nüfusun doğal olarak geometrik biçimde artması, Malthus'un teorisini haklı göstermeye yarayabilir. Malthus kendisi de —Marx'ın ve başka iktisatçıların dikkati çektikleri bilimsel aşırmalarına karşın— bu ilkeleri haklı göstermek için başka yazarlara başvuruyordu. Malthus'un "keşfi", bütün *Nüfus İlkesi Üzerine Deneme*'nin dayandığı ana sütun, her yirmi beş yıllık dönemde doğal olarak *geometrik oranda* artan insan nüfusuyla, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın (Malthus, kendi görebildiği çerçeveye uyarak, "insan çalışmasının en elverişli koşullarında," diyordu), aynı süre içinde ancak *aritmetik oranda* artabilen geçim araçları arasındaki farazî *uyuşmazlık,* bu felâketli kıskaçtı. İki oran arasındaki bu uyuşmazlık, ancak insan toplumu içinde bir anlam taşıyabilir; insan toplumu dışında, geçim araçlarının, aritmetik oranda bile olsa, sürekli artışından söz etmek aslında mümkün değildir; Malthus'a göre bitkiler ve hayvanlar için böyle bir sorun ortaya bile çıkmaz, çünkü olay "gayet basit" bir biçimde, fazlalığın otomatik olarak elenmesi şeklinde yürüyecektir. (30) Darwin, Malthus'un teroisini uyguladığını iddia ederken, aslında onu yalanlamıştı; Malthus'a bu kadar "basit" görünen bu sorunun gerçekte ne kadar karmaşık, zengin ve çok-biçimli olduğunu göstermişti.

Malthus'un teorisinin anlamını zorladığı şüphesi Darwin'in de aklına gelmiş olmalı. Çünkü sonradan, ilk formülasyonunun değişik bir biçimini üretti ve böylece herhalde aklına gelen itirazı karşılamış oldu; "artışın geometrik güçleri" başlığının altında, şunları söyler: "Malthus öğretisinin, daha büyük bir güçle bütün hayvan ve bitki âlemlerine uygulanmasıdır; çünkü sözkonusu durumda yapay bir yiyecek artışı da, akıl yoluyla evlenmekten vazgeçiş de olamaz." (31) Ama bu dikkatsiz mantıkî sıçramayı yaparken, Darwin, geçim araçlarının aritmetik artışı öncülü olmadıkça, Malthus teorisinin "daha büyük bir güçle" uygulanamayacağını, aslında hiçbir şekilde uygulanamayacağını unutur. Bu durumda Malthus'un teorisi, bütün özgül anlamını kaybederek içeriksiz bir mecaz, basit bir edebî anı haline gelir. Gerçekte Darwin'i ilgilendiren "geometrik artış" değil, doğal ayıklanmanın vazgeçilmez ön-gereği olarak, varoluş mücadelesiydi. Ama bu varoluş mücadelesinin, Darwin'in Malthus'a biçimsel değinmesinde söylediği gibi, bütün canlıların "geometrik ilerlemenin hızlı artış oranı" ile herhangi bir ilgisi yoktu. Aslında sorun —kendisinin de hemen eklediği gibi— bütün türlerde "varkalabileceklerden daha çok sayıda birey üretilmesiydi". Ama böyle bir olay sözkonusu olduğunda, artış hızının oranı herhangi bir önem taşımaz, kendi varoluş koşullarını üretmek ve artırmak yeteneğinden yoksun olan canlı varlıkların varoluş mücadelesi, oranın geometrik ya da aritmetik olmasına bakmadan devam eder (ve aslında yeniden üretim oranı, hayvan ya da bitkilerin değişik türlerine bağlı olarak daha hızlı veya daha yavaştır).

Böylece görüldüğü gibi Malthus'un teorisi Darwin'in düşüncesine yüzeysel bir biçimde katılmıştır ve özünde buraya yabancı bir ögedir. Malthus'un, *Türlerin Kökeni* yazarının üzerindeki etkisinin raslansal ve gelişigüzel özelliği, Darwin'in, *Otobiyografi*'sinde, ünlü iktisatçıya şükran borcunun nasıl ortaya çıktığını anlatan bölümünden de bellidir. Darwin, "ayıklanmanın doğal durumda yaşayan organizmalara nasıl uygulanacağı" konusunda bir sonuca varamadığı ilk araştırma evresini anlattıktan sonra şöyle devam eder: "Ekim 1833'de, yani sistematik araştırmama başladıktan on beş ay sonra, *eğlence* olsun diye Malthus'un *Nüfus* denemesini tesadüfen okudum ve *bitkilerle hayvanların huylarını uzun süre gözlemlediğim için* varoluş mücadelesi fikrine hazırlıklıydım; o zaman, bu koşullar altında bazı elverişli değişikliklerin yaşayacağını, elverişsiz olanlarınsa yok olacağını birdenbire kavradım. Bunun sonucu, yeni türlerin oluşumu olacaktı. Şu halde, işte, çalışmama yardımcı olacak bir teori bulmuştum..." (32) Demekki Malthus'un Darwin'e yararı sa-

dece dolaylı yoldan olmuştur ve bu yardım, Malthus'un varoluş mücadelesi ilkesine dikkatini çekmiş olmasına indirgenebilir. Oysa Malthus kendisi bu ilkeyi keşfettiğini ileri sürmüyordu ve Darwin de zaten ampirik gözlemleriyle bu kadarını görmüştü. Aslında, varoluş mücadelesi nosyonunun kazanılmasından sonra da, Darwin'in ancak yarı yola kadar gelebildiği buna eklenmelidir. Çünkü çalışmasına yardımcı olacak bir teori bulabilmek için, varoluş mücadelesi koşullarında elverişli değişim geçirenlerin yaşayıp geçiremeyenlerin yok olacağını da düşünmesi gerekiyordu — ama bu sonuca varmakta Darwin Malthus'dan herhangi bir yardım görmedi.

Şu halde, Dühring gibi, Darwin'in varoluş mücadelesi teorisini Malthus'dan alınma olduğu için eleştirenlere karşı Engels'in tepkisinin haklılığını anlayabiliriz. "Darwin," diyor Engels, "varoluş mücadelesi fikrinin kökeninin Malthus'da olduğunu söylemeyi aklından geçirmezdi. Sadece, kendi varoluş mücadelesi teorisinin, bir bütün olarak hayvan ve bitki dünyasına uygulanmış Malthus teorisi olduğunu söyler. Darwin, Malthus'un teorisini böyle saf, eleştirellikten bu kadar uzak bir tavırla benimsediği için büyük bir pot kırmış olsa da, doğada varoluş mücadelesini algılamak için Malthus'un gözlüğüne hiçbir gerek olmadığını herkes ilk bakışta anlayabilir; örneğin, doğanın onca cömertlikle ürettiği sayısız tohumlarla, olgunlaşabilenlerin azlığı arasındaki çelişki; aslında çok zaman çözümünü varoluş mücadelesinde bulan bir çelişkidir — hem de, mücadelenin en amansızı. Ücret yasaları, nasıl, Ricardo'nun kendilerine temel olarak gösterdiği Malthus kanıtlamaları unutulup gittikten sonra da geçerliliklerini korudularsa, aynı şekilde varoluş mücadelesi de, herhangi bir Malthus yorumu gerekmeden doğada sürüp gidebilir." (33)

Malthus ile Darwin Arasındaki Daha Derin Bağlantı

Darwin, Malthus'u okumaktan, işine pek yaramayan bir öğretiyi hiçbir eleştiriden geçirmeksizin kabul edecek dereceye kadar etkilendiğine göre, şimdi, bu durumun bir açıklamasını yapmak gerekiyor. Aslında, Darwin'in düşüncesiyle Malthus'un çalışması arasındaki dışsal ve yüzeysel bağlantı, *Türleri Kökeni*'nin çok daha ciddî ve önemli bir şeyle bağlantısını açığa vuruyor: bu *Nüfus İlkesi Üzerine Deneme*'nin, o sıralar hâkim sınıflar çıkarına bir muamma haline getirdiği halde, gerçekte kabaca dikkati çektiği şeydir. Bitki ve hayvan dünyasına uygulanan, Darwin'in söylediği gibi, Malthus'un *toplumsal öğretisinden* çok, bu öğretiyi esinlendiren *toplumsal gerçeklikti;* doğa bilimcisi, bu durumda, araştırmasının konusu olan bitki ve hayvan doğasının gerçekliğini gördüğünü

düşünmüştü. Darwin'le Malthus arasındaki ilişkinin bu ikili görünümünü (dolaysız ilişkinin yüzeyselliğini gideren dolaylı ilişkinin derinliği) Marx 1862'de Engels'e yazdığı bir mektupta dile getirmişti. "Geçenlerde yeniden açıp okuduğum Darwin'in 'Malthus' teorisini *aynı zamanda* bitkilerle hayvanlara uyguladığını söylemesi karşısında güleceğim geliyor; sanki Malthus'un bütün yaptığı teoriyi hayvarlarla bitkilere *değil* de, hayvanlarla bitkilere karşı —ve geometrik ilerlemeyle— yalnız insanlara uygulamakmış gibi. Darwin'in hayvanlarıyla bitkileri arasında, işbölümüyle, rekabetiyle, yeni pazarlar açılmasıyla, "icat"larla, ve Malthus'un 'varoluş mücadelesi' ile kendi İngiliz toplumunu görmesi dikkate değer bir şey. Hobbes'un *bellum omnium contra omnes*'i* bu; insanın aklına ayrıca Hegel'in *Phenomenology*'si de geliyor; sivil toplumu bir 'mânevî hayvanlar âlemi' diye betimlemesi. Oysa Darwin'de hayvanlar âlemi sivil toplum görünümüne giriyor." (34) Bu sözlerin şakacı, alaycı tonu bizi yanıltmamalı; Marx, Darwin'i hicvetmiyor. Ona duyduğu hayranlık —göreceğimiz gibi— hiçbir zaman eksilmemişti. Marx, bir doğa bilimcisinin tarafsız eserine bile yansıyan burjuva toplumuna karşı nesnel taşlamasını dile getiriyor. Engels de aynı temayı *Doğanın Diyalektiği*'nin önsözünde, aynı tutumla ele almıştı: "Darwin, iktisatçıların en yüksek tarihî başarı olarak kutladıkları serbest rekabetin, varoluş mücadelesinin, *hayvanlar dünyasının* normal durumu olduğunu gösterirken, insanlık ve özellikle kendi yurttaşları hakkında ne kadar acı bir hiciv yazdığının bilincinde değildi. Ancak üretim ve dağılımın planlı bir biçimde yürütüldüğü, bilinçli olarak örgütlenmiş toplumsal üretim, insanlığı toplumsal bakımdan hayvanlar dünyasının geri kalan kısmının üzerine yükseltebilir; genel olarak üretimin, insanlığı türsel bakımdan bu duruma getirdiği gibi." (35)

Darwin kendi hesabına, bu sorunların eşiğine bile varamamıştı. Burjuva toplumunun sınırlarını hiçbir zaman aşmadığı gibi, organik doğanın gelişme yasalarını incelemek için uyarlı bir şekilde kullandığı bilimsel yöntemlerin toplumun incelenmesine uygulamanın mümkün olabileceğini de hiç düşünmemişti. Gerçi Darwin, ondokuzuncu yüzyıl sonu pozitivist kültüre bulaşan Toplumsal Darwinciliğin babası değildir, düşüncelerinin bu yan-ürününden ancak pek küçük bir ölçüde sorumluydu. Ama toplumsal sorunlara değinmekten kaçınamadığı ölçüde, o bile yöntemsel bir çürümeden kendini koruyamamıştı. Bu bakımdan, örneğin, *İnsanın Türeyişi*'ndeki, "insan soyunun iyiliğinin ilerlemesi" ile ilgili sonuç-

* Bellum omnium contra omnes: Herkesin herkese karşı savaşımı. – Ed.

ları önemli sayılabilir. Bunun "çözülmesi güç" bir sorun olduğunu söyler (tabiî, sorunun terimleri ne kadar bilim dışı bir biçimde konursa, çözülmesi de o kadar güçleşir). Bu bölümde Malthus'un sözü edilmediği halde, onun nüfus teorisi Darwin'in tek tutanak noktasıdır; öte yandan, bilimsel tutumu bu noktada öylesine gelişigüzeldir ki, Malthus'un toplumsal teorisini organik doğanın bütününe uyguladığını iddia ettikten sonra, Malthus'culuğun toplumsal alandaki sonuçlarını yadsır. Ne var ki, karşı Malthus'cu tezlerini haklı göstermek için ileri sürdüğü sebepler, Malthus'cu tezleri savunmak için genellikle ileri sürülen sebepler kadar bilim dışıdır. Malthus'un nüfus fazlasını gidermek için önerdiği evlenme kısıtlamasını eleştirir Darwin; gerekçesi, nüfus fazlası olmadan varoluş mücadelesi için gerekli koşulların eksik kalacağı düşüncesidir ve Darwin, varoluş mücadelesi olmadan ilerlemenin mümkün olabileceğine inanmaz. (36) Burada, doğa bilimlerinin maddeciliğinden, soyut bir şekilde doğa bilimlerine göre modellendirilmiş bir maddeciliğe yuvarlandığı açıktır. Darwin bir bilim adamı olarak hayvan ve bitki dünyasında yaptığı ampirik gözlemlerden, varoluş mücadelesi ilkesini çıkarmıştı; organik doğanın gelişme yasalarını somut bir biçimde araştırmak ve bunların mekanizmalarıyla yasalarını bulmak için bu ilkeyi kullanmıştı; ama iş toplum süreçlerinin incelenmesine gelince, aynı bilimsel araştırma yöntemlerini izleme gereği aklına bile gelmedi ve bunu yapacak yerde doğa biliminden elde edilmiş sonuçları soyut bir biçimde bir başka bilime aktardı —yani, toplum bilimine. Bu alanda, somut ya da özgül bir araştırma yapmadan, aynı yöntemle geçerli sonuçlar çıkarılabileceğine inanıyordu. (Bu davranıştan garip bir paradoks doğdu: Evrim teorisiyle, doğanın tarihîliğini göstermeye herkesten çok katkıda bulunan bir bilim adamı, sonunda, doğal tarihin insan tarihi olan parçasında, tarihî süreci yadsımış oldu. Bitki ve hayvan dünyasını koşullandıran varoluş mücadelesi, insanın hiçbir zaman kendini kurtaramayacağı ebedî bir doğa yasası olur, bir teşvik öğesi olduğu gibi aynı zamanda evrimin aşılamaz bir engeli haline de gelir. Darwin, eklektik bir titizlikle, varoluş mücadelesinin insan tarihinin ilerlemesinde tek, hattâ başlıca ilerleme aracı olmadığını söylediği halde, eserinden çıkan sonuç budur. Böylece, yönteminin tersine çevrilmesi için gerekli işareti vermiş olur; doğa yasalarının ebedîliğinin yadsınması, tarihî yasalar olarak yeniden yorumlanmaları, bu ters dönüşten sonra, toplumsal gelişmenin tarihî yasalarının, ebedî doğa yasaları gibi sunulmasına dönüşür.

Bu yöntemsel geri dönüş —Darwin'de yarı belirsiz bir durumdadır, eserinin kıyısında kalır ve düşüncesinin burjuva sınırlılığının bir işareti gibidir— daha sonraki Darwinci kültürde merkezî bir yere oturdu; böylece sınırlarını göstermekle kalmayıp, etkisinin temel karakterini de belirledi. Böyle bir kaymayı mümkün kılan etmen, Darwin'in doğa bilimleriyle tarihî bilimleri bir araya getirme yolunda attığı başarılı adıma karşın, bilimin birliği sorununu yeni bir açmaza getirip bırakmasıydı.

4. Bilim, Felsefe ve Din

Bu açmazdan çıkmanın tek yolu olmasa da, onsuz edilmez bir koşulu, tek tek bilim dallarının, kendilerini kendi dar ilgi alanları içine hapsedip başka bilim dallarını görmezden gelmekten vazgeçmeleridir. Ama bu güzel hedef, araştırma alanının artan uzmanlaşma gereği yüzünden pratik bir engelle karşılaşıyor. Her bilim adamının biresyel bilgi ufukunu genişletmek pahasına bu uzmanlaşmanın feda edilmesi de istenemez. Ne var ki, kendi araştırma alanı dışında kalan bilgilere karşı entellektüel merak eksikliği, herhangi bir bilim adamı için büyüklüğün göstergesi olmayacaktır. Şüphesiz büyük bir bilim adamının da aşmayı başaramadığı entellektüel sınırlamalar olabilir; bir bilim adamı olarak değeri bu sınırlarla ters orantılı değildir. Ama bu sınırları, araştırmasını ne kadar az etkilerse, o da, bunları bilimin sınırlarıymış gibi haklı göstermeye kalkışacak yerde, kendi kişisel sınırlılıkları olarak kabul etme açıklığını gösterebilecektir. Böyle ölçülü ve açık bir öz-eleştiri Darwin'de, bilimsel araştırmacılığın ve insan bilgeliğinin dokunaklı bir belgesi olan *Otobiyografi*'nin en güzel bölümlerinde de görülebilir. (37)

Marx, hem toplumsal, hem de doğal bilimleri —araştırma düzeyinde— aynı anda ele almayı elbette düşünemezdi, ütopik bir her şeyi bilme özlemiyle de bilimin birliği sorununu çözmeye kalkışamazdı. Marx gibi bir bilim adamı, kendi çağında doğa bilimlerinin hızlı ilerlemesi karşısında kayıtsız kalamayacağı gibi, yeni bilimsel keşiflerin içerisine konacağı genel entellektüel perspektiflerin neler olduklarını kendi kendine sorma gereğini de özellikle duymak durumundaydı. Böylece, bu bilimler hakkında yüzeyseli aşan, eleştirel bilgi edinme ihtiyacı zorlayıcı bir görev, kaçınılmaz bir iş haline geldi. Gördüğümüz gibi, bu yöne ilk ilerleyen Engels olmuştu ve aynı yolda yürüme gereğini duyduğunda Marx da bunu hatırlamaktan geri kalmadı. Engels'e yazdığı 4 Temmuz 1864 tarihli mektubunda —bu mektuptan, o sırada fizyoloji ve

sinir sisteminin anatomisi üstüne eserlere gömülmüş olduğunu anlıyoruz— ilkin Hegel'in *Phenomenology*'sindeki bir noktayla, Lord'un *Popular Physiology*'sindeki (Popüler Fizyoloji) frenoloji eleştirisi arasında bulduğu bir yakınlığı sevinçle kaydettikten sonra, şunları ekliyor: "Biliyorsun ki bir; her şeye biraz gecikmiş olarak yetişirim; ve iki; her zaman senin izinden yürürüm. İşte şimdi de boş zamanımda bol bol fizyoloji ve anatomi çalışacağım ve ayrıca ders de alacağım (*ad oculos** gösteriler ve teşrihler)."* (38) Şüphesiz Marx'ın Engels'le ilişkisi üstüne bu sözünü olduğu gibi kabul edemeyiz; Marx büyük dostu ve iş arkadaşında en ufak bir entellektüel özenti olmadığını bildiği için bu sevgi dolu ve şakacı abartmayı yapabiliyor (39) ama öte yandan, bu sözlerin gerçek anlamını da görmezlikten gelemeyiz. Bu sözlerden anlaşıldığı gibi (1) Engels Marx için önemli bir entelektüel esin kaynağı ve teşvik öğesiydi ve (2) Marx, Engels'in daha sonradan *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği*'nde sistemli bir şekilde geliştirdiği alana büyük bir değer veriyordu.

Huxley'in Agnostisizmi

Öte yandan, Marx ve Engels'in doğa bilimleri alanında geçirdikleri bu çıraklık dönemine ait yargılarının tekil ayrıntılarda bazen gerçeğe uymamasına ve kendi aralarında da görüş ayrılıklarına raslanmasına şaşmamalıyız. (40) Asıl önemli olan, bilimsel yöntemle ilgili temel sorunların değerlendirilmesidir ve Darwin'ciliğin yayılmasıyla patlak veren kültürel tartışmanın başlıca temaları da işte bu temel sorunlarla —ki burda Marx'la Engels arasında hiçbir zaman anlaşmazlık olmamıştır— ilgili olarak belirginleşmiştir. Bu tartışmanın merkezinde bilim ile felsefe, bilim ile din arasındaki ilişki sorunu yatıyordu. Gerçi burda bile sorunun yalnız Darwin'le, hattâ en başta Darwin'le ilgili olmadığı doğrudur (Labriola'nın belirttiği gibi Darwin "biliminin filozofu değildi" (41); kendisi kenarda kalarak daha genel teorileştirmelerin sorumluğunu da, alenî polemiklerin yükünü de başını Huxley'in —"Darwin'ciliğin baş savcısı"— çektiği taraftarlarına bırakmıştı). *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasıyla başlayan entellektüel devrim, ilk savaş alanına birdenbire din konusunda çattı. Ne var ki uzun süren bir çatışma olmadı bu, hiç değilse en keskin biçimiyle öyle olmadı; çok geçmeden kısmî bir uzlaşma temeli buldu. Engels, Nisan 1863 tarihli bir mektubunda Marx'ın dikkatini Lyell ve Huxley'in bazı yazılarına çekerek, "Burda eski inançlara —hem de her yönden— sert saldırılara girişe-

* Ad oculus: 'Gözler önünde' anlamına gelen latince deyim. – Ed.

rek kıymeti koparıyorlar," diyor, ama dinin savunulması için sulandırılmış bir akılcılık türü hazırlama yolunda çabalara kaçınılmaz olarak girişileceği uyarısını da ekliyordu. (42) Birkaç yıl sonra, 1868'de, bu defa Marx, Darwin'ci kültürün tutumundaki çelişkili bir belirtiye işaret etti: "Huxley, son Edinburg konuşmasında son birkaç yılda olduğundan yine daha maddeci göründü, fakat geri çekilmek için de kendine bir açık kapı bıraktı. Doğru dürüst gözlem yaptığımız ve düşündüğümüz sürece maddecilikten yakayı sıyıramayız. Ama bu, aslında, bir neden-etki ilişkisi sorunudur, ve 'büyük yurttaşınız Hume' eşyanın kendisiyle kategorilerinin hiçbir ilintisi olmadığını çoktan ispat etmiştir. *Ergo* [dolayısıyla] dilediğinize inanmakta serbestsiniz. QED.*" (43) Bilindiği gibi Huxley sonradan bu tutumu ifade etmek için o çok isabetli "agnostisizm" terimini uydurmuştur. Engels de bunun "utangaç maddecilik" olduğunu söylediği zaman Marx'ın bu sözlerine tekrar atıfta bulunmaktan öte bir şey yapmıyordu. (44)

Darwin'in Şüpheleri

Hiç şüphe yok ki bu agnostisizm örtüsü, Darwin'ciliğin bilimsel ruhunun karşısına çıkan engelleri yumuşatmasına ve defetmesine imkân sağlayarak başarısını çabuklaştırdı, kolaylaştırdı; ama, aynı zamanda, sonraki çöküşünün koşullarını da hazırladı. Bu süreç birçok bakımlardan zigzaklı ve karışık bir yol izlemiştir, fakat ana çizgilerini yeniden ortaya çıkarmak güç değildir. Örneğin Darwin kendisi dine inanmıyordu (ya da hiç değilse belli bir noktadan sonra artık inanmaz olmuştu), ama bunun herkesce bilinmesini istemiyordu; yani evrimciliğin dinle bağdaşabilir olduğu sanısını sürdürmekten yanaydı. Özel konuşmalarında kendisinin bir "agnostik" olduğunu itiraf etmesine karşın onun agnostisizmi, Huxley'inkinin tersine, her türlü felsefî vurgulamadan arınmıştı; temelde, kendi kişisel sınırlarını kabullenmenin yeni bir biçiminden ibaretti, ve Darwin kendi kişisel sınırlarının ötesine geçmemeyi hem dürüstlük, hem de temkinlilik sayıyordu. Öte yandan, onun agnostisizminin içeriği de şüphesiz eski tutumundan daha ileri bir adımı temsil ediyordu. *Otobiyografi*'sinin bir yerinde, *Türklerin Kökeni*'ni yazdığı dönemde tanrıcı [deist] sonuçlara vardığını belirtir: "Bu muazzam ve harikulade evreni, çok gerilere ve ta geleceğe bakabilme yeteneğiyle donatılmış insan dahil olmak üzere, kör raslantının ya da zorunluluğun sonucu olarak" açıklamak imkânsız olduğun-

* QED (Quad erat demonstradum): Geometri problemlerinin sonuna yazılan "ispatlanacak olan buydu" anlamına gelen söz. – Ed.

dan, "bir ölçüde insan zihnine benzer akıllı bir zihne sahip bir İlk Neden"e kaçınılmaz olarak başvurmak zorunda kalmıştı. Ne var ki birçok kararsızlıklardan sonra bu sonuç hakkında şüpheye düştü: "En ilkel hayvanın zihninden geliştiğine tamamiyle inandığım insanın zihni böylesine büyük sonuçlara vardığında ona güvenilebilir mi? Bütün bunlar, bize zorunlu gibi görünen, ama belki de sadece tevarüs edilmiş deneye dayanan neden-etki ilişkisinin sonucu olamaz mı? Çocukların zihinlerine sürekli olarak aşılanan Tanrıya inancın, onların henüz tam gelişmemiş beyinlerinde güçlü ve belki de ırsî bir etki yaparak, tıpkı bir maymunun bir yılandan duyduğu iç güdüsel nefret ve korkudan kurtulmasının güçlüğü gibi, onların Tanrıya inançlarından kurtulmalarını güçleştirdiğini de bir ihtimal olarak gözden uzak tutmamalıyız." (45) Huxley kendisi dine karşı böylesine kâfirce bir kanıt ileri sürmeye hiçbir zaman cesaret edemezdi. Bununla birlikte Darwin'i bu tür düşüncelerini kamuoyuna açıklamaktan alıkoyan salt tedbir ya da taktik temkin değil, her şeyden önce, bu düşüncelerin bilim-dışı niteliği idi. Darwin bu alanda birtakım tahminler ileri sürmekle yetindi, fakat onlara herhangi bir başka tahminden daha büyük bir değer atfetmeye kalkmadı. Nitekim *Otobiyografi*'den yukarda aktarılan pasaj şöyle sona erer: "Böyle karışık ve güç sorunları az da olsa aydınlatmak benim harcım değil. Bütün her şeyin başlangıcındaki esrarı biz çözemeyiz; ben de, kendi payıma, bir Agnostik olarak kalmakla yetinmek zorundaydım."

Dolayısıyla Darwin'in agnostisizmi Huxley'inkinden daha alçak gönüllüydü, her türlü çözüme açık kapı bırakan belli bir kararsızlığı yansıtıyordu. Her iki halde de ampirik ispat mümkün olmadığına göre, spekülatif düşünmeyle Tanrı fikrine varan insan aklı güvene lâyık değilse, Tanrı fikrini spekülatif düşünmeyle inkâr eden insan aklına daha çok güvenilmesi için Darwin bir neden göremiyordu. Spekülasyon alanının bir bölümünü daha spekülasyonun elinden kurtarmış olmakla yetinen bilim adamı, o alanı tümüyle yere sermeyi göze alamadan, kendisine dönüyordu. Ne var ki spekülasyon alanını tümüyle yere sermek için, dinî spekülasyonla başlayarak tüm spekülatif düşüncenin toplumsal karakterini kabul etmek gerekmiyordu sadece (Darwin, gördüğümüz gibi, bunu kabule yaklaşmıştı), spekülasyonun eleştirisinden toplumun eleştirisine geri dönmek gerekiyordu asıl. Bir başka deyişle Marx'la buluşmak gerekiyordu.

Marx'la Darwin Arasında Mektuplaşmalar

Oysa Marx Darwin'in eserini bütün önemiyle anlayıp değerlendirebilecek durumda olduğu halde Darwin, tersine, Marx-

'ın eserinin hiç değilse ne anlama geldiğini kavrayabilecek kadar entellektüel ufkunu genişletmeyi başaramadı, hattâ Marx'ın eserini tanıma fırsatlarını da tepti. Marx'a yazdığı iki mektup bu bakımdan anlamlıdır. Bunlardan 1 Ekim 1873 tarihini taşıyan birincisi, ikinci baskısı henüz yayınlanmış olan *Kapital*'in bir nüshasını Marx'ın ona göndermesi üzerine yazılmıştı.

"Muhterem efendim,

Sermaye üzerine büyük eserinizi göndermekle bana bahşetmiş olduğunuz şeref için size teşekkür ederim. Ekonomi politik gibi ciddî ve önemli bir konuyu daha iyi anlayabilmekle bu şerefe daha lâyık olmayı gerçekten isterdim. Çalışmalarımız çok farklı olmakla birlikte, her ikimizin de bilginin gelişmesini ciddiyetle arzuladığımıza ve bunun, uzun vadede, mutlaka insanlığın saadetini artıracağına inanıyorum.

Hürmetlerimin kabulünü rica ederim, efendim

Charles Darwin"

Bu mektubun nazik edasına karşın açıkça belli ki Darwin kendinin olmayan bir bilimden uzak durmak niyetindeydi ve anlaşılan *Kapital*'in o nüshası Down House'daki kitaplıkta sayfaları hiç açılmadan kaldı. (46) Ama bunu önyargıya ya da kötü niyete bağlamak haksızlık olur. Ne de olsa Marx'ın eseri, Malthus'un *Deneme*'si gibi "eğlence" kabilinden okunacak bir kitap değildi: Ekonomi ya da felsefeden hemen hiç nasibi olmayan Darwin'in altından kalkamayacağı bir entellektüel çabaya ihtiyaç gösteriyordu. Bununla birlikte, Darwin hiç beklemediği bir zamanda adının kamuoyu önünde Marx'ın adı yanına konulması önerisiyle karşılaştığında işin içine daha başka mülâhazalar da karışmış olsa gerek. 1880 yılında Marx Darwin'e bir mektup yazarak *Kapital*'in ikinci cildini ona ithaf etmek için izin istedi. (47) Yazık ki Marx'ın mektubu bulunamamıştır, bu yüzden bu ilginç olayın anlamını tam açıklığa kavuşturmak için gerekli bir kısım ana verilerden yoksunuz. Fakat Darwin'in, Marx'ın önerisinin geri çeviren cevabı elimizde. (48) 13 Ekim 1880 tarihini taşıyor:

Özel

"Muhterem Efendim,

Nazik mektubunuz ve içindekiler için minnetlerimi arzederim. Yazılarıma dair düşüncelerinizin herhangi bir biçimde yayımlanmasına benim onayım gereksizdir; dolayısıyla, ge-

rekmediği yerde onayımı vermem benim namıma gülünç olur. Bölümün ya da Cildin (bana bahşedeceğiniz şereften ötürü teşekkürlerimi bildirmekle birlikte) adıma ithaf edilmemesini tercih ediyorum, çünkü böyle bir şey, bir ölçüde de olsa, hakkında hiçbir şey bilmediğim genel yayını onayladığım anlamına gelecektir. Kaldı ki, her konuda serbest düşüncenin hararetli bir savunucusu olmama rağmen yine de sanıyorum ki (haklı ya da hakksız olabilirim) Hıristiyanlığa ve tanrıcılığa karşı ileri sürülen açık deliller halkı hemen hemen hiç etkilemiyor; düşünce hürriyetini ilerletmenin en iyi yolu insanların zihinlerinin tedricen aydınlanmasıdır ki bu da bilimin ilerlemesiyle gerçekleşiyor. Bu nedenle din üzerine yazı yazmaktan kaçınmak her zaman düsturum olmuştur ve kendimi bilimle sınırlamışımdır. Ne var ki, dine açıktan saldırılara herhangi bir biçimde yardımcı olmam halinde ailemin bazı fertlerinin üzülmelerine mahal vermiş olacağım düşüncesinden de gerektiğinden fazla etkilenmiş olabilirim. Sizden vaki herhangi bir ricayı reddetmek beni üzüyor, fakat yaşlandım ve takatsizim, provaları gözden geçirmek (şimdiki tecrübemle de biliyorum) beni çok yoruyor.

Saygılarımın kabülünü rica ederim

Ch. Darwin"

Çağdaş Bağlam

Her ne kadar Darwin bu mektupta sadece bilimle din arasındaki ilişkileri gözönünde tutuyor görünüyorsa da, Marx'ın ricasına olumsuz karşılık vermesinin de, ondan böyle bir ricada bulunulmasının da nedenleri mektupta tam açık olmayan bazı koşullarda aranmalıdır. Bir kere dikkat etmek gerekir ki, 1880'de Marx *Kapital*'in devamı üzerinde yeniden çalışmaya başlamıştı, ama İkinci Cildin yayınlanmasına daha çok vardı. Henüz ne bir son taslak vardı ortada (tabiî, hiç olmayacaktı da), ne de baskı provaları hazırlanmaktaydı. Muhtemel bir ithaf ve zamanı gelince okuması için Darwin'e provaları gönderme önerisi henüz âcil bir sorun değildi. Marx'ın başvurusunun büyük bir ihtimalle daha başka bir amacı vardı. Çünkü Darwin'cilikle sosyalizm arasındaki ilişkilerin bilimsel bir temele oturtulabilmesi, Darwin bunu kabul ettiği takdirde, o yıllarda gelişmekte olan ve uzun yıllar süren yararsız polemiğin şeklini kesin olarak kıracaktı. Bu polemikte bilim adamları da, sosyalistler de aynı ölçüde yüzeysel davranmaktaydılar. (49) Polemik 1877'de Alman doğa bilimcilerinin Münih Kongresinde Virchow'un, Darwinciliğe düşmanlığını en azgın bir biçimde haklı gösterebilmek için,

Darwin'ciliğin "doğrudan sosyalizme götürdüğü"nü söylemesiyle başlamıştı. Virchow'un sığ ve kötü niyetli eleştirisine karşı Darwin'i savunmak için de Haeckel gibi bir başka büyük bilim adamı sosyalizme saldırmaktan ve sonunda "sosyalistlerin saçma sapan eşitlikçi tezlerine karşı en iyi panzehir olarak" Darwin'in evrim teorisini yaymalarını dirayetli devlet adamlarına salık vermekten başka çare bulamamıştı. Haeckel'in iddiasına göre Darwin'ciliğin siyasî yönelimi gerçekte sosyalist değil, hattâ demokratik de değil, aristokratikti. "Doğal ayıklanma teorisi," diyordu Haeckel, "bize şunu öğretmektedir: Bitkilerin ve hayvanların hayatında olduğu gibi insanlığın hayatında da her zaman ve her yerde sadece küçük bir ayrıcalıklı azınlık yaşamayı ve gelişmeyi başarır; muazzam çoğunluk ise aşağı yukarı vaktinden önce yenilgiye uğrayıp yokolur gider." Bu ideolojik çizgi derhal en gerici "Toplumsal Darwin'ciler" tarafından ele alınıp emperyalist savaşları ve çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesini haklı göstermekte kullanıldı (50) Ama Darwin'ci sosyalistler de hayli akılsızca davrandılar. Pozitivist kültüre batmış çıkmış olduklarından, kendilerine Marksist diyenler bile doğa bilimlerinde sosyalizmin yeni ispatlarını bulma alışkanlığından —Engels'in kınadığı bu kötü ve sapık alışkanlıktan— vazgeçmediler. (51) Virchow-Haeckel tartışmasını benimsediler, tartışmayı mekanik bir biçimde tersine çevirip Virchow'un bilimsel otoritesine dayanarak onun Darwin'ciliğe karşı ileri sürdüğü kanıtları sosyalizm lehine kullanmaktan çekinmediler.

Bu yüzeysellikle kıyaslandığında Darwin'in ihtiyatı öznel olarak haklı görünüyor. Öte yandan, Marx'ı sadece ismen tanıdığı için, bir sosyalistin yazdığı kitabın kendisine ithaf edilmesini kabul ettiği takdirde yeni yanlış anlamlara fırsat vereceğinden de çekinmiş olsa gerektir. Ama böylece yalnız din sorununu değil, kendi araştırma alanı dışında kalan bütün başka sorunları da etkileyen bu temkini ve agnostik eğilimi, genel Darwin'ci kültürün sığ eklektisizmini nesnel olarak teşvik etti. Bu yüzden Darwin'cilik dinle de, emperyalizm ve ırkçılıkla da, sosyalizmle de, en bayat pozitivist yavelerle de, en çelişkili ideolojik ve felsefî eğilimlerle ve Spencer ya da Nietszche ile de bir araya getirilebilir oldu. On Dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında tüm bilgi alanlarına nüfuz etmesi mukadder görünen bilimsel anlayışın böyle bir eklektisizmden sonunda zarar görmemesi imkânsızdı. Entellektüel ilerlemenin kendiliğindenliğine, "bilimin ilerlemesiyle insanların zihinlerinin terdicen aydınlanacağı" düşüncesine güvenmekle Darwin'in içine düştüğü yanılsama böylece su yüzüne çıktı. Bilimde ilerleme gerçekten hızını sürdürdü ama, aynı za-

bilimin bilişsel [cognitive] değeri de gitgide daha çok tartışma konusu edilir oldu; ve sonunda, "ruhun ölümsüz değerleri"nin yeniden kavgaya karışıp yeni zaferlerini kutlamalarına meydan verilirken, uzmanlık alanları içine hapsolunan bilimadamları Yirminci Yüzyıl başlangıcı kültüründe ikincil bir işlev görmeye itildiler.

Bu tersine kıvrılma sürecine tek alternatifi Marx ve Engels, düşüncenin, yani kavramlarla iş görme sanatı için zorunlu olan gerçek düşüncenin "deneysel tarihi" (Engels) olarak anladıkları en has felsefî geleneğe geri dönüşte görmüşlerdi. Hegel diyalektiğini kısmen yeniden değerlendirmelerinin nedeni budur. Marx bunun çok açık bir biçimde yönünü göstermiş, Engels de akılcı düşüncenin gücünün yeniden ortaya konulması gereğini gözönünde tutmazsak —ki bu olmadan bilim her işte kullanılan basit bir araç derekesine düşürülmeye mahkûmdur— bize aşırı görünebilecek bir biçimde geliştirmiştir. Bugün doğal olarak, (Bebel ve Kautsky, Bernstein ve Lafargue ve bizim Enrico Ferri'miz tarafından formülleştirildiği biçimiyle yüzeysel/eklektik bütünleşme geleneği çerçevesinde Marksizm ile Darwin'cilik arasındaki ilişki temasıyla kimse artık ilgilenmiyor. Ama bilimde yeni ilerlemelerin, neo-positivist agnostisizmin yardımıyla, aynı On Dokuzuncu Yüzyıldakiler gibi paraboller çizdiği bir zamanda, yeni bir felsefe-bilim, doğa bilimleri-toplum bilimleri ilişkisi anlayışının bu ilk tarihî örneği üzerinde tekrar kafa yormamızda sonsuz yarar vardır.

Çeviri: Gülseli İnal

Notlar

1. F. D. Sanctis, *Saggi Critici,* Cilt 3, Bari 1953, s. 355-67

2. Marx-Engels *Selected Works,* Londra 1968, s. 435. Engels *Komünist Manifestosu*'nun İngilizce çevirisine yazdığı 1888 önsözünde aynı kıyaslamayı tekrarlar.

3. "Benzeşik bir durum" diyordu Antonio Labriola (*Saggi sul Materialismo Storico,* Roma 1964, s. 236). Buna karşılık aynı dönemde Edward Aveling "ikiz evrim ve artık-değer teorileri" diye yazıyordu (Charles Darwin und Karl Marx — eine Parallele", *Die Neue Zeit,* 1897, Cilt 2, s. 745-57). Turati, marksizm ile Darwin'cilik arasındaki ilişkiler üzerine bir polemikte, aynı anlamda, "Marx tam da toplumsal bilimin Darwin'idir" demişti (*Critica Sociale,* 2, s. 135).

4. Örneğin bakınız: Rus bilgini Timiryazev'in 1919'da yazılan ve D. Riyazanov'un *Karl Marx: İnsan, Düşünür ve Devrimci* (Londra 1927) kitabına da alınan "Darwin ve Marx" adlı makalesi. Burda paralellikler ve benzeyişler düzeyinde kaldığı sürece ilginç bazı gözlemlere rastlanmaktadır. Fakat makale her iki öğretiye de ortak sorunlara el attığında derhal pozitivist eklektisizme saplanır kalır: Marx yalnız Darwin'le değil, John Stuart Mill ve Comte ile de bir araya sıkıştırılır. Aynısı Howard Selsam'ın "Charles Darwin ve Karl Marx" (*Mainstream,* New York, cilt. 12, 6, 1969, s. 23-36) adlı makale için de söylenebilir. Burda kapitalizmle sosyalizm arasında barışçıl rekabet bile sonunda Darwin'in doğal ayıklanma kanununa örnek olur çıkar — barışçıl rekabet kavramına da, Darwin'in anlaşılmasına da hiçbir yardımı dokunmadan!

5. Bu konuda Engels'in Marx'a yazdığı 14 Temmuz 1858 tarihli mektup özellikle ilginçtir: Bkz. Marx-Engels, *Werke,* Cilt. 29, s. 337-9.

6. *Werke,* Cilt. 29, s. 524.

7. *Werke,* Cilt. 30, s. 131: "Obleich grob englisch entwickelt..." Liebknecht'in Marx anılarındaki iddiasının tersine, Marx'ın, *Türlerin Kökeni* yayımlanmadan önce Darwin'in "yenilik getiren önemini sezdiğini"ne dair elde hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

8. *Werke,* Cilt. 30, s. 578; *Selected Correspondence,* Moskova 1965, s. 123.

9. Evrimciliğin öncüleri için özellikle P. Omedeo'nun ilginç makalesine bakınız: "Centocinquant'anni di evoluzionismo", *Societa,* XV, no. 5, 1959, s. 833-83.

10. *Grundrisse* (Penguin/NLR edition), Londra 1973, s. 105.

11. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* Londra 1970, s. 135

12. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* Londra 1970, s. 142-3.

13. *The German Ideology,* Londra 1965, s. 57-8.

14. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* s. 142.

15. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* s. 142.

16. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* s. 143.

17. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* s. 143.

18. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* s. 144.

19. *The German Ideology,* s. 58

20. *Generatio aequivoca* kavramı üzerine tartışma için Engels'in *Dialectics of Nature* (Moskova 1966, s. 296-7) kitabına ve teorisinin tarihi için A.I. Oparin'e (*L' Origine della Vita sulla Terra,* Torino 1956, s. 7-44) bakınız.

21. "Toplumun ekonomik biçiminin evriminin doğanın tarihinin bir süreci olarak görüldüğü benim bakış açım..." (İtalikler bizim), *Capital,* Cilt.1, Moskova 1961, s. 10

22. Bu yöntemsel emir kipi Darwin tarafından *Türlerin Kökeni*'nin Önsözünde (Londra 1903, s. 8) vurgulanmıştır: "Türlerin kökeni konusu ele alındığında organik varlıkların karşılıklı benzerlikleri, embriyolojik ilişkileri, coğrafi dağılımları, jeolojik olarak birbirlerini izleyişleri ve bunlar gibi olgular üzerinde düşünen bir doğa bilimcisinin, her bir türün bağımsız olarak yaratılmayıp, cinsler gibi, öbür türlerden çıktığı sonucuna varması pekâlâ mümkündür. Bununla birlikte, bu dünyada yaşayan sayısız türlerin onca beğendiğimiz yapısal mükemmeliyeti ve uyum beraberliğini kazanıncaya kadar nasıl değiştikleri gösterilmedikçe, böyle bir sonuç doğru olsa bile yetersiz kalacaktır."

23. Edinilmiş karakteristiklerin kalıtımı sorununda Darwin'i Lamarck'a karşı çıkaran yaygın görüşün geçersizliği P. Omodeo'nun makalesinde ispat edilmektedir: "Darwine l'Ereditarietà dei Caretteri Acquisiti", *Scientia,* 54, Aralık 1959.

24. *Capital,* Cilt 1, s. 372. Pasaj şöyle devam ediyor: "Vico'nun dediği gibi insan tarihi doğanın tarihinden ilkin biz yaptığımız, ikincisini ise biz yapmadığımız için ayrıldığına göre, böyle bir tarihin yazılması daha kolay olmaz mıydı?" Oysa gördük ki bu ayrıma katı bir anlam verilmemelidir, çünkü Marx'a göre insanlığın tarihi doğanın tarihinin bir parçasından başka bir şey değildir. Darwin'in yazılarında Marx'ın işaret ettiği benzeri yöntemsel değere sahip fikirler için bakınız: *Capital,* 1, s. 341; ve *Theories of Surplus Value,* Cilt 3, Londra 1972, s. 294-5

25. *Capital,* 1, s. 373. (Gerratana'nın "a materialism abstractly modelled on the natural sciences" diye çevirdiği ibare Almanca orijinalde *absrakt naturwissenschaftlichen Materialismus*'dur. Bakınız, *Werke,* Cilt 23, s. 393.)

26. *Capital,* 1, s. 373.

27. *The Autobiography of Charles Darwin* (editörü Nora Barlow), Londra 1958, s. 137.

28. Doğa bilimcilerinin bu yanlışa düşmeleri üzücü olmakla birlikte kolay açıklanabilir bir şeydir, çünkü sorun onları doğrudan doğruya ilgilendirmemektedir. Aynı eleştirisiz tutuma toplumsal bilimciler arasında da raslanması çok daha şaşırtıcıdır. Örneğin bakınız D.G.Mac Rae, "Darwin'cilik ve Toplumsal Bilimler", *A Century of Darwin,* Londra 1958, s. 296 ve sonrası, derleyen, S.A. Barnett.

29. *The Origin of Species,* s.9

30. Bkz., Malthus, *Nüfus İlkesi Üzerine Deneme,* Londra 1803, s. 2-3.

31. *The Origin of Species,* s. 33.

32. *The Autobiography of Charles Darwin,* s. 120. İtalikler bizim.

33. Engels, *Anti-Dühring,* Moskova 1947, s. 86.

34. Marx-Engels, *Selected Correspondence,* s. 128. Artık-değer teorilerinin tarihî analizinde Marx Darwin'in eserinin Malthus teorisinin bilimsel bir "cerhi" olarak taşıdığı önemi özellikle vurgulamıştır. *Theories of Surplus Value,* Cilt 2, Londra 1969, s. 121.

35. *Dialectics of Nature,* s. 35. Ayrıca bakınız, *Anti-Dühring,* s. 324, 3-33. Engels'in 29 Mart 1865 tarihli Lange'ye ve 12-17 Kasım 1875 tarihli Lavrov'a mektupları. *Selected Correspondence,* s. 171 ve 301-4.

36. Darwin, *The Descent of Man,* Londra 1901, s. 945.

37. *The Autobiography of Charles Darwin,* s. 136-42

38. *Werke,* Cilt 30, s. 418.

39. Bir başkası olsaydı bu mektubun nasıl kullanılabileceğini hayal etmek kolaydır. Oysa Marx'ın ölümünden sonra bilimsel sosyalizmin kurulmasında Engels'in katkısını abartma yönünde bir eğilim belirdiğinde Engels kendisi "bu noktayı halletmek" gereğini duyarak şu açıklamayı yaptı: "Benim katkım ne olduysa —birkaç özel alandaki çalışmalarım dışında— onu Marx ben olmadan da pekâlâ gerçekleştirebilirdi. Marx'ın başardığını ben başaramazdım." Marx-Engels, *Selected Works,* s. 618.

40. Örneğin Marx ve Engels arasında Pierre Trémaux'un bir kitabı *(Origine et Transformations de l'Homme et des Autres Betes,* Paris 1865) üzerine polemik yazışmalar. Engels bu kitabın bilimsel doğruluğundan ciddiyetle şüphe ediyordu; Marx ise değerini abartma eğilimiyle hemen onu "Darwin'den hayli ilerde" diye göklere çıkarmıştı. Gerçekte bu kitap biyoloji biliminde hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiştir. Bakınız, Marx'ın Engels'e 7, 13 Ağustos ve 3 Ekim 1866 tarihli, Engels'in Marx'a 10 Ağustos 2 ve 5 Ekim 1866 tarihli mektupları. *Werke,* Cilt 31, s. 247-52, 256-61.

41. Labriola, *Saggi sul Materialismo Storico,* s. 218

42. *Werke,* Cilt 30, s. 338.

43. *Werke,* Cilt 32, s. 229

44. *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*'in İngilizce çevirisine önsöze bakınız. Marx-Engels, *Selected Works,* s. 384-6.

45. *The Autobiography of Charles Darwin,* s. 93-4.

46. Barnett'in *A Century of Darwin* sempozyumuna önsözü, s. XV.

47. *Karl Marx — Chronik seines Lebens in Einzeldaten,* Moskova 19-34, s. 379.

48. Darwin'in Marx'a 1873'de yazdığı ilk mektup Edward Aveling tarafından 1897'de *Neue Zeit*'da "Charles Darwin und Karl Marx— eine Parallele" başlıklı makalesinde yayınlandı (bu makale *New Century Review* ile *Devenir Social*'de de aynı zamanda çıkmıştır). Darwin'in 1880 tarihli ikinci mektubu ilk defa Sovyet dergisi *Pod Znamenem Marxizma*'da (1931, No. 1-2) yayınlanmıştır. Her iki mektubun da orijinalleri Moskova'da Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ndedir. *Darwin Revalued* kitabında Keith ikinci mektubun değişik bir çevirisini aktarmaktadır. Muhtemel ki bir başka dile yapılan önceki bir çeviriden yeni bir İngilizce metin çıkarılmıştır.

49. Sosyalizm ile Darwin'cilik arasındaki ilişki sorunu (yanlış kurulmuş bir sorun) üzerine literatür çok geniştir. Değeri şüpheli olmakla birlikte en ağırlıklı çalışma Ludwing Woltmann'ın *Die Darwinische Theorie und der Sozializmus*'udur. (Düsseldof 1899).

50. Toplumsal Darwin'ciliğin gerici niteliği hakkında bakınız, Rudolf Gottschalk, "Darwin und der Sozialdarwinismus" (*Deutsche Zeitschrift für Philosophie,* 1959, No. 4 s. 521-39. O Barie'nin *Idee e Dottrine Imperialistiche nell'Inghillerra Vittoriana*'sında da (Bari 1953, s. 248 ve sonrası) bilgi edinilebilir. Alman toplumsal Darwin'ciliğinin çok geniş ve derinlemesine olmakla birlikte yarım kalmış bir analizi için bakınız, Georg Lukacs, *Der Zerstörüng der Vrenunft,* Neuwied 1962, s. 591-605.

51. Engels'in Büchner üzerine yorumlarına da bakınız. *Dialectics of Nature,* s. 202, 205.

Gdansk'tan Gelen Yol: Dayanışma 'Pazaryerinde' Limanı Nasıl Keşfetti?

Gary Fields

Monthly Review, 43/3, Temmuz-Ağustos 1991

Eğer tarihin amacı geçmişle bugünü birbirine bağlamaksa, Polonya'da geçenlerde sonuçlanan başkanlık seçimi oyunu tarihsel yaratıcılık açısından çekicidir. Bugünkü kuşakları aydınlatacak olanlar, 45 yıldan sonra ilk kez çok sayıda adayın katılımıyla yapılan seçimlere ilişkin haberlerin altında anlatılacak bir öykü bulacaklardır. Ana hatlarını herkes biliyor. Yakın geçmişin iki dönüm noktası olan 1980 ve 1990 bir kişide birleşir: Tarihin en dramatik işçi ayaklanmalarından birine önderlik ederek Lenin Tersanesi'nin duvarlarını tırmanan elektrikçi ve şimdi taç giyme hakkını kazanan politikacı. Ama bu tarihler arasındaki zaman dilimi bir giz olarak kalmaktadır. 1980'in işçi militanı nasıl oldu da 1990'da Polonya'yı "şerif gibi" (1) yönetmeye heveslenen ve hemen hemen bir gece içinde ülkenin egemen yasası durumuna gelen serbest piyasa yasasını zorla uygulamaya kalkışan bir devlet başkanı haline geldi?

Eylül 1981'de, Dayanışma'nın Gdansk'ta yapılan I. Ulusal Kongresi'nde, KOR (İşçileri Savunma Komitesi) üyesi Edward Lipinski, Polonya'da sosyalizme karşı çıkan güçlerin Dayanışma'dan değil, Polonya hükümetinden geldiğini söylediğinde delegeleri ve izleyicileri çok etkilemişti.

Şiddetli alkışlara karşılık olarak Lipinski, gururla tüm yaşamı boyunca sosyalist olduğunu iddia etti ve kendinden emin bir şekilde Polonya'da üretim araçlarının tekrar özelleşti-

Gary Fields, şehir plancısı ve Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nin Kent Planlama Bölümü'nde konuk öğretim üyesi. Dayanışma'nın Gdansk'taki I. Ulusal Kongresi'ne katıldı ve Dayanışma hükümetinin yönetime geldiği Eylül 1989'da da Polonya'daydı

rilmesini isteyen hiçbir hatırı sayılır gücün olmadığını belirtti. (2) Diğerlerinin fikirleri de Lipinski'den farklı değildi. Dayanışma'nın ekonomik reform programı, Polonya'nın ekonomik bunalımını aşmak için özel teşebbüse bir dönüşü savunmaktan çok ekonomiyi doğrudan yönetmeleri için işçilerin kendilerini örgütlemesi gereğini vurguluyordu. Programın mimarlarından birisi Jerzy Milewski, "Ekonomik gücün politbüronun 15 üyesi yerine özyönetim komiteleri tarafından kullanılmasını istiyoruz" diyerek sendikanın görüşünü belirtmişti. Milewski programın politik içeriğini tanımlarken "Sendikanın ulaşmaya çalıştığı şey, iliklerine kadar sosyalisttir" diyordu. (3)

Bu ifadeler, 1980'deki kuruluşundan itibaren Dayanışma'nın mülkiyet ve ekonomik reform konusunda sahip olduğu ve geliştirdiği geniş bir konsensusu yansıtır. Kongre öncesinde, Dayanışma liderleri Adam Michnik, Bronislaw Geremek ve hatta Lech Walesa, ulusun hiçbir zenginliğinin özel mülkiyete dönmesi fikrini kabul etmediler. (4) Walesa "Ben bir işçiyim ve işçiler hiçbir zaman kapitalizmi desteklemediler," diye açıklama yaptı. "İşçiyi işinin efendisi yaptığımızda... sosyalizm bütün yönleriyle kapitalizmden çok daha iyi olacaktır." Walesa'nın önde gelen danışmanlarından birisi olan Geremek daha da açık ve kesindi. Mülkiyet sorununda sendikanın işçilerin görüşünü yaygın bir şekilde aldığını vurgulayan Geremek şöyle diyordu:

"Kamu mülkiyeti sorunu kesindir... [Polonya'daki] sisteme sosyalist olduğu için değil, yeterince sosyalist olmadığı için [Dayanışma tarafından] karşı çıkılmaktadır."

Eylül 1989'da, Dayanışma kendisini düşünü yerine getirebilecek bir durumda buldu. Popüler muhalefet gücünden yasadışı yeraltı örgütüne ve hükümetin varisliğine doğru tarihsel dönüşümü sayesinde, ilk kongrede kabul edilen programı uygulama şansını yakaladı. Ancak iktidara geldiğinde, ülkenin bozulmuş ekonomisini dönüştürmek için Aralık 1981'deki sıkıyönetim ilanından önce herkesin beklediğinden tümüyle farklı bir yaklaşım seçti.

Dayanışma önderliğindeki Tadeusz Mazowiecki hükümeti ekonomiyi yeniden yapılandırmak için derhal "iliklerine kadar sosyalist"ten başka herşey olan bir planı benimsedi. Ne işçilerin özörgütlenmeleri, ne ekonomik planlamanın daha demokratik biçimleriyle ilgili girişimler ve ne de işçilerin özyönetimi olacaktı. İşçiler kemer sıkmaya ve verimsiz çalışan kuruluşların kapatılmasını cesaretle karşılamaya çağrıldı. Ertesi yıl getirilen tek eleştiri, Lech Walesa'nın serbest piyasa sistemine geçişin yeterince hızlı olmadığı eleştirisiydi.

Bu eleştiri, Dayanışma üyeleri arasında, Mazowiecki hükümetinin birinci yılı içerisinde ayağını kaydıracak ve Walesa'nın kesin zaferini garantiye alacak kadar destek buldu. "Gdansk'a Giden Yol" (5) özyönetim girişimini, demokratik planlamayı ve özgürce bir araya gelen üreticilerin ekonomisini isteyen özörgütlülüğe sahip bir işçi hareketinin 1980-81'de seçtiği yolu simgelerse, 1989-90'daki Polonya işçi hareketi, Gdansk'tan gelen

yolda, 200 yıl önce doğan serbest piyasa ideallerinin işaret direkleriyle donanmış bu yolda, düzgün bir şekilde yürüyor denilebilir. Bu dönüş neden oldu ve gelecek yıllarda işçi hareketi nereye gidecek?

1980'in Örgütlenme Modeli

İşçiler, 1980 yazında fabrikalarını işgal ettiklerinde ve Dayanışma'nın örgütlenme hücrelerine dönüşen grev komitelerini kurduklarında yirminci yüzyıl işçi hareketinin başlıca geleneksel akımlarından birini izlediler. Dayanışma'nın tarihsel kökleri, işçilerin kendi sendikaları da dahil olmak üzere, varolan egemenlik biçimlerine meydan okumalarında ve kendi işyeri kurumlarını oluşturmalarında bulunabilir.

İkinci Dünya Savaşı ve 1980 arasında, Polonya işçi sınıfı örgütlerinin yapısı AFL-CIO'nun yapısının benzeriydi. Sanayinin çeşitli sektörlerindeki işçiler merkezi Varşova'da olan ayrı ayrı ülke çaplı sendikalar kurdular. Polonya'daki savaş sonrası sistemin temel özelliklerinden birisi, Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi, sendikaların devletin denetimine ve devleti de denetleyen partiye, yani Polonya Birleşik İşçi Partisi (PBİP)'ne bağlı olmasıdır. Görünüşte, sendikalar işçilerin işyerlerindeki haklarının savunucusuydular, gerçekte ise üç işleve sahiptiler. İşveren durumundaki devlet/parti ile ücret koşullarını görüşmek, işçilerin tatil ve yardımlaşma sistemini yönetmek ve en önemlisi de, devlet ve PBİP'nin emirlerini işçilere aktaran volan kayışları olmak. Polonya'nın merkezi planlamaya dayalı ekonomisi bağlamında, sendikanın pratikteki rolü Merkezi Planlama Bakanlığı'nın belirlediği üretim hedeflerinin gerçekleşmesine çalışmaktı. Sonuç olarak, sendikalar merkezi planlamaya dayalı ekonomide yönetsel ve disipline edici büyük bir rol oynarken, kendileri de mevcut sistemde ödentilerin toplandığı kurumlar oldular. Dolayısıyla Polonyalı işçilerin 1980 yazındaki grevlerine sendikaların karşı çıkması sürpriz değildir.

İşçiler bu aylarda işyerlerini işgal ederken, işkolu sendikacılığını parçalayan coğrafik temelli bir örgütlenme geliştirdiler. Grevler Polonya'da bir uçtan bir uca yayılırken çeşitli işyerlerindeki grev komiteleri, Fabrikalararası Grev Komiteleri sistemiyle hem yerel hem de bölgesel düzeyde birbirleriyle ilişki kurdular. Hareket, bütün bölgesel komiteleri tek bir örgüt içinde birleştiren bir Ulusal Koordinasyon Konseyi ile ülke çaplı boyut kazandı. İşçilerin hem grevler boyunca hem de grevlerden sonra benimsediği örgütlenme biçimi, varolan işkolu sendikacılığının aksine —işçilerin kentteki ve bölgedeki ilişkilerine dayanarak— coğrafikti. Bu yeni ikili güç yapısı işçilere istediklerini gerçekleştirmek için tamamen yeni olanaklar sağladı. Kendilerini yerel ve bölgesel olarak örgütleyen işçiler işkolu sendikalarının, işçilerin çıkarlarını koruması için, iyileştirilmesi olasılığını reddettiler. Bu nedenle Dayanışma'nın coğrafik yapısının işçiler arasında yarattığı yatay ilişkiler bir devrim niteliği taşımaktadır.

Dayanışma'nın Kökleri

Dayanışma, yatay ilişkiler sistemini geliştirerek, 1905 Rus Devrimi'nin işçi konseyleri (Sovyetler) ile başlayan işçilerin özörgütlenme geleneğini izledi. Bu örgütlenmeler Rusya'da tekrar 1917'de, Almanya, İtalya ve Macaristan'da 1918-19, İspanya'da 1930'lar boyunca, Macaristan'da 1956 da ve Fransa'da 1968'de tekrar ortaya çıktı. İşçi sınıfı militanlığının diğer biçimlerinin tersine, bu işçi örgütleri ikili iktidar merkezleri haline geldiler. Dayanışma bu geleneğin bir başka biçiminin mirasçısıdır. Bu, işçilerin kendilerini Poznan'da 1956'da, Gdansk'ta 1970'lerde ve bir dereceye kadar Radom ve Varşova'da 1976'da fabrika konseylerini oluştururken geliştirdikleri bir biçimdir.

Polonya, bu devrimci işçi geleneğinin en büyük teorisyenlerinden birisinin, Rosa Luxemburg'un doğduğu ülkedir. Rosa Luxemburg, kitle grevleri, sendikalar ve işçilerin özörgütlenmelerini analiz ederek işçilerin gücü üzerine görüşlerini geliştirmişti. Geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başında, dönemin en büyük sosyalist örgütündeki, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ndeki, tutucu eğilimleri eleştiren polemiklerini kaleme alırken düşünceleri şekillendi. Edward Bernstein gibi teorisyenler tarafından savunulan *evrimci sosyalizmin* işçiler için bir çözüm oluşturmayacağına parti liderliğini ikna etmeye çalıştı.

Luxemburg'un ayrılık noktası, *Sosyal Reform ve Devrim* (1899) (6) adlı çalışmasında geliştirdiği kapitalist toplumdaki ücret ilişkisinin yorumudur. Onun teorisine göre, kapitalizm koşullarında sınıf egemenliği sistemi ücretlerin düzeyini sabit tutan ve sendikaların ücretler yararına kârları azaltabileceği hayali geriye dönük bir ütopyadır. Sendika liderliğinin düşmanlığını kazandığı bir pasajda şu sonuca ulaşır; "Kapitalist toplumların nesnel koşulları yüzünden sendikal mücadele Sisyphus'un* çabasına benzer."

Yedi yıl sonra Luxemburg, *Kitle Grevleri, Partiler ve Sendikalar* başlıklı 1905 Rus Devrimi'ni analiz eden yazısında, kitle grevleri sırasında işçilerin kendiliğinden oluşturdukları özörgütlenmelerin kapitalist toplumun devrimci dönüşümünde anahtar unsur olabileceğini savundu. (7) Luxemburg için 1905'in en önemli dersi, yüksek ücretlerin artık kitle grevlerinin tek olası motivasyon kaynağı ya da tek olası sonucu olmaması idi. Gerçekten de, grevlerin, birbirini güçlendiren ekonomik ve politik mücadelelerin önünü açma potansiyeli vardır. 1905 olayları, grevlerin gerçekten devrimi hızlandırabileceğini ve sırası geldiğinde grevci işçilere mücadelenin yeni örgütlenme biçimlerini —sovyetleri— geliştirmeyi esinlendirebileceğini gösterdi. Bu analiz onun en yaratıcı ve en çok tartışılan teorilerinden birine yol açtı; Örgüt eyleme öngelmez, ama tersine mücadelenin gelişimi içinde ortaya çıkar.

* Sisyphus: Yunan mitolojisinde büyük bir kayayı sürekli olarak yüksek bir tepeye çıkarıp, tepenin en üst noktasından aşağı bırakma cezasına çarptırılan Korint kralı.

Bu analiz, sendika liderlerini kızdırdı. Sendika liderleri, 1905-1906 yılları boyunca Luxemburg'a sert bir şekilde saldırdılar. (8) Onlara göre, işçi hareketinin "daha çok ve daha iyi örgüte ve örgütü inşa etmek için de barışa ve sükunete gereksinimi vardır." (9) Bu, Luxemburg'un devrimci görüşünün lanetlenmesiydi. 1906'nın sonuna kadar Luxemburg saldırgan tutumuna devam etti ve ilk kez sendikaların yalnızca liderliğine değil, sendikaları statükonun kurumsal destekçileri olarak niteleyip kendilerine de saldırmaya başladı (10) 1919'da, Alman işçi sınıfı bir devrimci durumla karşılaştığında ve sendika liderliği tarafından şaşırtıldığında, Luxemburg'un konumu daha açık hale geldi. Artık "sendikaları yeni bir temele dayanan başka bir sistemle değiştirmeliyiz" diyerek tartışıyordu. (11)

Antonio Gramsci, 1919-20'de yazdığı bir dizi makalede Luxemburg'un sisteminin temellerinin en derin teorik açıklamasını yaptı. (12) Gramsci, sendikaların ortaya çıkışının işçiler için büyük bir tarihsel başarı olduğunu kabul eder. Toplu sözleşme imzalarken, sendikalar fabrika sahiplerini işçi sınıfıyla ilişkilerinin meşruiyetini kabul etmeye zorlarlar. Gramsci bu durumu "endüstriyel yasallık" diye kavramlaştırır. Böylesi bir yasallık(konsensus –Ed.), işverenin sendikanın sürekliliğini kabullenmesiyle ve işçilerin toplusözleşmeden doğan haklarına uyma kapasitesiyle koşullanmıştır. Bu ikilik, sendikaların hem işçilere, hem de işyeri yönetimine karşı sorumluluk üstlenmelerine yol açar. Sendikaların işçiler için iyi bir yaşam standardını güvence altına almaya çalışırken, aynı zamanda işverene de emeğin sürekliliğini garanti etmesi gerekmektedir. Endüstriyel yasallık, sendikaların pazarlık işlevlerini etkin olarak yerine getirebilmelerini sağlar. Sonuç olarak, sendikalar gerçekten endüstriyel yasallık sisteminde bir yer edinirler. Çünkü bu durum hedeflerini gerçekleştirmelerine ve varlıklarının sürekliliğini garantiye almalarına yardımcı olur. Sendikalar endüstriyel yasallığa sürekli bir durum olarak bakar ve onu mülk sahibinin savunduğu perspektifle savunurlar. Süreç içinde, endüstriyel yasallığın dayandığı kurumlar ve ekonomik ilişkiler genelleşir ve kurumsallaşır.

Torino'da 1919'da, işçilerin ayaklanması sırasında endüstriyel yasallık kriz içinde iken, Gramsci, işçi hareketinin çıkarlarını genişletmek için kendisini yeni örgütsel biçimlerde —fabrika konseylerinde— ifade etmeye nasıl zorlandığını gözlemledi. Gramsci için fabrika konseyi, endüstriyel yasallığı aşmak ve kapitalist toplumun üretim ilişkilerini dönüştürmek için örgütsel bir araçtır ve bu nedenle işçi devleti için de örgütsel modeldir. İşçilerin gücü, eylemlerini ücretliler olarak değil de, üreticiler olarak ifade ettikleri özel bir örgütlenmede somutlaşabilir. Endüstriyel yasallık kırılmaya başlandığı zaman, Gramsci sendikal hareketin endüstriyel yasallık sistemindeki yerinden dolayı statükonun bir savunucusu haline geldiğini ve sistemi yıkmaya isteksiz olduğunu gözlemledi. Bu nedenle Gramsci, işçiler, üretici olarak eylemlerini ifade ettikleri yeni tiptę örgütler kurmaya başladıkları zaman, yeri kurumlar ile varolan sendikalar arasında anlaşmazlıkların çıkmasının kaçınılmaz olduğu sonucuna vardı.

Marksizmin en önde gelen iki temsilcisi tarafından geliştirilen ve işçiye inisiyatif tanıyan ve özörgütlenmeye dayanan bu program, Dayanışma'nın kurulmasına yol açan olayların gelişmesiyle benzerlikler taşır. 1980'in yazındaki grevler, önceleri ekonomik hoşnutsuzlukla ilgili iken, hızla, devrimci denilebilecek bir durum yansıtan ulusal düzeyde kitle grevlerine dönüştü. Fabrikalararası grev komiteleri yoluyla kitle grevi tamamen yeni bir işçi kurumunu, Dayanışma'yı meydana getirdi. Yeni doğan hareketi yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapan işkolu sendikalarının liderlikleri de dahil olmak üzere, varolan otoriteler derhal Dayanışma'ya meydan okudular.

Daha önce kurulan sovyetler ve işçi konseyleriyle aynı mücadele rahminden doğmuş olmasına karşın, Dayanışma ilk anda programatik olarak nereye dönük olduğunu gösterecek ipuçları vermedi. Görünüşte klasik Marksizmden çok, kilise öğretisinden esinlenen işçiler, ülkelerinin ekonomik, toplumsal ve politik çürümesine son vermek için içgüdüsel bir biçimde el yordamıyla hareket ettiler. Geniş bir ahlaki bakış açısı sağlamasına karşın Katolik ideolojinin işçilerin özörgütlenmeleri üzerine söyleyecek çok az şeyi vardı ve Polonya'nın yeniden inşa edilmesinin nasıl olacağı konusunda çok az yol gösterebiliyordu.

Ne yazık ki, harekete yol göstermiş olması gereken örgütsel düşünceler Orwellyan bir değişime uğradı; 35 yıl PBİP, Polonyalı işçilere baskı uygularken Gramsci ve Luxemburg'un sözlerini kullanmıştı. Hareketteki çoğu işçinin yine bu geleneğin dilinde başka bir programı ifade etmeye isteksiz olması anlaşılır bir şeydir. Sosyalist gelenekle yakından bağlantılı özelliklere sahip olmakla birlikte, bu koşullar altında Dayanışma'nın kendini sosyalist ilan etmesi dikkate ve övgüye değer bir şeydir. Polonyalı işçiler bu ikileme bir çözüm buldular; kendi geçmişlerinden gelen bir çözüm.

İşçi Konseyleri ve "Açık Mektup"

Temmuz 1965'de, Varşova olağan dışı bir politik duruşmaya sahne oldu. Davalılar, Polonya'daki sosyalizm uygulamasının genel sorunlarının sergilendiği bir el yazmasının polis tarafından gün ışığına çıkarılmasından sonra PBİP'ten ihraç edilen iki üniversite öğrencisiydi. Partinin eleştirisi olmasına karşın, belge davalılar hakkında yeni bir şey ortaya çıkarmıyordu. Çünkü gençler düşüncelerini birçok parti toplantısında açıkça belirtmişlerdi. İhraçlarından kısa bir süre sonra öğrenciler, elyazmasına "Polonya Birleşik İşçi Partisi'nin Varşova Üniversitesi Seksiyonları ve Genç Sosyalistler Birliği Üyelerine Açık Mektup" adını vererek yayınladılar. (13) İki genç tutuklandı ve üç yıl hapse mahkum edildi. Bu gençler Dayanışma hareketinde önemli bir rol oynayacak olan Jacek Kuron ve Karol Modzelewski idi.

Bu mektup, Polonya'daki sözde sosyalist sistemin Marksist açıdan en önemli eleştirisi olarak kalmıştır. Yazarlar,

Polonya'daki sistemin resmi ideolojinin aksine neden işçiler tarafından veya işçilerin yararına işletilmediğini ve gerçek işçi devletine geçiş için nelerin gerektiğini tahlil ettiler. Kuron ve Modzelewski'nin belirttiği gibi, bu belgedeki amaçları, "işçilerin, kendi emeklerini ve emeklerinin ürününü denetlemek olan esas çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kendilerini devlet iktidarı için nasıl örgütlemeleri gerektiği sorusuna yanıt vermekti." (Sf. 86-87)

Üretim ilişkileri bir toplumun gerçek hikayesini anlatır. Yazarlar, Polonya'daki üretim ilişkilerinin, yönetenlerin propagandasının tersine, kapitalist toplumdakine benzediğini iddia ediyorlardı. PBİP bürokrasisi ve "merkezileşmiş tek bir ulusal sermaye" devlet mülkiyetindeki üretim araçlarını kontrol ediyordu ve bir kapitalist sınıf gibi artı-değere el koyuyordu. (14) Yazarlar artı-değerin nasıl üretildiğini ve el konduğunu ve sistemdeki çelişkilerin nasıl sürekli krizlere yol açtığını ayrıntılı olarak açıkladılar. "Açık Mektup", yöntemsel ayrım noktasını klasik Marksist ekonomi politikten aldı ve "Devrim kaçınılmazdır." (sf. 69) öngörüsüyle bitti.

Kuron ve Modzelewski 1956'da Poznan'daki işçi ayaklanmasından esaslı bir biçimde etkilenmişlerdi. Bu ayaklanmayı Doğu Avrupa'daki yönetim sistemine karşı ilk anti-bürokratik devrim olarak tanımladılar. O yılın Haziran'ında Poznan'daki işçiler, devasa Cegielski Maden ve Makine İşletmesi'nde, resmi ideolojiyle kendi günlük gerçekleri arasındaki boşluğu kaldırma çabasıyla ayaklanmayı başlattılar. İşçiler, kentin tamamına yayılan fabrika komitelerinde ve işçi konseylerinde kendilerini örgütlediler. Kuron ve Modzelewski'ye göre, sınıf bilincine en çok sahip işçiler, diğer eğilimlerden esas olarak işçi konseylerine bakışta ayrıldılar. İşçi konseylerinde "yeni üretim ilişkileri için bir temel ve yeni politik rejim için bir çerçeve" gördüler. (sf. 59)

Poznan ayaklanmasıyla iktidara gelen Wladyslaw Gomulka'nın yeni liderliği, ilk başta işçi konseylerine hoşgörü gösterdi, ama daha sonra gelişmelerine karşı çıktı. 1957 baharında, BPİP'in önderliği işçi konseylerini genişletme düşüncesini anarşist bir ütopya olarak niteledi. Bir sonraki yıl, parti otoritelerinin sürekli rahatsız etmeleriyle daha ürkekleşen konseyler, parti kontrolu altına alındılar.

Bu başarısızlığa karşın, Kuron ve Modzelewski, işçi konseylerini Polonya toplumunu gerçek bir işçi devletine dönüştürecek bir programa temel olarak görmeye devam ettiler. Programları, Luxemburg ve Gramsci'nin düşünceleri üzerine inşa edilmişti. Ancak, dayandıkları bu kişiler kapitalizmi eleştirirken, Açık Mektup işçilerin yararına çalıştığı iddia edilen bir toplumu hedef almıştı. Kuron ve Modzelewski, savaş sonrası Polonya'sındaki devlet mülkiyetine dayanan sistemin, özel mülkiyet altındaki iktidar ilişkilerini pek değiştirmediğine işaret ettiler.

Özörgütlenme, Özyönetim ve Dayanışma'nın Programı

Mart 1981'e gelindiğinde, en büyük bazı ulusal işletmelerdeki Dayanışma üyesi işçiler, işleri kendi ellerine almanın zamanının geldiğini anladı. O zamana dek sendika, hükümetin saldırılarına karşı sürekli olarak kedini savunmakla uğraşmıştı. Başlangıçta sendika liderleri, yeni doğan örgüt için oldukça farklı bir dizi hedefler saptadı. Ama PBİP'nin ülkenin gittikçe kötüleşen ekonomisiyle başa çıkmadaki başarısızlığı, Bydgoszcz Dayanışma örgütü eylemcilerine karşı provokatif güç kullanmasıyla birleşince, bu durum en militan işçilerin önemli bir kesimini doğrudan eyleme geçmek için kışkırttı. Büyük sanayi işletmelerinde işçilerin özyönetimi için oluşturulan komiteler, ulusun üretken zenginliğini denetleyen yapıyı değiştirme arayışına girdiler. Bu çaba, hareketin ayrıca hükümet ve işçi sınıfı arasındaki güç ilişkilerini de değiştireceği anlamını taşıyordu.

Nisan'da bu komiteler, Dayanışma'nın doğuşu sırasındaki Fabrikalararası Grev Komiteleri'ne benzer bir tarzda resmi olarak toplanmaya başladı. Amaçları, ekonomik reform ve işçilerin özyönetimi için ulusal hareketi koordine etmekti. Nisan toplantısının sonucunda, kurucu komiteler, Krakov'daki Lenin Çelik Fabrikası ve Rzeszow WSK Havacılık Araçları İşletmesi eylemcilerinin istekleri üzerine, Dayanışma içinde resmi bir komite kurdular. "Şebeke" [Network] denilen bu iç komite, en büyük 17 işletmenin özyönetim temsilcilerinden oluşuyordu.

Şebeke hareketi, işyerlerinin gerçeğini, resmi doktrinin ileri sürdüğüne uygun olarak işçi sınıfının üretim araçlarına sahip olduğu bir noktaya getirmek üzere, üretim ilişkilerini dönüştürmeyi hedefledi. Şebeke eylemcileri, devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyet durumuna gelmediğini vurguladılar ve PBİP tarafından kontrol edilen devlet mülkiyetini işçilerin özyönetim komiteleri tarafından yönetilen toplumsal mülkiyete dönüştürmeyi savundular. Bunlar, Şebeke ile ve Polonya *Sejm*'inin (parlamentosunun) bir parçası olacak bir Özyönetim Odası ile ulusal düzeyde birleştirilecekti. Bu öneri, fabrikasının sahibi olduğu düşüncesiyle yetişen bir işçi sınıfı için hemen çekici gelmişti. 1981'in bahar ve yaz aylarında, ekonomik kriz derinleştikçe Şebeke'nin projesi güçlendi. Dayanışma'nın kongresine kadar, özyönetim, sendikanın program tasarısının en önemli öğesi haline geldi ve kongrede ele alınan en acil sorun oldu. (15)

Kuron ve Modzelewski'nin *Açık Mektup*'unun argümanları, 16 yıl sonra Dayanışma'nın programında yeniden açıkça ortaya çıktı. Kuron ve Modzelewski, eylem çağrılarını yaparken, işçilerin ancak üretimi kontrol ettikleri taktirde fabrikaların sahipleri olabileceklerini vurgulamışlardı. İşçileri, "fabrikaları yönetmek için" konseyler oluşturarak örgütlenmeleri ve her konseyin göndereceği delegelerle meydana gelecek bir koordinasyon konseyi aracılığıyla bu konseyleri birbirlerine bağlamaları doğrultusunda etkiledi. Bu yapının içinde, "işçi sınıfı toplumsal üretimin

hedeflerini belirleyecek, gerekli değişiklikleri yapacak ve planın uygulanmasının her adımını denetleyecektir" (sf. 76).

Dayanışma'nın programına aldığı bu görüş, kongrede kendisini aşağıdaki ifadelerle ortaya koydu:

> Bütün tasarıya [programa] egemen olan düşünüş tarzı Polonya halkının özörgütlenmesidir —fabrika düzeyinde (işçilerin özyönetimi), yerel düzeyde (yörel özyönetim organları)... ve bütün ülke düzeyinde (Sejm'de bir Özyönetim Odası) (16).

Bu program, Polonya'da Sovyet-tipi yönetimi, yani işçi örgütlerinin devlete bağlılığı ve ekonomik karar almada parti hiyerarşisinin kontrolunu reddetti ve fiilen işçileri parti ve devletle çarpışma yoluna koydu.

Eylül 1981'deki kongreye gelindiğinde PBİP, işçi hareketini nasıl yok edeceğini düşünüyordu. Dayanışma da yaklaşan mücadelenin farkındaydı. Kongre sırasında, Dayanışma basın sekreteri Janusz Onyskiewicz gerçekleşmesi beklenen bu mücadelenin senaryosunu şöyle çizdi: (17) "Geçen birkaç hafta içinde Dayanışma ile hükümet arasında anlaşmazlığın gerçek temeli, ekonominin artmakta olan yıkımına karşı Dayanışma'nın üstlendiği eylemlerdir. Bunlara üretimin toplumsal kontrolu ve özyönetime dayanarak sistemde reform yapma talebi de dahildir."

İki aydan kısa bir süre sonra, General Wojciech Jaruzelski Polonya işçilerine karşı savaş durumu ilan etti. Dayanışma'nın bütün liderleri, fiilen göz altına alındı. Askeri birimler, ülkenin bütününde işyerlerini, ulaşımı ve iletişimi kontrol altına almak için harekete geçtiler. Birçok işçi direndi. Yer yer çatışmalar oldu ve bazı işçiler öldürüldü. Bununla birlikte, genel olarak etkin bir şekilde yerleştirilen baskı rejimi, hükümet ve PBİP'in diğer işlerinde serbest kalmasını sağladı. Dayanışma fiilen etkisizleştirildi ve yasal statüsü askıya alındı.

Sıkıyönetim ve Dayanışma'nın Dönüşümü

Dayanışma'nın Varşova'daki lideri ve askeri yetkililerden kaçan en kıdemli yöneticisi olan Zbigniev Bujak, sıkıyönetim tarafından tutuklanmaktan kurtulduktan sonra saklandığı yerden, cepheleşmenin nedenlerini ve 1981'in son aylarında sendikanın önündeki seçenekleri gösterdi. "Dayanışma'nın önünde iki yol vardı" dedi Bujak. (18)

> Dayanışma sadece kendisini kurtarmayı düşünebilirdi, ama bu işçilerin çıkarlarını satmak olacaktı... Ya da, gerçekten yaptığı gibi, ülkeyi demokratikleştirmek ve krizden kurtarmak amacıyla reformları yerleştirmek için Ulusal Kongrede benimsenen programını gerçekleştirmeye çalışacaktı.

İki yolun olduğunu söylerken, ilkinin seçilemeyeceğini ima ediyordu. (19) Bujak için, varlığı sürdürme [survival], işbirliği ve satış ayrılmaz biçimde birbirine bağlıydı. Bunların reddedilmesi sendika için korkunç sonuçlara yol açacaktı.

Sıkıyönetim yasası, varlığı sürdürmeyi ön plana geçirdi. Henüz varlığı sürdürmek için bir formül aranırken, Dayanışma'nın yeraltı liderleri, sendikanın hemen hemen yıkımına neden olan sıkıntılı sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Kongrede benimsenen program, zayıf bir konuma sürüklenen sendika için süreç içinde cazip bir günah keçisi olarak ortaya çıktı. Bu nedenle, radikal kolektivizm ve yenilgi aynı anlama gelmeye başladı. Bu bağlantı, kaçınılmaz bir biçimde, Dayanışma'nın içindeki egemen görüşte bir değişikliğe yol açtı.

Aralık 1981'de, Dayanışma ezildiği zaman, sendikanın yenilgisine kimin neden olduğu belliydi. Ama on milyon üyesi olan, toplumun kesin bir çoğunluğunun çıkarlarının cisimleştiği, yalnızca sayısı bile yenilemez bir görüntü oluşturan bir örgüt nasıl bu kadar kolayca yenildi? Dayanışma'nın örgütlenme yapısında onu kolayca yıkılabilir kılan bir şey mi vardı? Sendikanın programında, toplumu dönüştürme amacını umut edebilmesinden önce, değiştirmesi gereken unsurlar mı vardı? Bunlar, sıkıyönetim döneminde hareketin ve hem gözaltında olan ve hem de saklanan liderlerin akıllarından çıkmayan sorulardan bazılarıydı. Hareketin *neden* yenildiğini anlama arayışı, böylesi bir yenilginin *nasıl* geldiğini sormaya yol açtı.

Bujak, sıkıyönetim koşulları altında, sendikanın nasıl bu sorulara yanıt aramaya başladığının içyüzünü anlatır. (20) 2 Aralık 1981'de, Polonya hükümeti, Varşova'daki İtfaiyeciler Akademisi'ndeki bir grevi kırmak için kuvvet kullanarak, küçük ölçekli, ama oldukça riskli bir sıkıyönetim provasını sahneye koydu. Hiç kuşkusuz hükümet, sendikanın nasıl yanıt vereceğini görmekle ve kendi baskı kuvvetlerinin ne yapacağını değerlendirmekle ilgileniyordu. Ertesi gün, Radom'daki Ulusal Komite toplantısında, Bujak bir geçici hükümet oluşturmak ve işçi muhafızlarını fabrikalara ve haberleşme araçlarına el koymak üzere seferber etmek için Dayanışma'nın ekonomik sorunlarla ilgilenecek bir 'Toplumsal Konsey' oluşturmasında ısrar etti. (21) Hükümetle bundan daha ciddi bir anlaşmazlık durumunu hayal etmek zordur.

O dönemde, Dayanışma içinde Bujak'ın perspektifinden başka persfektifler de vardı ve genellikle radikaller olarak nitelenen, ama açıkça militanların çok geniş bir kesimini temsil eden bir grup, Bujak'a yakın bir tutum takındı. Sewern Jaworkski, örneğin ordu ve polisin sendikayla savaşmayı reddedeceği için Dayanışma'nın hükümetle karşı karşıya gelmekten korkmasına neden olmadığında ısrar etti. Leh Walesa gibi, şimdi artık ihtiyatlı ılımlıların hayal kırıklığına karşın, sözde radikaller açıkça sendikanın kontrolunu ele geçirdiler ve Dayanışma'nın hükümete rest çekmesine hazırlanmış gözüktüler. En sonunda, bu rest gerçekleştiğinde ve Dayanışma önderleri gözaltına alındıklarında, ya da saklanmaya zorlandıklarında, radikal olsun veya olmasın, Bujak gibi önderlerin tutumlarının basiretsizliğini görmeye militanların zamanı oldu.

Bujak, hapsedilmekten kurtulan en yüksek yöneticisi olması dolayısıyla Yeraltı Dayanışma'nın liderliğini üzerine aldıktan sonra, görüşü hızla değişti. Ocak 1982'de *New York Times*'a yaptığı röportaja kadar hâlâ varlığı sürdürme ve işbirliğinin Yeraltı Dayanışma'nın faaliyetlerine kılavuzluk etmek zorunda olduğunu düşünüyordu. Gerçi, varlığı sürdürme stratejisi, sıkıyönetimden önce bir teslimiyet olabilecekken, şimdi tek geçerli yoldu. Bujak'ın Uzun Yürüyüş'e atıfta bulunarak yazdığı gibi, "varlığı sürdürme yolu hızlı ve görülmeye değer başarılar yolu değildir, ama uzun ve çok çalışma isteyen güç bir yoldur." (22)

Bujak ve Dayanışma'daki birçok kişiye göre, sıkıyönetim, işçilerin devletle karşı karşıya geldiklerinde kazanamayacaklarını göstermiştir. (23) İşçilerin hükümetle bir savaştan üstün çıkması için koşullar hiçbir zaman daha iyi olmadı, ama yine de tamamen yenilmişlerdi. Yenilgiden sonra, karşı karşıya gelme yeni bir anlam kazandı ve militanlık genellikle geri çekildi. Önceleri işçileri fabrikalara el koymaya ve Dayanışma'yı bir geçici hükümet kurmaya çağıran Bujak, elde kalan güçleri hükümetle karşı karşıya gelmeyecek bir yöne sevkeden başlıca kişi durumuna geldi. Bu yönlendirmenin amacı, Jaruzelski hükümetiyle bir uzlaşmaya ulaşmaktı. Bununla birlikte, hükümetle, işçilere iktidar sağlayan bir program temelinde uzlaşmanın gerçekleşmesi olanaksızdı. Hükümetle işbirliğine dayanan bir "uzlaşma" fikri, yenilgiye uğrayan cepheleşme stratejisiyle yer değiştirdi.

1982 gibi erken bir tarihte, Bujak'ın varlığı sürdürmek için hükümetle çatışmamaya dayanan yaklaşımı besbelli Yeraltı Dayanışma'da zafer kazanmıştı ve resmi otoriteler, uzlaşma yanlısı eğilimin sendikada egemen olmasına yardım etmek için, nerede olduğunu bilmelerine karşın Bujak'ı tutuklamamayı yeğlemiş olabilirler. (24) Dolayısıyla hükümetle nihai bir uzlaşma, sendikanın yaşaması için en önemli yol olarak ortaya çıktı.

1983'e doğru, Dayanışma'nın *Niepodleglosc* (Bağımsızlık) ve *Polityka Polska* (Polonya Politikası) gibi yeraltı yayınları Dayanışma'nın fazlasıyla "sosyalist" ve kitlelerin gücüne fazlasıyla bağlı olduğu yolunda suçlamada bulunmaya başladılar. (25) Özellikle iki muhalefet yazarı bu eleştiriye hız kazandırdılar, Andrej Walicki ve Pitor Wierzbicki. 1984 yılında yayımlanan "Polonya'daki Siyasi ve Ahlaki-Psikolojik Durum Üzerine Düşünceler" adlı makalesinde Walicki, Dayanışma'nın bir kitle hareketi olarak zayıf niteliklerini ortaya koydu. Sendikanın çok fazla sosyalist geleneğe bağlı kaldığı için etkili bir muhalefet gücü olamayacağını belirtti. Geleceğin muhaliflerini, Polonya için bu modeli reddetmeye kışkırttı. Wierzbicki ise, eleştirisinde bazı yönlerden daha etkiliydi. Wierzbicki *Eski Moda Bir Seçim Üzerine Düşünceler* (1985) adlı çok satan yasadışı kitabında, Polonya'da savaş sonrası muhalefetin yenilgilerini, 1956'nın işçi konseyleri hareketinden Dayanışma ve özyönetim hareketine kadar, solun ideolojik hegemonyasına bağladı. Ulaştığı sonuç kesindi. Dayanışma, işçilerin kesinlikle kaçınmaları gereken tipte bir örgüttü.

Görünüşte Dayanışma'ya ve işçi hareketine yıkım getiren sol tutumları sıkıyönetim koşulları altında savunmak olağanüstü güçtü. Daha önceleri sol eğilimleriyle tanınanlar arasında yeni görüşün savunucuları giderek artmaya başladı. 1981'de Dayanışma'nın özyönetim sorunları danışmanı olan ve PBİP'in sol anarko–sendikalist olarak kınadığı Jerzy Strzelecki, 1984'te özel mülkiyetin önde gelen bir savunucusu haline geldi. 1981'de Şebeke Projesinin mimarlıklarından birisi olarak faaliyetini "iliklerine kadar sosyalist" diye nitelendiren Jerzy Miewski, 80-90 döneminin geri kalan bölümünde, "merkezi plan ekonomisinin bir piyasa ekonomisine dönüşümünü başlatma"nın erdemlerini övdü. (26) Dayanışma'nın yeraltı liderliğini temsil eden Geçici Koordinasyon Komitesi, Nisan 1987'de ekonominin geniş çaplı özelleştirilmesini isteyen bir belge yayınladığı zaman, bu değişim en üst noktasına ulaştı. Bu belge öylesine piyasa yönelimliydi ki, sendikanın ılımlı sol kanadından bir ekonomist olan Ryszard Bugaj, Dayanışma'nın bu yeni programının en tepedeki yöneticiler için uygun olabileceğini, ama bir sendika programı olarak görülemeyeceğini ileri sürdü. (27)

Dayanışma ideolojik olarak bir uçtan diğer bir uca 1981'den beri kesinlikle bir hayli yol almıştı. Sendikanın politik dönüşümü, hükümetle uzlaşma için gereken temeli oluşturdu. Ancak uzlaşma için ortada birden fazla taraf olması gerekiyordu. Dolayısıyla, yeni Dayanışma'ya yakınlaşmak için, PBİP üretim araçlarının mülkiyetinin devlete ait olduğu sistemden vazgeçmek zorundaydı. Bu yakınlaşma içinde, birbirine bağlı iki faktör önemli rol oynadı. İlki, 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik çöküntüye karşı serbest piyasa doğrultusunda alınan kemer sıkma önlemleriydi. Bu önlemler daha önceki devrevi krizler sırasında da kullanılmıştı. Bu önlemler, tek başlarına ve kendiliğinden, partinin serbest piyasa sistemini benimsemesine yol açamazlardı. Çok daha güçlü bir diğer faktör, Mikhail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde iktidara gelmesiyle devreye girdi.

Prestroyka ve Serbest Piyasanın Zaferi

1970'lerde, hem Polonya, hem de Sovyetler Birliği ekonomik kriz içine sürüklenmişlerdi. İki ülkenin krizleri bir dereceye kadar farklıydı ve dolayısıyla farklı tepkilere yol açmışlardı. Polonyalılar 70'lerin ortasına kadar göz kamaştırıcı bir büyüme gerçekleştirirken, aynı yıllar boyunca Sovyetler durgunluk içindeydiler. Bununla birlikte, Polonya ekonomisinin büyümesi, Batı bankalarından ağır borçlanmayla desteklenen ve Batı ekonomilerinin kesintisiz olarak gelişmesi için Polonya'nın bu ülkelere gereken miktarda mal ihraç etmesine dayanan yanıltıcı bir görüntüydü. 1975-76'ya doğru Polonya'nın planlı ekonomisi, Sovyetler Birliği ekonomisiyle aynı hızla çökmeye başladı. Sovyetlerin kendi krizlerine müdahale tarzları, Polonya'daki krizin nasıl çözüleceğini de tümüyle belirledi.

1970'ler, Sovyet ekonomi tarihinde bir dönüm noktasını

oluşturur. Kumanda ekonomisi, 1971-75 Beş Yıllık Plan döneminde, ilk kez büyümeyi sağlamakta başarısız oldu. 1970-80 döneminin sonuna doğru yatırımlardaki geri dönüşün azalması, emek arzının düşmesi ve negatif büyüme hızları, Sovyet önderliği için taşıdığı politik risklere karşın, geniş çaplı yapısal reformu kaçınılmaz duruma getirdi. Bununla birlikte, reformların alacağı karakter en yaşamsal sorunu oluşturuyordu.

Piyasa mekanizmalarının reformun odak noktası haline gelmesinin, iki temel nedeni vardır. Birincisi, 1970'lerin sonlarından itibaren, bir bütün olarak "sermayenin yenilenmesinin [recapitalization] döndüncü dalgası" diye adlandırılan, Amerikan ekonomisinin serbest piyasa egemenliğinde yeniden yapılanması sonucunda teknolojik ve askeri avantajlar elde etmesi, Sovyetleri kendi durgun ekonomilerini reforma tabi tutmaya zorladı. Yoksa, Batı'ya yeni mevziler kaptıracaklardı. İkincisi, Sovyet planlama kurumunda, Amerikan işletmeciliğe [management] büyük bir hayranlıkla bakma ve Amerikan şirketlerini "sosyalist verimlilik" için bir model olarak görme gibi Devrimin ilk yıllarına kadar uzanan bir gelenek vardır. Sovyet ekonomisi tam bir kaos içine girince, bu düşünüş tarzı egemen duruma geldi.

Amerikan işletmeciliğinin, daha üretken olması için giriştiği bu son atılımının başlangıç noktası, Amerikan işgücünün "daraltılması" [downsizing] ve ucuzlaştırılması idi. 1930'lardan bu yana görülen en ağır ekonomik bunalım koşulları böylesi bir uygulamayı kolaylaştırmıştı. Böylece çoğunlukla imalat sektöründe yer alan ve üretken olmayan çelik fabrikaları, oto lastiği fabrikaları, tersaneler, makine fabrikaları ve elektronik eşya endüstrisinin vb. büyük bölümü tasfiye edildi. Bununla birlikte, rekabete dayalı bu onarımın ikinci aşaması çok daha kapsamlıydı. Bu aşamada firmaların, "sermaye birikiminde post-Fordizm yapı" diye adlandırılan ve daha az emek yoğun, daha otomatik ve daha ileri teknoloji içeren bir rejime geçişleri söz konusuydu. Amerikan firmalarının çoğu hâlâ bu yönde ilerlemektedir. Bu yeni sermaye birikimi rejiminin birçok yönden kendisine örnek aldığı model, esnek üretim sistemlerine, işyeri ekiplerine ve görece daha uysal işçi hareketine dayanan sözde Japon "ekonomik mucizesi"dir. Japon örneğinden esinlenerek, ekonomik bunalım sayesinde milyonlarca sürekli işsize dayatılan yeni sermaye birikimi rejimi, ABD'de kendi "mucizesi"ni yarattı. Amerikan ekonomisi, 1984-85'e doğru, içinde bulunduğu durgunluktan rekabet gücü çok daha artmış ve daha ileri teknolojiyle donanmış olarak çıktı. ABD'deki politik önderliğin hala "şeytan imparatorluğu" olarak adlandırdığı Sovyetler Birliği açısından, ekonomik olarak gençleşmiş bir ABD ile rekabet etme olasılığı daha da göz korkutuyordu. Sovyet politik elitinin, ekonominin zor durumda olduğunu bilen ve Yıldız Savaşları Projesi ile doğacak yeni bir silahlanma yarışından korkan daha uzak görüşlü mensupları, bir üretkenlik atılımının gerekliliğini hissettiler.

Ancak Sovyetler, merkezi planlama sisteminin bu rekabe-

tin gereklerini karşılayamayacağı sonucuna vardılar. 1979'dan beri, Amerikan işletme tarzının ABD ekonomisini yeniden yapılanmasına ve bu arada ülkenin bazı bölgelerine ve işçilere çektirdiği sıkıntılara gözlerini kapayan Sovyet ekonomi yöneticilerinin ABD'de yapılanlara gerçekten de hayranlıkla baktığı bir sır değildir. Ama Amerikan yeniden yapılanması için, hükümetin eşgüdümündeki endüstriyel politikaları ile Japonya'nın model oluşturmasına karşın, ABD'de bütün bu işler "piyasayı serbestleştirme" gibi ideolojik bir slogan altında yürütüldü.

Sonuç olarak, merkezi planlamaya duyulan güvensizlik, Amerikan ekonomik yöntemlerini (know-how) taklit geleneği ve Amerikan ekonomisinin yeniden yapılanmasının hızlı gelişmesine beslenen hayranlığın yanısıra, Sovyet önderliğinin hedefleri ile Amerikalıların piyasayı serbestleştirerek ulaştıklarının arasındaki uyum da dikkate alındığında, piyasanın Sovyetlerdeki reform yanlısı teknokratlar için büyük bir çekiciliğe sahip olması sürpriz değildir. 1985'te Gorbaçov'un iktidara gelişiyle birlikte, planlamayla piyasayı birleştiren bir deneyim olarak başlatılan girişimler yeni bir hız kazandı, *Perestroyka* programında piyasanın rolü daha önem kazanırken, planlamanın rolü gözden düştü. 1990'da, piyasa sosyalizminin özgün *perestroyka* görüşünden beş yıl sonra, reform yalnızca piyasa-yönelimli bir doğrultuya girmiş görünüyor. Bu durumda Gorbaçov, Lenin ve Yeni Ekonomik Politika'nın (NEP'in) değil, ama Piotr Stolypin ve Batı'yı taklit ederek Rusya'yı modernleştirmeye çalışan son çarcı girişimin bir mirasçısı olarak ortaya çıkıyor.

Perestroyka, Polonya Ekonomisi ve PBİP'nin Dönüşümü

1985'ten sonra Sovyetler Birliği'nde meydana gelen gelişmeler, yasadışı olmasına karşın yeraltında hala varlığını sürdüren Dayanışma ile uzlaşmanın yolunu açarak PBİP'nin dönüşümünü temelli bir şekilde etkiledi. 1970'te, Gomulka'yı iktidardan uzaklaştırıp Edward Gierek'i iktidara getiren Gdansk'taki işçi ayaklanmalarının ardından, PBİP, tüketimi artırmak, yaşam standartlarını yükseltmek ve sermayenin oluşumunu teşvik etmek üzere hazırlanan iddialı bir ekonomik reform programını uygulamaya girişti. Aslında bu program, ardarda gelen ekonomik gerilemeleri ve durgunluğu üreten sistem içi çelişkileri teşhis etmekten ileri gitmiyordu.

Gierek rejimi, Batı'dan alınan borçlarla finanse edilen yoğun bir yatırım ve tüketim malları dışalım programını uygulamaya girişti. Hedef, Polonya'yı ağır sanayide bir dünya lideri yapmak ve sanayileşmiş dünyadaki en inatçı işçi sınıfını yatıştırmaktı. Plan, tam anlamıyla pragmatikti. Polonya'nın ekonomik gelişme politikası ile Batı ekonomilerinin politikalarını birbirlerinden ayıracak, farklı hiçbir ideolojik vaad yoktu. Polonya, yeni sanayi tesislerini finanse etmek ve tüketim malları satın almak için borçlanacaktı. Yeni fabrikalar, ürettiklerinin bir bölümünü Batı'ya ihraç ederek, borcun ödenmesine katkıda buluna-

caktı. Bankalara ödeme garantisi verilecek ve Polonya kalkınma hedeflerini gerçekleştirecekti.

Strateji, ilk başta başarılı gözüktü. Sanayi gelişti ve tüketim gerçekten arttı. 1970'den 1975'e kadar, kişi başına gayri safi milli hasılanın yıllık büyüme oranı yaklaşık %9 olarak gerçekleşti. Bununla birlikte, 1975-80 dönemi, daha önce Sovyet ekonomisini güç koşullara sürükleyen durgunlukla aynı türden bir durgunluğa Polonya ekonomisinin de girdiğine tanık oldu. Batı'daki ekonomik çöküntü dönemi, Polonya'nın sanayi malları ihracatını zora soktu ve sanayinin gelişmesini ve tüketim mallarını finanse etmesini olanaksızlaştırdı. Daha önce ithalata ve Batılı bankalardan alınan borçlara dayanarak yükselen yaşam standartlarıyla sınai büyümeyi uzlaştıran politika, şimdi ekonomiyi bir girdabın içine sürükleyerek borç tuzağına düşürmüştü. Büyümenin olmadığı koşullarda, rejimin borcunu ödemesi ve Batılı alacaklılarıyla iyi ilişkilerini koruyabilmesi için tek yol, temel tüketim mallarındaki devlet desteğini azaltmaktı. Sonuç, fiyatların artışı ve yaşam standartlarının düşmesi idi ki, bu, tam Polonya yöneticilerinin kaçınmayı umdukları durumdu.

Hükümetin ekonomik politikadaki ikilemi, uluslararası yumuşamanın sürmesine ve petrol fiyatarının düşüklüğüne bağlı olması dolayısıyla daha da zorlaştı. 1979-80'e gelindiğinde, ikinci petrol kriziyle ve Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaliyle hem ucuz petrol, hem de yumuşama ortamı geçmişte kaldı. 1980 yazında, gıda maddelerinin fiyatlarındaki yeni artışlar, Dayanışma'nın doğmasına yol açan grev dalgasını ateşlerken, PBİP'nin ekonomik stratejisinin ne kadar başarısız olduğunu da gösterdi.

Hükümet, Eylül 1980'de Gdansk Anlaşmasını imzalamak zorunda kaldıktan sonra, işçi hareketini yıpratmayı amaçlayan bir ekonomik program başlattı. (28) Partinin perspektifine göre, böyle bir strateji anlamlıydı. 1980-81 boyunca, PBİP ekonomik krize karşı hiçbir şey yapmadı. Ekonomik koşullar daha da kötüleşti ve günlük yaşam daha da zorlaştı. Dayanışma, kendisinin de karşılık verebileceği somut reform önerileri getirmesini hükümetten gürültülü bir biçimde istedi ama ciddi bir öneri gelmedi. Sonuç, Dayanışma'nın hükümetle bir mücadeleye girmesine neden olan ekonomik reformları kendi eline alma çabasına yol açan bir iktidar boşluğuydu.

Sıkıyönetim, ekonominin çöküşünü hızlandırdı. General Jaruzelski önderliğindeki Askeri Ulusal Kurtuluş Konseyi iktidara geldiğinde çökmüş ekonomiyi ıslah edecek bir durumda değildi. Bunun yerine, hükümetin ana hedefi işçi hareketinin bastırılması ve ekonominin başlıca sektörlerinin askerileştirilmesi oldu. Jaruzelski hükümetine uygulanan Batı yaptırımları, yani bankaların borç vermeyi durdurması, Polonya'nın bildiği tek ekonomik istikrar stratejisinin uygulanmasını geçici bir süre olanaksızlaştırdı. Bu nedenle devlet, toplumsal barışı sağlamak ve ekonomiyi iyileştirmek için borçlanma olanaklarından yoksun kaldı. Ekonominin onarımı için gereken yüksek emek üretkenliğini

sağlamak amacıyla sanayinin askerileştirilmesi de oldukça zayıf kalan bir teşvikti. Ekonomik gelişme stratejisi olarak Jaruzelski hükümetine kalan tek şey, askeri olarak zorlayabildiği ölçüde artı-değer sızdırmaktı. İşçi sınıfından bu artı-değer sızdırılışı, yüksek fiyat artışlarıyla ve asker zoruyla daha fazla çalışma sağlanarak gerçekleştirildi. 1982'de devlet temel ihtiyaç maddelerine %500 zam yaptı ve haftalık çalışma saatini de 48'e çıkardı. Sonraki yıl fiyat artışı %25 oldu. Bu çabalar, yine de yetersizdi. Jaruzelski, politikalarında dramatik bir değişiklik yapıncaya kadar, ülke görünürde bir umut ışığı olmadan ağır aksak yoluna devam etti.

1983 yılı ortalarında, hükümet sıkıyönetimi kaldırarak, Polonya'nın Batılı bankalardan borç bulabilmesinin yollarını yeniden açtı. Sıkıyönetimin kaldırılmasına eşlik eden bir diğer olay da, aslında 1981 yılı sonlarında gündeme getirilen, ancak askeri darbe nedeniyle 1982'de ABD tarafından engellenen, Polonya'nın Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası üyeliğine alınması için hükümet tarafından yeniden başvuruda bulunulması idi.

Batı yardımından umutsuz olan Polonya Hükümeti, hızı düşen büyümeye destek olmak için devlet subvansiyonlarında daha büyük kısıntılar yapmaya başladı. Konut, sağlık, ısınma ve ulaşım hizmetlerinin fiyatlarının yükselmesine izin verildi. Bu durum, ekonomiyi düzeltmek için devletin nüfusun tümüne daha fazla yük bindirme kararını gösteriyordu. Sonuçta, hükümetin ekonominin düzeltilmesi faturasını halka yükleme çabaları, serbest piyasa yönelimli ve kemer sıkmayı temel alan bir ekonomik reform mantığına giderek daha çok kayıyordu. Bu önlemler yaşam standartlarındaki düşüşü artırdı. Polonya, 1986'da Dünya Bankası ve IMF'ye üye kabul edilinceye kadar, hükümet geri kalan devlet subvansiyonlarının çoğunu yok etmekle meşguldü.

1985'te, Gorbaçov Sovyetler Birliği'nde iktidara geldiğinde, ekonomik kaosla karşı karşıya olan Polonya, *perestroyka* ile bağlantılı bir biçimde serbest piyasayı yerleştirecek bir reform programı için uygun bir yerdi. Gorbaçov'un kendi isteğini Polonya rejimine dayattığı düşüncesi tamamen doğru değildir. Jaruzelski tarafından yürütülen kemer sıkmaya dayalı ekonomik program, *perestroyka*'nın Polonya ekonomisine daha geniş olarak uygulanması için birçok yönden uygun önkoşullar yarattı. Polonya'daki değişimler, Gorbaçov'un *perestroyka* programının sonucunda Sovyet ekonomisinde meydana gelmekte olan dramatik dönüşümü taklit etmeye ve hatta aşmaya başladı. Nisan 1987'de, Polonya hükümeti yavaş yavaş, kemer sıkmanın da ötesine geçerek daha hırslı bir yeniden yapılanma programı düşünmeye başladı. Hükümet, "Polonya ekonomisinin bütün önderliği ve işleyişi değişecek" diyerek dikkatleri çekti ve "bu kesinlikle merkezi ve devlet destekli planlama sisteminin dışına çıkmak demektir..." (29) dedi. Bu yaklaşımın ima ettikleri çok önemliydi ve Planlama Okulu'ndaki Polonyalı ekonomistlerden

biri tarafından uygun bir şekilde özetlendi: "Kapitalizmden daha iyi bir ekonomik sistem hayali ölmüştür." (30) Partinin yeni ekonomik politikası, Dayanışma'nın aşağı yukarı aynı sıralarda benimsediği kendi piyasa reformu planıyla birleşerek, eski muhalifleriyle bir uzlaşma için temel oluşturdu. Ezen ve ezilen arasındaki yakınlaşma, şimdi hemen hemen bir tarihsel gerçekti. Tek gereken şey uygun bir kıvılcımdı.

Dayanışma'nın yeniden yasallaşması, onu iktidara sürükleyen serbest seçimler ve "kapitalist inşa"nın başlaması gibi sonuçlara yol açan Dayanışma ile hükümet arasındaki tarihi Yuvarlak Masa görüşmelerinin arkasındaki katalizörün 1988 baharındaki grevler olduğu ortaya çıktı. Bununla birlikte, fabrikalardaki ayaklanmada bu kez farklı olan bir şey vardı. Bu grevleri başlatan genç işçiler sendikayı desteklediklerini belirtmelerine karşın, gerçekte eski Dayanışma örgütünün bir parçası değildiler. Bu işçiler, yaşam standartlarını sürekli düşüren serbest piyasa yönelimli kemer sıkma programına karşı olan ve sendikayla da sıkı ilişkisi olmayan çoğunlukla sıradan militanlardı.

İşçi ayaklanması hem Dayanışma'yı hem de hükümeti tehdit ediyordu. Grevciler, Dayanışma için de sorun oluşturuyorlardı, çünkü sendika liderliği yeraltının hükümetle uzlaşmasına engel olabilecek bu hareketi kontrol edebileceğinden emin değildi. "Sizinleyim" dedi, Lenin Tersanesindeki işçilere konuşmasında Lech Walesa, "ama, şimdi grev zamanı değil". Hükümet, daha önceki rejimlerin tarihini yeniden yaşatabilecek herhangi bir işçi ayaklanmasında olabileceği gibi, tam bir korku içindeydi. 1980'ler boyunca Polonya ulusunu baskı altında tutma çabası iflas eden ve tükenen Jaruzelski hükümeti, SSCB'deki *glasnost* politikalarının da zorlamasıyla, şimdi eski hasmıyla kendisini birleştiren ortak zemini hissederek, ülke için politik, toplumsal ve ekonomik bir reform planı hazırlamak üzere Dayanışma'yı görüşmeye çağırdı. Sendika liderliği, tereddüt etmeden masada yer almayı kabul etti. Polonya hükümeti ve Dayanışma, politik bir güç olarak birleşmişlerdi.

Hükümet, Dayanışma'yı ezmedi, ama sendikanın ideallerini dönüştürdü. İşçi hareketini bastırmak için yürüttüğü uzun mücadelesinde PBİP, "özgürce birleşmiş üreticiler" toplumuna herhangi bir geçiş olanağının yolunu kesti. 1990'da, Lech Walesa'nın bir serbest piyasa programıyla Polonya devlet başkanlığına seçilmesi, 1980-81'in hayallerinin ne kadar uzaklarda kaldığını gösterdi. Walesa, 10 yıl önce Lenin Tersanesi'nin duvarlarını tırmandığında yaptığı gibi, bir kez daha ulusun aklından geçenleri başarıyla okudu. Sosyalist çözüm, şimdi geçmişin bir parçasıydı.

Düzen Kum Üzerine mi Kurulu?

1981'de Lech Walesa, işçilerin hiçbir zaman kapitalizm taraftarı olmadıkları gerçeğini teslim ettiğinde, tarihin 10 yıl sonra ondan

bir mucize yaratmasını talep edeceğini bilmesi olanaksızdı. Polonya işçi hareketinin savaş sonrası tarihine bakarak düşünüldüğünde, Walesa'nın kendi görüşleriyle geçmişe yaklaşmaktan kurtulabileceğine inanmak için çok az neden bulunmaktadır.

İktidara gelişlerinden yalnızca iki ay sonra, Walesa ve başbakanı, Jan Krzystof Bielecki, son 20 yıl içinde, daha önceki rejimlerin işçilere yabancılaşarak düşmelerine yol açan politikaları izler gözüktüler. Şubat 1991'in sonlarında, Walesa hükümeti Polonya'nın halihazırda çökmüş durumda bulunan ekonomisinin yeniden inşasında kullanılmak üzere, 2 milyar dolarlık yeni bir yardım paketi için IMF ile geçici bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya varıldığı sıralarda yapılan Dayanışma'nın son kongresinde, Başbakan Bielecki, Gdansk'ta toplanan sendika delegelerine IMF yardımı olmadan serbest piyasa sitemine geçiş şansı olmadığını açıkça anlattı. Başbakan bu yardımın, özellikle devlet sektöründe kemer sıkma önlemlerinin hükümet tarafından uygulanmasına bağlı olduğunu topluluğa hatırlattı; çünkü bunlar, en azından IMF'nin gözünde devletin kredi riskini azaltacak politikalardı.

Bielecki, kemer sıkma programı sonucu altüst olabilecek olan toplumsal barışı elde etmede Dayanışma'nın yardımını istedi ve hükümetin devlet işletmelerinde yeni uygulamaya başladığı ücretleri kısma programına karşı sendikanın açtığı kampanyayı eleştirdi. Devlet elinden geleni yapmasına karşın, yaklaşım 8.000 sanayi işletmesinin ancak küçük bir bölümünü özelleştirebildiği için, bu ücretleri kısma programı işçilerin büyük çoğunluğunu etkiliyordu. Bielecki'nin söylevi, kuşku götürmez bir şekilde, Mazowiecki ve Jaruzelski de dahil olmak üzere, talihsiz seleflerinin söylev ve programlarıyla benzerlik taşıyordu.

Bu önlemler, Dayanışma içinde bir bölünmeye ortam hazırlamakta ve sendikanın hem bir iktidar gücü, hem de işçilerin temsilcisi olmasından doğan çelişkilerini açığa çıkarmaktadır. Walesa hükümetinin seçtiği programın mantığı, kaçınılmaz bir biçimde işçilerin geçmişte reddettiği şeye, yani yaşam standartlarında düşmeye yol açacaktır. Geçmişte olanlara bakarak konuşursak, hükümetin ve işçilerin ellerindeki kartları açmaları artık bir zaman sorunudur. Yeni devlet başkanının karşı karşıya kaldığı duruma en uygun benzetme, Rosa Luxemburg'un kullandığı ve sık sık atıfta bulunulan deyimle yapılabilir. Luxemburg, 1919'da Orta Avrupa'daki devrimci dalganın yenilmesinden sonra, Varşova'ya egemen olan düzeni "kum üzerine kuruldu" diye tanımlamıştı. Walesa —kral olacak işçi— devlet başkanlığı konutuna taşınmış olabilir, ama bu bina, Polonya'nın bastırılmayan işçi hareketinin tarihsel dalgalarının yavaş yavaş denize sürükleyeceği kumdan inşa edilmiş bir kaleden başka bir şey değildir. 90'lı yıllarda, Lech Walesa yönetimi altında, Polonya hala bitmemiş burjuva devrimini tamamlamaya çalışırken, Polonya işçileri işgüçlerinden başka bir şeye sahip olmamaya devam edeceklerdir, ama onların hala kazanacak bir dünyaları vardır ve "zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur."

Çeviri: *Dünyadan Yansıma,* Ömer GÖZLEK

Notlar

1. "Lech Walesa has a Hard Sell: More Austerity" *Business Week* (24 Aralık), sf. 35

2. KOR Dissolves: Professor Edward Lipinski's Address to Congress, *Congress Post,* sayı 10 (29 Eyül 1981), sf. 1, *Congress Post,* kongre sırasında Dayanışma'nın Dış Enformasyon Bölümünce sık sık yayınladı ve önemli olayların özetleriyle beraber olayların perde arkasını araştıran ve çözümleyen raporları da içeriyordu.

3. "Siec-Network" *Congress Post,* sayı 6-7 (25-26 Eylül 1981), sf. 3.

4. Bu paragraftaki bütün alıntılar, Guy Sitbon'un Lech Walesa, Bronislaw Gemerek ve Adam Michnik ile yaptığı röportajilardan alındı, "Le Bon Diev Pour Walesa," *Nouvel Observateur,* 19 Ocak 1981, sf. 28-30.

5. Daniel Singer, *The Road to Gdansk* (New York: Monthly Review Press, 1980).

6. Rosa Luxemburg, Social Reform or Revolution, *Selected Political Writings,* Dick Howard tarafından hazırlandı (New York: Monthly Riview Press, 1971), s. 52-134. Alıntı yapılan pasaj 105. sayfadadır.

7. *Selected Political Writings'*de *Mass Strikes, Parties ant Trade Unions,* sf. 223-270, özellikle 242-244. sayfalara bakınız.

8. J.P. Netel, *Rosa Luxemburg* (Londra: Oxford University Press, 1966), 2 Cilt, Cilt f, sf. 300.

9. age.

10 age, sf. 368.

11. John Ridel, *The German Revolution and the Debate on Soviet Power* (New York: Anchor/Pathfinder Press, 1986), sf. 190. Luxemburg bu açıklamasını, Alman Komünist Partisinin kuruluş kongresinde sendikalar üzerine görüşme ve tartışmalar sırasında yaptı.

12. Antonio Gramsci'nin Quintin Hoare tarafından yayınlanan ve John Mathews tarafından İngilizceye çevrilen, *Selections from Political Writings,* 1919-20, (New York: International Publishers, 1977) kitabının özellikle 265-268 ve 100 ff'e bakınız.

13. Jacek Kuron ve Karol Modzelewski, "Polonya Birleşik İşçi Partisi ve Genç Sosyalistler Birliği'nin Varşova Üniversitesi Seksiyonları Üyelerine Açık Mektup", *Revolutionary Marxist Students in Poland Speak Out* (Polonya'daki Devrimci Marksist Öğrenciler Konuşuyor) bu mektubu içeriyor; Gerald Paul tarafından İngilizceye çevrildi (New York: Merit Publishers, 1969), sf. 15-90 Referanslar, bu baskının sayfa numaralarınadır.

14. "Merkezi politik bürokrasi bir yönetici sınıftır – başlıca üretim araçları üzerinde tamamen denetimi vardır. İşçinin işgücünü satın alır; açık zor ve ekonomik zorlama yoluyla artı-değere el koyarak, işçilerin kendi ürünlerini onlara yabancı ve düşmanca amaçlar için, yani üretim ve toplum üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak ve genişletmek için kullanır. Bizim sistemimizde, üretim ve toplumsal ilişkilerin temeli olan mülkiyet ilişkilerinin egemen biçimi budur." (sf. 28)

15. *Congress Post,* bu yüzden şöyle aktarır: "Salı günü, öğleden sonra saat 1.00'de, Kongre delegeleri kongrenin ilk oturumunun en yaşamsel belgesi olan işçilerin özyönetimi üzerine bir kararı (bir karşı ve bir çekimser oyla) benimsedi." *Congress Post,* Sayı 4 (9 Eyül 1981), sf. 1

16. *Congress Post,* Sayı 11 (1 Ekim 1981) sf. 1.

17. *Congress Post,* Sayı 67 (25-26 eylül 1981), sf. 1'e bakınız.

18. John Darton "Solidarity Aide, in Hiding, Sees Long Struggle" *New York Times* (16 Ocak 1982), sf. 1, 4.

19. "Biliyorum" dedi Bujak, "çoğu Batı politikacısı, eğer daha akıllı olsaydık, bu trajediden kaçınabileceğimize inanıyor. Ama, akıllılık diye adlandırdıkları şeyin devlet ve parti otoriteleriyle işbirliği demek olduğunu da biliyorum... Totaliter sistemin değişik bir parçası olacaktık." age., sf. 1.

20 Yeraltı Polonya'sının bir parçası iken Bujak'ın görüşlerinin gelişimin kavramak için *Konspira*'da Marciej Lopinki, Marcin Moskit, Mariusz Wilk'e bakınız; yapıt Jane Cave tarafından İngilizceye çevrilmiştir. (Berkeley: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1990)

21. David Ost, *Solidarity and the Politics of Anti-Politics,* (Philadelphia: Temple University Press, 1990), sf. 144'e bakınız.

22. *Labour Focus on Eastern Europe* (Summer 1982), sf. 19'a bakınız.

23. Bujak: "Otoritelerle sert mücadelelerden kaçınma ilkesini benimsememiz gerektiğine inanıyorum, çünkü çok tehlikeli ve başarılı olma şansımız —göstermeye çalıştığım gibi— çok küçük." diye yazdı. age.

24. Bu konuda, Ost, *Solidarity,* sf. 168'e bakınız.

25. Bu paragraftaki bilgi için Ost, *Solidarity* sf. 165-166'ya borçluyum.

26. *Solidarnosc News,* 1-15 Temmuz 1989, sf. 1'e bakınız.

27. Ost, *Solidarity,* sf. 168'den alındı.

28. 1987'de Batı'ya iltica eden ve Polonya hükümetinin sıkıyönetimi Ağustos 1980'de planlamış olduğunu iddia eden Polonyalı Yarbay Ryszard Kuklinski'nin açıklamalarına bakınız. Fredirick Kempe, "Defector Details Polish Regime's Perfidy," *Wall Street Journal* (10 Nisan 1987), sf. 22

29. Jojce Kolko, *Restructuring the World Economy* (New York: Pantheon Books, 1988), sf. 289'dan alıntı yapıldı.

30. Age.

DÜNYA SOLU – 1 BAHAR '89

İran'da Devrim ve Sol	Val Moghadam
Stalin Dönemi: Tarihin Perdesini Aralamak	Thomas Angotti
Türkiye'de Kürt Sorunu	Michael M. Gunter
Yeni 'Hakiki' Sosyalizm	Ellen Meiksins Wood
AIDS ve Kapitalist Tıp	Charles W Hunt
Dağ Dili	Harold Pinter

DÜNYA SOLU – 2 YAZ '89

Daha Az ancak Daha Güzel	Paul Baran
Şili Politikasında Yeni Sınıfsal Yapı	James Petras
Sosyalizm Kavrayışı Üzerine	Vadim Medvedev
Geleneksel 'İşçi Sınıfı Partisi'ne Veda	Georg Fülberth
IRA: Seçim ile Silah Arasında	Class Struggle
Ernesto Che Guevara	Luis Suarez Salazar
Küba ve Güney Afrika	Victoria Brittain
Çalışma İhtiyacı	Sean Sayers

DÜNYA SOLU – 3 GÜZ '89

Gramsci'nin Buharin Eleştirisi	Christine Buci-Glucksmann
Kitle İletişim Araçlarının Siyasal İktisatı	Robert W. Mc Chesney
Sovyet Yeni Solu	Patrick Flaherty
Amerikan İşçi Sınıfı Niçin Farklıdır?	Mike Davis
İkinci Ara'da Dört Kapitalizm	Georg Fülberth
Filipinler'de Devrimci İhtimaller	Jose Mario Sison
Perestroykanın Diyalektik Çelişkileri	V.V. Çernik

DÜNYA SOLU – 4 KIŞ '90

Ateşle Oynamak: Perestroyka ve Ulusal Sorun	Arbeiterkampf
Krizdeki Macaristan'ın Sosyalist Projesi	Nigel Swavin
Latin Amerika Deneyiminin Işığında Güney Kore	Bruce Cummings
Yugoslavya: Ulusal Sorun	Branka Magas
Ortak Avrupa Evi	Mihail Gorbaçov
Gerry Adams ile Görüşme	Billy Fletcher Jr.

DÜNYA SOLU – 5 BAHAR-YAZ '90

Gorbaçov'un Sosyalizmi	R. W. Davies
FMLN'nin Diyalog Politikası	Al.KB
Polonya Laboratuvarı	John Keane
Polonya Nereye Gidiyor?	Janusz Reykovski
İrlanda Marksizminin Teorik Sorunları	Ellen Hazelkorn
1990'larda ABD Emperyalizmi	Paul M. Sweezy
Şimdi Kapitalizm Takviye mi Ediliyor?	Dieter Elken
Stalin Mozolesine	Z

DÜNYA SOLU – 6 GÜZ '90

Nikaragua ve Seçimler	Julian Jacobs
Soğuk Savaşın Sonuçları	Fred Halliday
Körfez	Class Struggle
Sosyalizm ve Üçüncü Dünya	Carlos M. Vilas
İran'da Kürt Sorunu	Charles McDonald
Sosyalizm ve Olası Varyantları	Radayev& Auzan
Feminizm Üzerine	Ellen Hauser
Tarihin Sonu mu?	Francis Fukuyama

DÜNYA SOLU – 7 BAHAR-YAZ '91

Castro-Kruşçev Yazışmaları	Granma
Emperyalizme Ne Oldu?	Prabhat Patnaik
Marx, Engels ve Ulusal Sorun	Ephraim Nimni
Nimni'nin Yorumunun Eleştirisi	Enzo Traverso-Michael Löwy
Irak'ta Kürtler	David McDowall
Basın-Yayın İletişim ve Sınıf Mücadeleleri	Jacques Fath
Yeni Atlantizm	Georges Girard
Düşüş mü Yükseliş mi?	Z. Brzezinski-Y. Krasin

The Uses and Abuses of 'Civil Society'
Ellen Meiksins Wood
Socialist Register 1990

"Non-Historical Nations" and National Question:
A South African Perspective
John Hoffman - Nxumalo Mzala
Science and Society, Vol: 54, No: 4, Winter 1990-1991

Korea and Phlipines
Monthly Review, 1991

Cuba
Carmen Diana Deere
Monthly Review, Vol: 43 No: 3, July - August 1991

Marx and Darwin
Valentine Gerretana
New Left Review, No: 82, November - December 1973

The Road from Gdansk: How Solidarity Found
Haven in the Marcetplace
Gary Fields
Monthly Review, Vol: 43 No: 3, July - August 1991

15.000.—TL. (KDV Dahil)